

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00791

DI YIDISHE PROZE IN POYLN

Yehiel Yeshaiia Trunk

Permanent preservation of this book was made possible by

Fredda Weiss & Richard Masur

in memory of

Ben G. Weiss

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

י . י . טרונק

יידישע פראגע אין פוילן

ביכער-סעריע

דאָס פּוּנְדֵישֵׁע יידֵנטוּם

52

רעדאקטאָר:
מאַרק טורקאָו
פּאַבלישער - ליפּשטאָד:
אַננאָנצן מיטל-עראָג

די רשימה פון דערשינענע בענד — צום סוף פונעם בוך

י. י. טרונק

די יידישע פראצע אין פוילן

אין דער תקופה צווישן ביידע וועלט-מלחמות

ארויסגעגעבן דורכן
צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן אין ארבענטיגע
בוענאָם איירעם 1949

IMPRESO EN LA ARGENTINA

PRINTED IN ARGENTINE

Copyright by

I. I. TRUNK, New York

I. I. Trunk

DI IDISZE PROZE IN POILN

(La literatura judía en Polonia)

BUENOS AIRES 1949

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723

Industria Argentina

מ"ן פר"י און ח"ב

— ח"ה —

לזכרון.

די יידישע ליטעראטור געהער צו די יעניקע ליטעראטורן, וואָס די טענדענצן פון זייער ווייטערדיקער אנטוויקלונג ליגן באהאלטן אין די סאמע קוואלן פון זייער אנטשטייאונג. איך מיינ נישט אין זין פון דער יידישער ליטעראטור־געשיכטע, ד. ה., אז שוין אין מאָרגן־גרוי פון דער יידישער ליטעראטור האָט מען געקאָנט פאַראויס זאָגן די טענדענצן פון אירע ווייטערע וועגן. אנטשטייאונג מיינט: בעת עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווויזן די ערשטע באדייטנדיקע ווערק פון א רייפן קינסטלערישן ווערט: ווען די יידישע ליטעראטור האָט אָנגעהויבן ארויסצוווייזן דאָס באוואוסט־זיין פון איר היסטאָריש־קינסטלערישן יש און זי האָט באקומען איר היסטאָרישן מהות, איר היסטאָרישע ווערט־האפטיקייט.

די יידישע ליטעראטור איז אויפגעקומען פון די אונטערשטע פאָלקס־טיפענישן. זי איז אנטשטאנען — אויב מען קאָן אזוי זאָגן — ווי דער „בונט־אישער“ נעבן־קוואַל פון אן אלטער טראדיציאָנעלער ליטעראטור אויף העברעאיש. די העברעאישע ליטעראטור האָט געצויגן איר פאָדים זינט א טויזנט־יאָריקער תקופה. די העברעאישע ליטעראטור איז געווען די טראדיציאָנעלע קאָנטינוואַיטעט פון א שפראך, וואָס האָט אין זיך גע־טראָגן אלע שפורן און אלע ריחות פון א לעבן און פון א פארגאנגענהייט, קנאפ ענלעכען צו דעם לעבן, וואָס די יידישע פאָלקס־מאָסן האָבן געלעבט אין דער ווירקלעכקייט. די העברעאישע שפראך, אין וועלכער מען האָט איינגעוויקלט די בילדער פון דער יידישער ווירקלעכקייט, האָט אין זיך גע־האט די אראַמאָטן און די שפראך־קלאַנגען פון אן אנדערער און אלטער ביבלישער ווירקלעכקייט. אָט אַ די ענלעכקייט — אין דער שפראך וויי־ניקסמנס — מיט די יוגנט־תקופות פונעם יידישן פאָלק האָט שוין ממילא אין זיך געטראָגן די גרויסע היסטאָרישע טרייסט, דעם יחוסי־בריוו אין דער

נעפאלנקייט, און די האָפענונג אויף אן אויסוועג פון אלע נויטן. העברעאיש האָט געשמעקט מיט א שטיק לעבעדיק ארץ ישראל. דערצו איז די העב־רעאישע שפראך געווען א שפראך פון אן אלטער קולטור. ווי ביטער און אָרים די יידישע ווירקלעכקייט זאָל נישט האָבן געווען — מ'האָט זיך כאַמיט זי צו פאָרגעסן אין די דופטן פון די רויזן פון שרון און אין דעם גערויש פון די צעדערן אויפן לבנון. אַברהם מאַפו האָט אין דער העב־רעאישער שפראך אויפגעדרעקט אלע שיינקייטן פון דעם אלטן אידלישן נאטור־לעבן אין דער ביבל. אין דער דאָזיקער אויסגעארבעטער קולטור־שפראך האָבן די משכילים געפרעדיקט וועגן די הויכע ווערטיקייטן פון דער מענטשלעכער ציוויליזאציע. מיט די צויבער־שפיגלען פון אן אַנטיקער יידישער שפראך האָט מען געוואָלט פארשמעלן די שוואַרצע און ביטערע פּרעג־צייכנס פון א היינטיקער יידישער עקזיסטענץ.

די וואָס האָבן אָנגעהויבן צו שרייבן אויף יידיש האָבן נישט מער געהאט. ווי דאָס נאָעמע יידישע לעבן. זיי זענען געקומען צום פּראָסטן, יידישן פּאָלק, פאַר וועמען די גן־עדנס פון העברעאיש זענען געווען פאַר־שלאָסן אויף זיבן שלעסער. זיי זענען געקומען צו אַרימע פאַרהאַרעוועטע מאַמעס, וואָס האָבן נישט מער געקאָנט ווי עבר־טייטש און צו די יידישע מיידלעך, וואָס האָבן אין די פאַרחושכטע שטעטלעך געטרוימט וועגן פּרינצן און גראַפן. עס זענען געווען יידישע שרייבער אָן די שיינע קאַפּאַטעס פון תנ"ך. יידיש — די שפראך אויף וועלכער זיי האָבן אָנגעהויבן שרייבן האָט אויך קיין שום אילוזיעס נישט געהאט. יידיש איז געווען פונקט אזוי נאָעמ, פונקט אזוי ווירקלעך און פונקט אזוי אָרים ווי די יידישע ווירקלעכקייט. יידיש — דאָס איז געווען דער קלאַנג און די וועלט־פאַרשטעלונג פון דער דאָזיקער אַרימער און אויסוועגלעזער יידישער ווירקלעכקייט. ווי קאָן זיין א שפּערישע שפראך אָן אילוזיעס און אָן א טיפן פּריידיקן גלויבן אין איר ? א לעבן האָט קיין ווערט נישט אָן אן אילוזיע וועגן זיך אליין, אָן א האָפּער־נונג אויף ווייטערע דערגרייכונגען, אָן בענקשאַפטן און אָן שיינקייטן. אויך קיין שפראך האָט קיין ווערט נישט, ווען זי פאַרמאָגט נישט די אלע אַטריבוטן פון מענטשלעכען נייט. פאַר דער יידישער שפראך האָט מען געמוזט שאַפן אלע אילוזיעס, אלע האָפענונגען און אלע שיינקייטן, וועלכע מ'האָט געוואָלט ברענגען פאַר דער יידישער ווירקלעכקייט.

מענדלעך מוכר ספרים האָט מיט לאַקאַנישער איראַניע באַצייכנט די ייִדישע ווירקלעכקייט ווי א „ייִדישע טאַרבע“. מען האָט גערארפט פאַרמאַגן א סך פּערזענלעך געמיט, ווילן און פאַנטאַזיע כדי צו וועלן גלויבן, אז טיף אין דער דאָזיקער „ייִדישער טאַרבע“ ליגן באַהאַלטן אַוצרות פון נייַסטיקער מענטשלעכער רייכקייט. נאָך מער: דער גרויסער י. ל. פּרץ האָט געוואָלט באַווייזן, אז עס ליגן דאָרט אין דער „ייִדישער טאַרבע“ עלעמענטן פון דערהויבנסטער וועלט־דערלייזער־שיקייט, אז דער וועלט־משיח ליגט נאָר באַהאַלטן אין דער „ייִדישער טאַרבע“. פּרץ האָט אויס־גערופן די הייליקע שבת־דיקייט פון דער ייִדישער וואָך. פּרצעס אידעאישע איינפלוסן האָבן אָנגעהויבן ווי ווגנדערלעכע ליכטיקייטן פאַמעלעך ארויס־צושיינען פון דער ייִדישער ליטעראַטור. אין דער ייִדישער ליטעראַטור האָט אָנגעהויבן צו אַנשטויין דאָס מערקווירדיקע, ראַמאַנטישע און אידעאַליס־טישע באַווייזן פון דער ווערטיקייט פון דער היינטיקער ייִדישער עקזיסטענץ. מען מוז געדענקען — און דאָ איז ווידער מענדלעך דער בעס־טער באַווייזן: פאַר אַ ייִדישן קינסטלער וואָס האָט זיך שיקאַל־האַפּטיק צוגעירט צו דער „ייִדישער טאַרבע“, איז זיין ערשטער איינדרוק געווען (דאָס איז פּסיכאָלאָגיש באַרעכטיקט) אַ גרויסער ווידערווילן צו דער דאָזיקער אַרימער און טראַגיש־באַדנלאָזער ייִדישער ווירקלעכקייט. דער ייִדישער שרייבער האָט זיך צו זיך אליין באַצויגן מיט ביטול. ער שרייבט זשאַרגאָן, וואָס וועט ער דאָ דערגרייכן? אזא באַציאונג צו זיין אייגענער שאַפּערישער טאַט מוז יעדן קינסטלער טיף פאַרביטערן. די העברעאישע פּעדער, ווען אפילו זי האָט געשריבן מאַטיוון פון ייִדישער קעגנוואַרטיקייט, האָט זי דאָך אין זיך מיטגעטראָגן די שיינע ריחות פון נאַטירלעכע פאַר־גאַנגענהייטן און פון קולטור. דער וואָס האָט געשריבן אויף דער שפּראַך

פון דער „ידישער טאָרבע“ האָט אויך אין דער שפראך, אין יידיש, גע-
 מוזט פילן דעם נאנצן ריח פון דער „ידישער טאָרבע“. און דער פיינשמע-
 קער האָט פארצויגן די נאָז. י. ל. פּרץ, דער וואָס האָט שפעטער די יידישע
 ווירקלעכקייט אויפגעהויבן איבער אלע הימלען און אין דער דאָזיקער
 דערהויבונג אויך דערהויבן די יידישע שפראך פון איר שפלות, און אין
 איר, אין יידיש, אויפגעדעקט אלע ווגנדערלעכע שיינקייטן און איידלקייטן
 פן דער יידישער עקזיסטענץ — אויך ער, פּרץ, האָט אמאָל געזאָגט, אז
 „יידיש האָט פאר ליבע, פאר געפיל קיין ווארים וואָרט, קיין סטיל“ און אז
 עס שמעקט פון יידיש מיט „גענדזן שמאלץ“. דאָס הייסט, אז יידיש איז
 אן ענין פאר נראָבע מינדערוויכטיקע נפשות. אויב פּרץ האָט אזוי געזאָגט,
 וואָס האָבן נאָך געזאָלט טענהן סיי וועגן יידיש לעבן, סיי וועגן יידישער
 שפראך אזעלכע כייסיקע און פארבימערטע סאטיריקער ווי מענדעלע און
 לינעצקי? פאר דער נאקעטער יידישער ווירקלעכקייט האָבן זיי מער נישט
 געהאט סידן ווי די בייטשן פון סאטירע. אין דעם געלן און שארפן ליכט
 פון מענדעלען איז די יידישע ווירקלעכקייט ארויסגעקומען נאָך באַדנלאַך-
 זער, נאָך האָפענונגסלאָזער, נאָך אויסזיכטסלאָזער.

דאָס זעלבע איז געשען בנוגע דער יידישער שפראך. פון דער יידי-
 שער שפראך און פון איר סטיל האָבן זיך די ערשטע יידישע שריפטשמע-
 לער, — איבערהויפט מענדעלע, — כאַמיט ארויסצובאקומען די קאנטיקע
 האַרמקייטן פון א ליבלאָזער עקזיסטענץ. דאָס וואָס פּרץ האָט געזאָגט
 וועגן יידיש (אין „מאָניש“), האָבן זיך די סאטירישע יידישע שריפטשמעלער
 נישט געקווענקלט צו באווייזן אין די שפראך־קלאַנגען און אין די סטיל-
 פאַרמען פון יידיש. דאָס שטעכנדיקע און ביטערע געמיט פון א קאלטער,
 ליבלאָזער אַרימקייט איז פאר זיי געלעגן אין די קאנטיקע סטיל־פאַרמען
 פון יידיש, אין דעם געפּעפּערטן „גענדזן־שמאלץ“, ווי מ'האָט אָנגערופן
 די יידישע פּאַלקס־זאפּטן פון דער יידישער שפראך. אין דעם קלינגלען
 און פּלפּולען זיך פון מענדעלעס יידישע שפראך־פאַרמען האָט געשטעקט
 די פולע איראַניע פון א גרויס מינדערווערטטיקייט־געפיל פאר יידן בכלל.
 שפעטער, אסך שפעטער, האָט פּרץ אין דער שטיממוטעריש און סאטיריש
 באהאנדלטער יידישער ווירקלעכקייט אָנגעהויבן צו געפינען די קוואלן פון
 הויכע מענטשלעכע מדרגות. אין דער יידישער באַדנלאָזיקייט, אין וועל-

כער די סאטיריקער האָבן געזען א דעגענערירטע, וועגעטירנדיקע, אויסוועג-
 לאָזע און אויסזוכטסלאָזע פאראזימערע יידישע מאסע, האָט פּרץ — גאָר!
 — אָנגעהויבן צו אנטפלעקן די אידעאליסטישע אָנהויבן פון א נייער עק-
 זיסטעניץ-מדרגה פון דער מענטשהייט. דאָס זיין-אָפּגעריסן פון יעדער באַדנ-
 האפטיקייט האָט געהייסן פאר פּרצן דער גאנג פון א גרויסן וועלט-שבת-
 יום-טוב. פון דער „יידישער טאַרבע“ האָט ליכטיק אָנגעהויבן ארויסצושיי-
 נען די גאָלדענע קייט פון יידישער עקזיסטענץ. איבערקאָמפּענסירנדיקע
 ווערטן האָבן ארומגענומען די מיקלאָמפּערשטע יידישע מינדערווערטקייט
 ווי א זניקע גלאַדיע-שיוין אין די פינצטערנישן. אין די דאָזיקע יידישע
 זון-אויפגאנגען האָבן אויך פון דער יידישער שפּראַך אָנגעהויבן ארויסצו-
 שיינען די אלע אינערלעכע ליכטיקייטן, וואָס פּרץ האָט געפונען אין יידישן
 לעבן. די יידישע שפּראַך איז געוואָרן די שפּראַך פון יידישער דערהויבונג,
 דאָס נשמה-געפעס וווּ עס איז געפלאָסן דער סובטעלסטער און איידלסטער
 ריטם פון יידישן לעבן.

אין די „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן“ — וווּ פּרץ האָט געשילדערט
 דעם יידישן וועלט-שבת אין דער אַרימער אן באַדנלאָזער יידישער ווירק-
 לעכקייט — האָט די יידישע שפּראַך סינטעטיש זיך צונויפגעגאָסן מיט
 דעם יידישן עקזיסטענץ-געפיל פון פּרצן. פּרצעס יידיש האָט דאָרט דער-
 גרייכט אזא מדרגה, וואָס קיין יידישער פּראָזאיקער האָט נאָך נאָך פּרצן ניט
 דערגרייכט, אין קעגנזאץ צו פּרצעס אייגענער מיינונג וועגן יידיש (אין
 „מאָניש“) האָט די יידישע פּראָזע אין די „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן“ גע-
 האט אלע חנען און לייטזעליקייטן פון די וווגדערלעכע און איידעלע מענטש-
 לעכע טיפּקייטן, וואָס פּרץ האָט אויסגעפונען אין דער יידישער ווירקלעכ-
 קייט. צוגלייך מיט דער גאָלדענער קייט פון יידישער עקזיסטענץ האָט פּרץ
 אויסגעשמירט די גאָלדענע קייט פון דער יידישער שפּראַך.

די דאָזיקע צוויי שטרעמונגען — די סאטירע פאר די אָרימע און ווייניק באַדנהאפטיקע סאַציאלע דערשיינונגען אין יידישן לעבן, די סאטירע פאר יידישער לעבנס־מינדערווערטיקייט, און דער אידעאליזירטער תוך פון יידישער ווירקלעכקייט — זענען געווען די צוויי גרונט־ליניעס פון דער יידישער ליטעראטור וויבאלד נאָר זי האָט זיך אָנגעהויבן ארויס־צושיילן פון אירע התחלות און גענומען זיך אנטוויקלען און פונאנדערבויען. מענדעלעס און פרצעס השפעות זענען ווייטער געווען די הויפט־השפעות און די וועגווייזער פאר דער יידישער ליטעראטור. געוויס זענען די דאָזיקע איינפלוסן שטארק מאַדיפּיצירט געוואָרן און זיי האָבן זיך געענדערט לויט די באדינגונגען פון דער שפעטערער צייט און לויט די קינסטלערישע כאַראַקטערן פון די שפעטער־אויפטרעטנדיקע שריפטשטעלער. די השפעה פון פרצן און מענדעלען זענען אזוי שטארק מאַדיפּיצירט געוואָרן, אז מ'האָט שוין ביי א סך פון די שפעטערע יידישע שריפטשטעלער זייער שוואַך געקאָנט אָנווייזן גראַד אויף מענדעלעס איינפלוסן. אָבער דאָס האָט נאָר געהאט א שייכות צו די השפעות פון מענדעלעס סטיל, צו זיין (אומסימ־פאָטישן) יידישעכען נוסח. עס האָט אָבער — אפשר — נישט געהאט קיין שייכות צום אופן ווי אזוי מענדעלע האָט אָנגעשטעלט זיין אספעקט אויפן יידישן לעבן און ווי אזוי ער איז — אידעאָלאָגיש — צוגעגאנגען צו די פראַבלעמען פון יידישער עקזיסטענץ. די נייע יידישע שריפטשטעלער — איך וועל זיי פרווון אָנרופן די מענדעלעיאַנער — האָבן געגליכן צו מענדעלען דערמיט, וואָס זיי האָבן נישט געוואָלט קאָמפּענסירן די יידישע ווירקלעכקייט מיט קיין שום איבער־ראַמאנטיק. זיי האָבן פון דעם יידישן לעבן נישט געוואָלט מאַכן קיין סימבאָל פאר עפעס אן איבערווירקלעכקייטס־אידעע. באַגלייך מיט מענדעלען האָבן זיי דאָס יידישע לעבן גענומען אזוי

ווי עס איז, אלס לעבנסדרעשיינונג, אלס לעבנס־יש. זיי האָבן אין דער האַרבער יידישער ווירקלעכקייט נישט געוואָלט זען קיין פארביקע פאטא-מאָרגאנאס פון איבער-וועלטן. דער יידישער נאטוראליזם, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט י. מ. וויסנבערגן, האָט אינגאנצן נישט געהאַט מענדעלעס סאטירישע איראָניע און דעם משכילישן זעלבסט־ביטול. דער מאָדערנער יידישער נאטוראליזם האָט זיך נאָר ווילגעפעלן אין דעם לעבן, צו וועלכן מענדעלע האָט זיך באצויגן סאטיריש און קריטיש. די יידישע ווירקלעכ־קייט איז אבסאָלוט נישט קיין „טאַרבע“ און נישט קיין געזעמל פון בטלנים און פאראזיטן. זי איז פונקט אזוי פולבלוטטיק און פונקט אזוי געזונט ווי יעדע מענטשלעכע ווירקלעכקייט. יידן באדארפן גאָרנישט בעסער צו זיין ווי זיי זענען. יידן זענען פונקט אזוי גוט און אזוי לעבנספול און ווירקלעכ־קייטס־פול ווי אלע מענטשן. מיט א באזונדערן טעמפעראמענט האָט זיך וויסנבערג גענומען שילדערן די נאטירלעכע געזונטקייט פון יידישן לעבן, אין קעגנזאץ צו מענדעלען. די פולבלוטטיקייט און די רויקייט פון דער גע־זונטער מענטשלעכער נאטור האָט וויסנבערגס יידן געזאָלט גלייך מאכן מיט דער גאנצער גויאישער ארומיקייט זייערער.

ס'איז א טעות צו מיינען — און דאָס איז געווען וויסנבערגס טעות — אז הוילע פיזישע געזונטקייט גיט שוין דעם מענטש צי דער געזעלשאפט די פולע ווערטן פון אן עקזיסטענץ. דער יידישער נאטוראליזם האָט נישט געקענט ענטפערן אויף דער פראגע וועגן די היסטאָרישע און היסטאָריש־מאָראַלע ווערטן פון יידישער עקזיסטענץ. וואָס וויסנבערג האָט — אנטשטאָט מענדעלעס קבצנישע קאליקעס און קרענקלעכע ווייבערישע יידן — אריינגעפירט אויף די פאָדערגרונטן פון יידישן שאפן א ברומאלע המוניש־קייט, מיט דעם האָט ער נאָך מיט גאָרנישט גוט געמאכט דאָס ביטערע גע־פיל פון מענדעלעס סאטירע. מיר פייניקן זיך דאָך און מאטערן זיך אין אונדזער יידישער עקזיסטענץ און מיר לעבן אין א וועלט, וואָס איז סוף כל סוף פאר אונדז א גיהנום. וואָס איז דער זין פון דעם שווערן יידישן קרייץ, וואָס מיר טראָגן ? דאָס אלצדינג מוז דאָך האָבן וואָסער נישט איז ווערט־בארעכטיקונג. וואָס־זשע באדייטן זיי אין זייער גייסטיקן ווערט, אָט אַ די געזונטע און המונישע יידישע פארשויןען ? וואָס באדייטן זיי אויף א העכערן מענטשלעכן ניוואָ ? וואָס באדייטן זיי ווי א געזעלשאפט, ווי א

י . י . ט ר ו נ ק

קאלעקטיוו, ווי א נאציע? וואָס איז זייער היסטאָרישער ווערט, זייער היב־
טאָרישער כוח? וואָס באדייטן זיי אין דער געשיכטע? וואָס איז בכלל דער
ווערט־מהות פון זייער עקזיסטענץ?

דער וואָניקסטער יידישער שריפטשטעלער, וואָס איז נאָך פאר דער
ערשטער וועלט־מלחמה אינגאנצן געשטאנען אויף דער אידעאליזירנדיקער
פּרצישער ליניע, איז געווען שלום אש.

אין פוילן האָבן מיר געהאט אן אויסטערלישן און מערקווירדיקן פענאָמען פון יידישער באַדנהאפטיקייט — און דאָס איז געווען דאָס שטעטל.

איך ווייס נישט, צי במשך פון דער גאַנצער יידישער געשיכטע האָבן מיר געהאט אן ענלעכן עקזיסטענץ־פענאָמען. אין אנדערע לענדער מחוץ פוילן האָבן יידן געווינט אין געמאָס איינגעמויערט נעבן גרויסע שטעט. הינטער פאַרשלאָסענע מויערן האָבן יידן דאָרט געווינט אין דעמפיקער טונקלקייט און אין ענגשאפט. דאָס שטעטל אין פוילן איז געווען עפעס ווי אן אייגנארטיקע יידישע באַדנהאפטיקייט אין מיטן דער נישטיידישער וועלט. דאָס יידישע שטעטל איז נישט געווען די תפיסה הינטער מויערן, נאָר א פריי אידליש געוויקס אין די פוילישע פעלדער, לאַנקעס און טייכן. אין שטעטל איז נישט געווען טונקל און טרויעריק. דאָס שטעטל איז געווען באלויכטן און באשמעקט מיט דעם ליכט און דופט פון דער פוילישער לאנדשאפט. עס איז געווען ווי א מין נאטירלעך שטיק יידישקייט צווישן די פוילישע פליינען.

דאָס שטעטל איז אויך געווען סאָציאל דיפערענצירט ווי א קליינע מדינה, און עס האָט געהאט אירע שטאנדן און קלאסן. דאָס פויליש־יידישע שטעטל האָט געלעבט הונדערטער יאָרן אן אייגן יידיש לעבן, א פולשטענ־דיק יידיש לעבן.

דאָס שטעטל איז אויך געווען כמעט ווי דער אייניצקער מאָטיוו, וואָס איז באהאנדלט געוואָרן אין דער יידישער ליטעראטור. אין דער יידי־שער ליטעראטור אין פוילן האָט דאָס שטעטל נאָך נישט אויפגעהערט צו זיין דער קוואַל, פון וואָנען כמעט אַלע יידישע שריפטשטעלער שעפן און האָבן געשעפּט.

דער ערשטער, וואָס איז צום יידישן שטעטל אין פּוילן צוגעגאנגען; ווי צו איין סינטעטישער גאנצקייט איז געווען שלום אש.
 אש איז צוגערעטן צום שטעטל פונעם שטאנדפונקט פון פרצעם אידעאליזם. דעריבער איז שלום אשם שטעטל ארויסגעקומען ווי א ירושלים של פּוילן, ווי א יידיש תהילים-געזאנג אין די פארבן און אין די קאַלירן פון דער פּוילישער ערד. דאָס שטעטל איז געווען אויפגעמישט אונטער די פּוילישע הימלען, ווי אן אלטער מיט געבעט און טרערן דורכגעווייקטער סידור, ווי א טערקיש טוך פון שרה בת טובים. אויפן שטעטל האָבן גערוט די אייביקע אומעטיקע חנען פון שבתדיקע אָונטן.
 די דאָזיקע מזרחישע ראָמאנטיק, די אהלי-יעקב אין פּוילן, זענען געווען די הויפט-טענער פון אשם שטעטל. דאָס אלצהיינג, וואָס עס האָט זיך ארויסדיפערענצירט אויפן שוים פון דעם דאָזיקן פּאָן, האָט אין זיך געהאט דעם גאָלדיקן הויך פון איינגעהאלטענער און שטילער יידישער בענקשאפט. נישט בלויז די רבנים, די גבירים, די סוחרים, די לומדים און די איידעלע יידן, נאָר אפילו דער יידישער המון אין שטעטל, דאָס „סוילער-געסל“, איז געווען א בלאט פון דעם דאָזיקן אידעאליסטישן סידור.

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן צווישן די יידן אין פּוילן אַן אומגעווענלעכע אויפֿלעבונג. דער רענעסאַנס איז אָנגעגאַנגען אױף אַלע געביטן פון פּויליש־ייִדישן לעבן. ס'האָט געהייסן: די פּאַר־נאַנגענע מלחמה איז שוין מכלומרשט די לעצטע מלחמה אין דער געשיכ־טע פון דער מענטשהייט און ס'הױבט זיך אָן די ענדגילטיקע עפּאָכע פון פּערזענלעכע און נאַציאָנאַלע פּרייהייטן. איבערהויפּט זענען די נאַציאָנאַלע פּרייהייטן און די נאַציאָנאַלע אייגנאַרטיקייטן פון אַלע פעלקער געשטאַנען אין די פּערספּעקטיוון פון דער נייער צײַט באַלד נאָך דער וועלט־מלחמה.

די ייִדישע באַפּעלקערונג אין פּוילן, וואָס איז געווען לאַנגע, לאַנגע יאָרן רעכטלאָז אונטער דער צאַרישער מאַכט, האָט זיך אויפּגעטרייסלט און געגרייט צו דער נייער תקופּה. אַלטע געמער זענען געפּאַלן. נייע געמער זענען אויפּגעשטאַנען. מיט די דעמאָקראַטישע און פּרייהייטלעכע שטרע־מונגען האָבן יידן אין פּוילן פּאַרבונדן די גרעסטע און די ראַזיקסטע האַפּענונגען.

צוזאַמען מיטן אויפּברויזנדיקן געזעלשאַפּטלעכן און קולטורעלן לעבן, מיט די ייִדישע געזעלשאַפּטלעכע כּוחות, וואָס האָבן זיך פּונאַנדער־געבליט, האָט די ייִדישע ליטעראַטור אין פּוילן אָנגעהויבן זיך שטאַרק צו פּונאַנדערוואַקסן.

אין כּמות אירן האָט די ייִדישע ליטעראַטור דערגרייכט אַן אויסער־געווענלעכן אויפּשוונג. אין זײַנע צײַטן האָט י. ל. פּרץ געזאָגט, אז מ'קאָן די נאַנצע ייִדישע ליטעראַטור אָפּקויפּן פּאַר הונדערט דאָלאַר. אָבער די צאָל האָט זיך פּאַרטאַפּלט און פּאַרצענפּאַכט אין איר פּאַרנעם. עס זענען צונעקומען פּאַרלאַגן און ביכער זענען דערשינען מאַסנווייז. א נאַנצע פּלייאַדע פון נייע ייִדישע שריפּטשטעלער איז אויפּגעטרעטן. פּונדעסטוועגן

— אין איר תוך האָט זיך די יידישע ליטעראטור אין פּוילן סנאפ געביטן. זי האָט זיך ווייטער געהאלטן ביי אירע גרונטליניעס. הגם שטארק פאר-ענדערט און שטארק מאַדיפּיצירט, איז זי דאָך געווען פונאנדערגעטיילט אין די צוויי וועזנטלעכע גרונטליניעס: אין דער רעאליסטישער די (מענדעליאנישע) און — אין דער אידעאליסטיש-פּרעזישער.

דער הויפט-מאָטיוו פון דער יידישער ליטעראטור אין פּוילן איז כמעט ווי פארבליבן — דאָס שטעטל.

דאָס שטעטל האָט דורך דער ערשטער וועלט-מלחמה דורכגעמאכט כלערליי אויפטרייסלונגען. וואָלט מען געקוקט אויף דעם שטעטל דורך דעם דאָמאנטיש-ליירישן אספעקט פון שלום אש, וואָלט מען עס זיכער נישט דערקענט. עס איז דערשיטערט געוואָרן אין די באוועגונגען פון דער נייער צייט. אָבער אין אַנבליק פון אלע דערשיטערונגען איז דאָס שטעטל ווייטער פארבליבן אין פּוילן ווי א שטיק סטאבילע יידישע ווירקלעכקייט. עס האָט דורכגעמאכט אויסערגעווענלעכע רעוואָלוציעס, עס איז פארענדערט גע-וואָרן אין די אלע באוועגונגען פון דער נאָך-מלחמה-צייט — און פאָרט איז דאָס שטעטל ווייטער געווען דער כאַראַקטעריסטישער פונדאמענט פון דער יידישער ווירקלעכקייט אין פּוילן. כסדר און כסדר איז דאָס שטעטל פארבליבן דאָס סימבאָלישע פאָטערלאַנד פון דער פּוילישער יידישקייט.

דאָס זעלביקע איז געשען מיט דער יידישער ליטעראטור אין פּוילן. א סך פון די עלטערע יידישע שרייבער האָבן נאָך דער מלחמה פאָרגעזעצט זייער ארבעט אין דער יידישער ליטעראטור. ס'איז כאַראַקטעריסטיש: גראַד דער פאָטער פונעם מאַדערנעם יידישן נאטוראליזם, י. מ. וויסנבערג, האָט אָנגעהויבן צו זוכן אנדערע וועגן אין זיין שאפן, וועגן וואָס זענען מיט זיינע פּריערדיקע נאטוראליסטישע ווערק געשטאנען אין שאַרפסטן ווידערשפּרוך. וויסנבערגס ווערק נאָך דער מלחמה זענען זיך — נאָך! — פארגאנגען אויף וויזיאַנערישע און מיסטישע דרכים. ווייל די ראָזיקע דרכים זענען געווען טאָטאל קעגנזעצלעך צו וויסנבערגס שריפטשטעלע-דישע אייגנשאַפטן, זענען דעריבער זיינע לעצטע ווערק — ווי דראַמאטישע ווערק אין פּערזן און א גרויסער ראָמאן „אין טיפן אָפּגרונט“ — ארויס-געקומען, ליידער, כאַאָטיש און היפּש ווילדלעך. עס האָט זיך, מן הסתם, גענומען דערפון, וואָס וויסנבערג האָט זיך — אויפסכח — גענומען זוכן

די העכערע עקזיסטענץ־ספּערן, וווּהין זיין נאטוראליזם, דער נאטוראליזם פון יידישער באַדנלאָזיקייט זאָל האָבן אן אויסוועג. מענדלעע האָט דעם דאָזיקן אויסוועג, בעסער געזאָגט: די דאָזיקע אויסוועגלעזיקייט, געפונען אין דער סאטירע. בנימין איז געווען דער ביטערער גאלגן־הומאָר אויף דער רעאלער יידישער ווירקלעכקייט. בנימין איז אויך געווען דאָס סאטירישע פאַרבילד פון דעם טראגיקאָמישן מנחם מענדל. עס איז אויסגעקומען, אז אלע גרויסע יידישע לעבנס־פארמעסטן — זענען טרויעריקע דאָן־קישאָ־טיזמען. וויסנבערג האָט זיך מיטש געווען און פּלוצלינג פארקירעוועט דעם דישל און פארפאָרן מיט זיין נאטוראליזם אין די טיפענישן פון דעם אומבאקאנטן. אנדערע יידישע שריפטשטעלער, ווי מיר וועלן שפעטער זען, האָבן עס באוויזן צו טון מיט מער דערפאַלג. וויסנבערגן האָט געפעלט סיי די מיסטישע פאנטאזיע, סיי דער מיסטישער אינטעלעקט אויסצובויען די דאָזיקע קאָסמישע אטמאָספּערע פאר זיינע פּערסאָנאזשן. ער האָט זיי פאר־דעקט מיט טוויזנטער נעפּלהאפטע נישט־קלאָרקייטן. דאָס אמת מעטאפּיר זישע און מיסטישע איז גראַד זייער קלאָר און פארשטענדלעך. אויך וויסנ־בערגס שפראך איז געוואָרן א שלעכטע און כאָטישע צוליב די באַדנלאָזע „אַפּגרונטן“, וווּהין ער איז א נישט־צוגעגרייטער פאַרקראַכן. די מכלומרשטע „דערהויבנקייט“ פון וויסנבערגס לעצטע זעאונגען קאָן, ליידער, צוגערעכנט ווערן, גיכער, ווי א ירידה פון זיין טאלאנט, איידער ווי אן עליה פאר זיינע פּערסאָנאזשן.

וואָס שייך וויזיאָנערישקייט, האָבן מיר נאָך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה געהאט א וויזיאָנער אין דער פּערזאָן פון יואל מאסטבוים. יואל מאסטבוים איז כאלד אויפגעפאלן סיי מיט דער אויסטערלישקייט פון זיינע מאָטיוון, סיי מיט דער אויסטערלישקייט פון שפראך. וואָלט מאסטבוים שפראך נישט געווען אזוי פאַרוואַרלאָזט־אויסטערליש, וואָלט דאָן די אויס־טערלישקייטן פון די מאָטיוון געווען א סך אינטערעסאנטער. מאסטבוים נאָוועלע „פּערעלעס חלום־יאָרן“ האָט נאָך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון דער יידישער קריטיק. נאָך דער מלחמה איז מאסטבוים געוואָרן נאָך פרוכטבארער. ער איז ווייטער פאר־בליבן ביי זיינע אייגנשאפטן, ד. ה., ביי זיינע ביידע אויסטערלישקייטן, — שפראך און מאָטיוון־אויסטערלישקייט.

דאָס וויזיאַנעדישע — און דאָס איז זיין גרעסטע אייגנשאפט — איז ביי מאסטבוימען נאָך גאָר רוי און גאָר ווייט נישט געפאַרמט. מאסטבוימס טאלאַנט מישט זיך אויס אין איין כאַאָס מיט זיין שפראַך און סע שמעקט היפשלעך מיט קאקאפּאַניע. איך באנוץ זיך מיט א מוזיקאַלישן טערמין, ווייל מאסטבוימ האָט די אמביציע צו גלויבן, אז זיינע ווערק האָבן מער צו טון מיט מוזיקאַלישע שאפונגען איידער ווי מיט די שאפונגען פון ליטע-ראטור, און אז ער קאָמפּאָנירט זיינע ווערק לויט די כללים פון מוזיק. מעגלעך. איך קאָן דאָ, ליידער, גאָרנישט אריינרעדן, ווייל איך בין נישט קיין גרויסער מאדים אויף מוזיקאַלישע קאָמפּאָזיציעס. איך גלויב, אז מאסטבוימען וועט מען נאָך געהעריק אָפּשאצן, און טון וועלן עס, מן הסתם, מענטשן וואָס האָבן א געשמאק פאר אזעלכע כאַאָטישע קינסטלער. צו מײן טיפסטן באדויערן געהער איך נישט צו די דאָזיקע מענטשן און מיר איז ווירקלעך שווער צו שרייבן סיי פון מאסטבוימס ווערטפולע, סיי פון מאסט-בוימס ווערטפולע אייגנשאפטן. א טייל יידישע קריטיקער האָבן אויפן חשבון פון מאסטבוימס מעלות צוגערעכנט נעמלעך דאָס, וואָס אים איז פרעמד יעדע ליטעראַרישע השפעה, און ער האָט זיך, אזוי צו זאָגן, פון קיינעם נישט געלאָזט באאיינפלוסן. איך מײן, אז מ'קאָן די דאָזיקע מעלות גיכער צורעכענען צו מאסטבוימס חסרונות. פרעמדע איינפלוסן וואָלטן אפשר געצוימט זיין כאַאָטישן און וויזיאַנערישן אימפעט. מאסטבוימס וואָלט דערפון געוונגען און גיכער געפונען פאָרם פאר זיין אינערלעכן כאַאָס. עס וואָלט אים זיכער צוננוץ געקומען און ער וואָלט געקריגן בעסערע מעג-לעכקייטן אויף אויסצוואַקסן. מאסטבוימס גרעסטע ווערק, לויטן פארנעם — „דריי דורות“ — איז א פרוּוּו צו שילדערן די לעצטע תקופות פון יידישן לעבן אין פּוילן. וועגן דער הויפט־פיגור פון דעם ראָמאַן, מאַריטאַ, זאָגט מאסטבוימ: „מאַריטאַ איז לויט דעם פארפאַסערס פלאַן, נישט קיין איינציג-קע, אינדיווידועלע פּערזאָן, נאָר די פּערזאָניפּיצירונג פון אן אַלגעמיינער אידעע, אָדער ריכטיקער פון א היסטאָרישן פּראָצעס, וועלכן עס האָט דורכ-געמאַכט אין דער לעצטער תקופה די קאָלעקטיווע יידישע פּערזענלעכקייט, דער יידישער שאפונגס־גייסט, די יידישע רעליגיע, די יידישע קולטור“. זייער א פאָרנעמער פלאַן, נאָר ער נויטיקט זיך גראָד אין א סך ליטעראַרישער און

קולטורעלער ערודיציע. ס'שאט נישט, דאָ וואָלט זיכער מאסטבויען די בא-
קאנטשאפט מיט דער וועלט-ליטעראטור צונױ געקומען.

כדי צו געבן דעם לױענער א שטיקל באגריף וועגן מאסטבויען
שרייבן, וועל איך ציטירן דעם אריינפיר צו דעם ערשטן טייל פון די „דריי
דורות“. דער ערשטער טייל הייסט „מאריטאס גליק, — אין דער אידיילען-
וועלט“ און ער הויבט זיך אָן ווי פּאָלגנדיק:

„אידער מיר צייכענען אָן די ליניע און איבערהויפט דעם וועג,
וואָס פירט צום לאַנד פון אונדזערע העלדן, מוזן מיר פריער פאר-
בלאָנדזשען אין א וועג א וואָלדיקן, וואָס זיין לופט אין דער פרי
שמעקט מיט עפעס בלומיקעס, קאָרנדיקס און אָנגענעמס פון וואסער.
נאָר בייטאָג, ווען די הייסע זון שטעלט זיך אין דער מיט הימל,
שפירט זיך אין דער לופט א ריח, וואָס דערמאָנט אָן א שלעכטן
געמיש פון איילפארב. די ברעגעס פון דער ערד זענען ליימיקע, די
וואסערלעך פון דער געגנט באקומען עפעס א שארפע שטאַלפארב,
ענלעך צום קלינג פון א מעסער פארלאָזט מיט זויערס, זיי
שטייען אָן ווינט און קאלטע צום טרינקען. דער הייסער זאמד, וואָס
הויבט זיך אָן פון ווייט מיט עפעס א געדיכטן יונגן פייכטן נאָדל-
וואלד, וועלכער דערמאָנט אָן יונגע צערייצטע וועלף ביינאכט, ציט
זיך אוועק איבערן שטח מיט קליינע אָפגעברענטע נאָדל-ביימלעך,
איינגעגראָבענע אין דער ערד און גיבן שוין ווייניק האָפנונגען צום
וואקסן. אָ, עס איז נישט קיין אַאזיס, דאָס איז די נער גאָזשעלניע.“

נאָך א פראזע :

„עס איז געווען דאָרט א קריסטין דאָדיע, א מרה-שחורהדיקע,
צעבראָכן-בריליקע פארשווינטע, וואָס די ברודיקייט פון דער געגנט
מיט אירע בלאָטעס, קאלוזשעס האָט זי גערירט ווי דער נעכטיקער
שניי. אָבער אויף דער ציכטיקייט פון די האנטזוכער, וואָס האָבן
אָפגעווישט די הענט פון ר' מאָטיעס טאָכטער, דערויף האָט זי יאָ
אן אויג אָנגעשטעלט. עס איז דאָרט פון דורות ארומגעגאנגען א חצי-
באהעלפער, חצי-רבי מיטן נאָמען יאלעשקע, וואָס האָט פון אייביק-

אן פארלאַזט זיינע צוויי צענגילדנדיקע מיידלעך, אָבער די אותיות פון אלף-בית פאר ר' מאָטיעס טאָכטער האָט ער יאָ געהיט. אָט די גאנצע גאלערע פארשוניען האָבן זיך פאר איר געבוירן געהאלטן אין שטוב אָנגעוואָרפן דאָ און דאָרט, ווי פאסאזשירן פאר א גרויסע גליקלעכע רייזע. יעדע נאכט איז עמיץ אנדערש אויסגעקומען אויפן צוקאָפּנס פון דער מעוברת און יעדע נאכט איז עמיץ אנדערש אויסגעקומען מיט די הענט, מיט עפעס א מאָדנע געוויין „קום! קום!“

פון די שרייבערס פון פאר דער ערשטער מלחמה דארף אויך צוגע-רעכנט ווערן שלמה גילבערט. גילבערטס ערשטע נאָוועלן זענען געווען שטארק באאיינפלוסט פון אשן. זיי זענען נאָר נישט געווען אזוי יידישלעך באהויבט ווי אשם נאָוועלן. אין דער צייכענונג איז גילבערט א סך קנאפער און מער רעאליסטיש ווי אש. גילבערט האָט אויך אריינגעברענגט אין דער יידישער ליטעראטור דאָס פּוילישע דאָרף. דאָס פּוילישע דאָרף אזוי ווי עס איז, און נישט ווי א דעקאָראַטיווער הינטערגרונט פארן שטעטל. ביי אשן זענען די פּוילישע דערפער געווען בלוז דעקאָראַטיווע לאַנדשאַפטן פאר די טראַדיציאָנעלע יידישע דאָרפס-גייער, וואָס האָבן יעדן זונטיק פרי ארויסגעוואַנדערט פון שטעטל אין די פּויערישע דערפער אריוון, און יעדן פרייטיק אהיימגעקומען צוריק אין שטעטל אויף שבת. יענע יידישע דאָרפס-גייער האָבן אין זייערע זעקלעך מיטגעטראָגן דאָס יידישע שטעטל איבער די פּוילישע לאַנדשאַפטן און אויסגעמישט די שטילע ניגונים פון בית-המדרשדיקן תהילים מיט די ווינטן פון די פּוילישע וועלדער. גילבערט האָט געגעבן דאָס דאָרף אזוי ווי עס איז אין ריינער פּוילישקייט אָן די יידישע און אַשישע סענטימענטן. גילבערטס נאָוועלע „פיעטרעק“ איז געווען א נייער טאָן אין דער יידישער ליטעראטור.

שפעטער נאָך דער מלחמה האָט גילבערט ווייניקער געשריבן. ער האָט זיך אריינגעלאָזט אין יידיש-אסקעטישע מאַטיוון ווי „שבת-יח“.

גילבערט אליין, פּערזענלעך, האָט זיך אָנגעהויבן אָפּצוגעבן מיט אַקולטיזם. ווי עס איז צו מיר דערגאנגען, האָט מען אין די אַקולטיסטישע און ספּיר-טיסטישע ספּערן פון גילבערטן געהאלטן א שלל, און ער איז געוואָרן

די יידישע פראָזע אין פּוילן

דאָרט עפעס אזוינס ווי א „גרויס־מייסטער“. יעדנפאלס — די גייסטער
האַבן אים פאמעלעך אוועקגענומען פון דער ליטעראטור.

נאָך דער מלחמה האָבן זיך נאָך א סך פון די עלטערע יידישע שריי-
בער פונאנדערגעוואקסן און זיך ווייטער אנטוויקלט אין די נייע באדינ-
גונגען פון יידישן לעבן אין פּוילן. פון אַטאָ די שרייבער וועט מיר אויס-
קומען צו רעדן שפעטער.

דערוויל וויל איך דערמאָנען עטלעכע פון די נייע נאָך־מלחמהדיקע
יידישע שריפטשטעלער.

ה. 5. זשיטניצקי איז איינער פון די ערשטע פון דער נאָך-מלחמה פלעיאדע פון יונגע יידישע שרייבער אין פוילן.

זשיטניצקים הויפט-מאָטיוו איז ווייטער פארבליבן דאָס שטעטל. „דעם זיידנס הייזל“ זענען שטעטל-בילדער, געזען פון אן אנדערן אספעקט ווי שלום אש. הגם אין זיי ליגט די אלטע אישישע ראָמאנטיק זענען זיי דאָך וואַכעדיקער. די ראָמאנטישקייט פון זשיטניצקים העלדן ליגט נישט — א שטייגער ווי ביי אשן — אין דער אבסטראקטער יידישער געמיטס-שטימונג, ווו זאכן און מענטשן לעבן, נאָר ווי די אייגנארטיקע רעקוויזיטן פון דער דאָזיקער שטימונג. זשיטניצקי מאַלט גיכער די יידישע אלט-פאָטערישע היימישקייט פון שטעטל אָן שום העכערע געפילס-קאָמפּענ-סאציעס. דאָס שטעטל קומט ביי אים פאָר ווי א געזעמל פון אלטע רחבות-דיקע מעבל-שטיקער. עפעס ווי א יידישער נאטור-מאָרט. די הויפט-מאָטיוון זענען דאָרט דאָס אלטע יידישע משפחה-געפיל, וואָס איז דורך לאנגע דורות אויפגעכאָוועט געוואָרן אויף דער פוילישער ערד. הגם זשיטניצקי איז ערשט אריינגעקומען אין דער יידישער ליטעראטור נאָך דער מלחמה, זענען אין זיינע ווערק נישט פאראן קיין שום שפורן פון די נייע אויפטרײסלונגען. ער בויט צוריק אויף דאָס אלטע היימישע און פשוטע משפחה-לעבן אין שטעטל. זיינע ליבלינגס-טעמעס זענען צו מאַלן די מעבל-שטיקער אינעם זיידנס הייזל, מעבל-שטיקער וואָס טראָגן אין זיך דעם ריה און דעם חן פון לאנג-איינגעזעסענע און איינגעלעבטע יידישע דורות. אין א באזונדער קאפיטל אין „זיידנס הייזל“ באשרייבט זשיטניצקי די קופערנע טעפ, דאָנדלען און פאנען וואָס הענגען ביים זיידן אין הייזל פון כמה וכמה דורות און זיי גיבן אָפ די אטמאָספער פון אן אלטער יידישער טראדיציע אין פוילן. מיט זיין שייניקייט און אָריגינאליטעט געהער אַטאָ דאָס קאפיטל צו די בעסטע זשאנר-בילדער אין דער יידישער ליטעראטור.

די יידישע איינגעזעסנקייט אין פּוילן איז אָבער פאר זשיטניצקין נישט בלויז אַן ענין פון דער דעקאָראַציע און דראַפּעריע פון שטעטל. ס'איז נאָך עפעס. און נאָך א סך. הינטער די ווענט פון זידנס הייזל ווארט תמיד דער אומהיימלעכער שיקזאל פונעם מענטש. וויפל דורות זענען דאָ אוועקגעשטאַרבן אין זידנס הייזל, און דער טויט ברענגט מיט זיך דעם שיקזאל. אין זשיטניצקיס ווערק איז דאָס לעבן שטיל, ליב און היימישלעך. אָבער דער טויט און דער מענטשלעכער גורל שפּילן די ראָל פון דעם אומ־היימלעכן אין דעך היימישלעכער טראַדיציע. קיינער קאָן נישט אנטרונען זענען פון דעם אייביקן געזעץ אין דער היימישלעכער אטמאָספּערע און אין דער משפּחה־אידייליע, הינטער דער קייט פון די מענטשלעכע דורות. ווארט א קאָסמישע אומהיימלעכקייט. זי פירט מיטן מענטש איר אייגענעם חשבון. זשיטניצקי באווייזט צו פארפּלעכטן אָטאָ די אויבנאויפּיסע רב־איסיט פון מענטשנס לעבנסשטייגער מיט דעם באהאלטענעם און גרוי־זאמען הויך פון גורל.

אזוי האָט זשיטניצקי אריינגעפירט אין דעם זוניקן שטעטל די טיפּסטע און טונקלסטע מענטשלעכע אנונגען וועגן דעם סוף פון אלעם און אלצדינג, און וועגן דער קאָסמישער באשטימונג פון מענטש. איז נישט הכל הבל? זשיטניצקי האָט דאָס שטעטל צוגעפירט צו דעם טראַגישן און אומבאקאנטן גורל־געפּיל אין דער פּערזענלעכקייט פון יעדן מענטש, און צו דעם אומבאקאנטן גורל־געפּיל וואָס פארבינדט יעדן מענטש מיט זיינע מיטמענטשן.

אין זיין שפראך איז זשיטניצקי פונקט ווי אין זיינע שילדערונגען קנאפ און באהנט. ער האָט מאָס און טאקט אין זיין שרייבן. זיין זאץ האָט נישט די פארביקע זאפטיקייט פון אשן, אָבער אינעם ריטם און אין דער צייכענונג איז זשיטניצקיס זאץ זייער מאָלעריש און האָט אין זיך די דיס־קרעטע שטילע ווארימקייט פון פּוילישן יידיש.

„יענעם שיינעם שבת נאָכמיטאָג האָט ער זיך גענומען א קישן, א ספר אריינצוקוקן, און איז געגאנגען זיך צולעהנען (ספּעציפּיש פּויליש־יידיש) אביסל אונטער א בוים אין גערטנדל, וואָס איז געווען נעבן דעם הייזל, ווי ער האָט געווינט. ער איז מיט תּענוג איינגע־דרעמלט און דאָס ספר איז געבליבן ליגן אָפּן אין גראָז. ארום און

ארום האָבן געוואקסן בלומען אין שאַטן פון בוימער, אינעם גלאַנץ פון דער זון. גאָלדע איז לאנג געזעסן אין שטוב און געלייענט צאינה-וראינה. דערנאָך האָט זי גענומען א קינד און ארויסגעשיקט דעם פאָטער אין גערטנדל אריין אויסגעקאָכטע קארשן אויף שבת-אויבס".

טיילמאָל פאלט זשיטניצקיס פראָזע אפילו אריין אין דעם וואַכעדיקן טאָן פון צייטונגס-כראָניק, אָבער אין גרויסן און גאנצן פארבלייבט זי אויף דער הויך פון איר ווארים געמיט. אין זיינע ספּעציפישע שיקזאל-נאָוועלן ווי אין א „גורל פון א הויז" באקומט אָפט זשיטניצקיס שפראך די שאַטנ-האפטע טונקלקייט פון די נישט פאָראויסגעזעענע אנונגען, זי ווערט פינצ-טערלעך אין איר טאָן. און דאָס געהערט גראַד צו די מעלות פון זשיטניצקיס פראָזע. די שפראך פון גוטע שריפטשמעלער איז תמיד דאָס שפיגל-בילד פון דעם כאראקטער פון די פּערזאָנען און פון די געשעענישן.

איך וויל נאָך דערמאָנען זשיטניצקיס א קינדער-נאָוועלע „משהלע". זי איז זייער א געראַטענע און קען פאררעכנט ווערן פאר איינער פון די בעסטע קינדער-נאָוועלן אין דער יידישער ליטעראַטור. איך וויל אומישנע ציטירן ווי אזוי זשיטניצקי מאַלט דאָרט דעם פאָרטערט פון א יידיש יונגעלע אין פּוילישן שטעטל:

„משהלע האָט געטראָגן א רונדיק סאמעט היטל, ווייסע ליי-וונטענע הויזלעך און פון אויבן א ציצית-כנפותל, וואָס איז שטענ-דיק געווען פארשמירט פון פוטער און פון צוקערלעך. אויף די פיס האָט ער געהאט ווייסע לעמשלעך, וואָס האָבן זיך אים נאָכגעשלעפט ביים גיין. הינטערן ציצית-כנפותל האָט ער געטראָגן אויף א רויט בענדל א זעקעלע מיט א גראָשן און מיט א פעפּערל. אויפן האַלדז האָט ער שטענדיק געהאט, זומער און ווינטער, א טיכל, וואָס איז אים געווען ארונטערגעבונדן הינטער די אַרימס און פארקניפט אויפן רוקן. דאָס אלץ האָט געהייסן איינער א גוטער ייד, אלס סגולה אויף לעבן און געזונט זיין. וואָרום דער רבי (דער מלמד) האָט נישט גע-האט קיין הצלחה צו די קינדערלעך. די, וואָס זענען געווען פאר משהלען, האָבן זיך בשום אופן נישט געקאָנט דערציען: זיי זענען איינגעשלאָפן אין די וויגן, ווי די הינדערלעך, אויסגעגאנגען ווי צי-טערדיקע ליכטלעך".

ז. סעגאלאָוויטש איז שוין פאר דער ערשטער מלחמה באקאנט געווען ווי א לירישער דיכטער. זיין פאָעמע „אין קאזשמיעזש“ האָט זיך קונה-שם געווען נאָך פאר דער ערשטער מלחמה. נאָך דער מלחמה האָט סעגאלאָוויטש אָנגעהויבן שרייבן על פי רוב פראָזע און ער איז געוואָרן א ראָמאניסט. אויך אין זיינע ראָמאנען איז סעגאלאָוויטש פארבליבן אין זיין לירישן און אין זיין איכישן מהות, ד. ה., די פראגן און די פראַבלעמען פון זיין פערזענלעכן לעבן האָט ער אַנמעטום אין זיינע ווערק אריינגעשטעלט — ווי די הויפט-פראַבלעמען און פראגן פון דער וועלט. דאָס וואָלט געווען נאָר אַ גרויסע מעלה, ווען די פערזענלעכקייט סעגאלאָוויטשעס וואָלט געווען קאָמפליצירטער און פארטיפטער. יעדנפאלס — ער אליין, ז. סעגאלאָוויטש, איז איינער פון די הויפט-פערסאָנאַזשן אין זיינע ווערק. די געשעענישן אין סעגאלאָוויטשעס ראָמאנען דרייען זיך כמעט אויסשליסלעך ארום סע-גאלאָוויטשעס פערזענלעכע חשבונות מיט דער וועלט. די טראגעדיע פון דער וועלט איז אין גרויסן און גאַנצן גענומען נישט מער ווי די טראגעדיע פון זיין, סעגאלאָוויטשעס, פערזענלעכן לעבן. דעריבער — און דאָס איז אַ פאָזיטיווע אייגנשאפט — סעגאלאָוויטשעס פראָזע שמעקט ערטער־ווייז מיט שטיקלעך פון א ליד. אויף די גרויסע לייוונטן פון זיינע ראָמאנען איז ער פארבליבן דער פארביטערטער זינגער פון זיינע אייגענע נויטן, אָדער, ווי סעגאלאָוויטש רופט זיך אליין אָן, דער אייביק איינזאמער.

סעגאלאָוויטש איז א מאָראליסט. אין זיינע ראָמאנען פרעדיקט ער אָנשטענדיקייט און גערעכטיקייט, וואָרום אַן אָנשטענדיקע און גערעכטע וועלט וועט אויך צו אים, סעגאלאָוויטשן, זיין אָנשטענדיק און גערעכט. און דאָס איז ביי סעגאלאָוויטשן דער עיקר. ווי כמעט ביי יעדן מאָראליסט זענען סעגאלאָוויטשעס העלרן פונאנדערגעטיילט אויף ווייסע און שוואַר-

צע, ד. ה. אויף גוטע און שלעכטע, אויף גערעכטע און אומגערעכטע. אויך אלס מאָראַליסט שטייט סענאַלאָוויטש מן הצד פון אנדערע יידישע שרייב-בער. האָראָנטשיק למשל, איז אויך א מאָראַליסט און ער זעט דורכאויס די מענטשן אין שוואַרץ און אין ווייס. אָבער האָראָנטשיק זעט די קוואַלן פון דער פונאַנדערטיילונג פון די כאַראַקטערן. די דאָזיקע קוואַלן הייסן: די סאָציאלע סטרוקטור און די סאָציאלע באַדינגונגען פון דער געזעלשאַפט. שוואַרץ און ווייס דאָס זענען די פּראָדוקטן פון די סאָציאלע באַדינגונגען. דער מענטש אליין אין זיין וועזן איז א ווייס ליידיק בלאַט, און זי, די סאָ-ציאלע באַדינגונגען, דעצידירן וואָסער כאַראַקטער און וואָסער לעבנס-ליניע עס זאָל אויף אַטאָ דעם בלאַט אויפגעשריבן ווערן. אזוי ווייט ביי האָראָנטשיקן. סענאַלאָוויטש פאַרבלייבט אויך אין זיינע מאָראַליזירנדיקע טענדענצן דער עגאָצענטרישער פּרעדיקער וואָס וויל קיינמאָל נישט אַרויס-קוקן דורכן פענצטער און קיינמאָל נישט זען דעם דרויסן. באַדינגונגען זענען געוויסע מילדערנדיקע אומשטענדן פאַרן שלעכטן כאַראַקטער. צו וואָס זוכן די מילדערנדיקע אומשטענדן? די מענטשן זענען ווייס און שוואַרץ בלויז לויט זייערע פּערזענלעכע אַנלאַגעס, און דער עיקר לויט די באַציאונגען וואָס זיי האָבן צום הויפּט-העלד פונעם ראָמאַן. און זיינע, סע-נאַלאָוויטשעס, ראָמאַנען האָבן תמיד אַ סטאַר, אַ צענטראַלן הויפּט-העלד. ער טראָגט אויס אין זיין פּערזענלעכן גורל דעם גורל פון אלע געשעענישן. פאַר די שוואַרצע פיגורן דאַרף מען נישט זוכן קיין אומזיסטע זכותים:

„ווען איך קוק מיט מיינע ברייך, דעמאָלט מוז איך אייך זאָגן, אז איך בין ענאָאיסטיש גלייכגילטיק צו אלע רעוואָלוציעס און איך בערקערענישן. איך בין מיר א וועלט פאַר זיך. איך גלויב נישט אין קיין משיח. מענטשן זענען גוט און שלעכט פון דער נאַטור. אזוי ווי וואָסער און פּייער וועט בלייבן, אזוי וועלן אויך פאַרבלייבן די צוויי געפילן. דאָס איז שוין געזאָגט געוואָרן, און איך קליין מענטשלעך חזר עם איבער.“ („אונדזער פּרוי“).

און דאָס איז אויך כאַראַקטעריסטיש: די פּרויען זענען ביי סענאַ-לאָוויטשן קיינמאָל נישט קיין זעלבסטשטענדיקע פיגורן, זיי זענען בלויז די אָביעקטן פון סענאַלאָוויטשעס בענקשאַפטן אָדער אַנטווישונגען. דערי-

די יידישע פראָזע אין פּוילן

בער טראָגן זיי, די פרויען, כמעט אלע, הוילע ראָמאנטישע און דערצו פּוילישע שלאַכעצקע נעמען. די וואַנדאָס זענען די שפּיל־פעעס פון סעגא־לאָוויטשעס ראָזע אָדער טונקעלע — פּערזענלעכע — וועלט־באַציאָונגען. אין סעגאלאָוויטשעס ראָמאנען, הגם זיי זענען געשריבן געוואָרן אין דער ברויזנדיקער נאָך־מלחמה־תּקופה פון יידישן לעבן, פילט זיך נישט דאָרט דאָס מינדסטע פון דער דאָזיקער תּקופה. ווי איך האָב שוין דער־מאָנט רופט זיך סעגאלאָוויטש אליין אָן דער אייביק־אינוואַמער. און דאָס איז פּולשטענדיק ריכטיק. קיין שום געשעענישן, וואָס געשעען מחוץ די געשעענישן אין זיין פּערזענלעכן געמיט, זענען נישט כּכה זיך אַריינצורייסן אינעם געפּיל־געוועב פון סעגאלאָוויטשעס עגאָטישע וועלט־חשבונות. קיין שום וועלט־געווייטער באַווייזט נישט אויפצוטרייסלען און אויפצולויכטן יענעם אייביק־אומעטיקן בינ־השמשות פון א לעבן אין דער פּאַרביטערט־קייט פון אַנטווישונגען.

„אין איין ווינקל האָט מען גערעדט וועגן ציוניזם, אין צווייטן וועגן סאָציאַליזם. אין יעדער שטוב האָט מען גערעדט וועגן די זאַכן“.

„זעליקן האָט עס נישט שטאַרק אינטערעסירט. ער איז געדווען אזוי ווי אויסגעטיילט פון מענטשן. ווי אזוי איז דאָס געשען? ער האָט אליין נישט פּאַרשטאַנען און קיין סך האָט ער וועגן דעם נישט געטראַכט“.

„זייער וועלט און זייער טומל — מיט דעם פלעגט ער אָפּקור מען“ („דאָס אַנאַרכיסטישע מיידל“).

אייביק איינזאַם. סעגאלאָוויטש מיינט, אז אַנטווישונגען געהערן נישט צו די ביטערע געזעצן פון לעבן און אז זיי זענען בלויז דאָס ביזוויי־ליקע קידער־וידער־שפּיל, וואָס די אָביעקטיווע אַרומקייט שפּילט דוּקאַ מיט זיינע, סעגאלאָוויטשעס, האָפּענונגען און אַמביציעס. עס קומט עפעס אַוויס, אז די וועלט האָט געשאפן ספּעציעלע האַרטע געזעצן פאַר סעגא־לאָוויטשן, און דאָס איז די גרויסע עוולטה פון דער וועלט. דעריבער איז סעגאלאָוויטש אזוי האַרטנעקיק פאַרשלאָסן אין זיין איינזאַמקייט און ער זעט ווייניק וואָס עס טוט זיך אין דער וועלט אַרום אים. זיינע ראָמאַנען

זענען אַרים אין לעבנס־באַבאָכטונג. סענאַלאָוויטש זעט ווייניק די מענטשן וואָס לעבן אַרום אים, ער זעט ווייניק זייערע אמתע כאַראַקטערן, זייערע שיקזאַלן, און דאָס אַלצדינג וואָס עס טוט זיך אָפּ סיי אין אַביעקטיוון אוי־סערלעכן מענטש און סיי אין דער אַביעקטיווער אויסערלעכער געזעלשאַפט.

„נאָכן שווערן טאָג האָט ער דאָך געהאַט ווילן און כּח אַרויס־גיין פון שטוב און זיך אוועקלאָזן אויף די האַלב־ליידיקע גאַסן פון דער סטאַרע־באַיאַרע, ביז ער פּלעגט צוקומען צום פּעלד.

אַפּגעריסן זיך דאָס לעבן, נישטאָ קיין הייזער, און דאָ אין דער גרויסער ליידיקייט זינקט די בלוטיקע זון... פאַרוואָס איז זי אזוי רויט און אזוי בייז? מענטשן האָבן דאָך אַ גאַנצן טאָג געהאַרעוועט און איצט גייען זיי רוען. ער איינער איז אַרויס אויפן פּעלד... ער קען נישט פאַרשטיין וואָס עס ציט אים דאָ אַהער, נאָר ער פּילט, אז מיט דעם, וואָס ער איז דאָ איצט אַליין, איז ער אַן אַנדערער פאַר אַלע...“ („אייביק איינזאַם“).

„די בעסטע, די טיפּסטע איבערלעבונגען פון זיין נשמה האָט ער נישט געהאַט מיט וועמען צו טיילן“ („אייביק איינזאַם“).

סענאַלאָוויטשעס ראַמאַנען האָבן געהאַט אַן אויסערגעווענלעכן דערפּאָלג ביי דעם לייענער־עולם אין פּוילן. און זענען געלייענט געוואָרן פון מענטשן וואָס האָבן געזוכט אין דער פאַרביטערטער איינזאַמקייט פון סענאַלאָוויטשן דעם עכאָ פון זייער אייגענער איינזאַמקייט, — מענטשן, וואָס האָבן געזוכט רו און ענלעכקייט צו זיך אַליין. אין דער די־קענדיקער אויטאָביאָגראַפיע וואָס עס אַנטהאַלטן סענאַלאָוויטשעס ראַמאַנען און נאָוועלן.

פון גאַנץ פּוילן און פון אַלע שטעטלעך, וואָס האָבן אזוי רייך און פאַרשידנאַרטיק אינספּירירט די יידישע שרייבער אין פּוילן, האָט סענאַלאָ־וויטש באַזונדער ליב געהאַט קוזמיר. דאָס דאָזיקע ווונדערלעכע שטעטלעך, ווהיזן סענאַלאָוויטשעס העלדן אַנטלויפן זיך אָפּרוען, נאָכדעם ווי זיי זענען אַנטוישט געוואָרן אינעם לעבן מחוץ זייער איינזאַמקייט. קוזמיר ביי דער ווייסל. נייע פּרויען האָבן דאָרט פאַר סענאַלאָוויטשן אויפגעטויכט ביי דער

די יידישע פראָזע אין פּוילן

זווייטל און אין די טונקעלע בערג-שלוכטן וווּ עס רוישן די וועלדער פון גוס-בויער.

דער הויפט-העלד האָט ווידער געמיינט, אַז אָט געפינט ער ענדלעך די טרייע און שטילע ליבע. ער האָט זיך פונדאָסניי אנטוישט, אויך אין קוזמיר. דאָס דאָזיקע מערקווירדיקע שטעטעלע, וואָס טראָגט אויף זיך די לעגענדע פון קיניג קאזימיר מיט דער מלכה אסתרקע. די סינטעזע פון פּוילן און פּויליש יידישקייט איז ספּעציעל צונויפגעפלאָסן אין קוזמיר. דאָס שטעטעלע ליגט אין א באזונדער ליכט. אויף די בערג ארום קוזמיר שטייען די חורבות פון דעם קיניגלעכן שלאָס וואָס דער פּוילישער קיניג קאזימיר האָט כלומרשט אוועקגעשאַנקען זיין יידישער מלכה אסתרקע. אויף די צעפאלענע טורעמעס פון די שלאָס-חורבות איז אמאָל, מיט הונד-דערטער יאָרן צוריק, געשטאנען די מלכה אסתרקע און א פארבענקטע געקוקט אויף די אַרומע און — דעמאָלט פונקט ווי היינט — צאנקנדיקע שבת-ליכטלעך וואָס האָבן זיך אין די פרייטיק-צונאכטסן אָנגעצונדן אין די איינגעהויקערטע יידישע הייזלעך אונטן אין שטעטל. יידישע שבת-ליכטלעך. די אלטפרענקישע קאפאָטעס פון די איינגעזעסענע יידן, די גע-פארבטע קלידער און די טערקישע טיכער פון די יידישע פרויען לייכטן נאָך היינט אין די קוזמירער אָוונטן ווי טונקל-גאָלד און פּורפור. אין די ענגע און טונקעלע בערג-שלוכטן (טאָלן) ארום קוזמיר רוישן די אלטע גוס-וועלדער. זיי רוישן אין די לינדע ווינטן וואָס בלאָזן אָן פון דער ווייסל. יענער אָרט איז באמת ווי צוגעפאסט פאר אזעלכע אייביק-איינזאמע מענ-טשן ווי ז. סענאלאָוויטש. סענאלאָוויטש איז אייפערדיק אויף קוזמיר און ער האָט דאָס פולע רעכט דערויף צו זיין אייפערדיק. אין קוזמיר ביי דער זווייטל קאָן ער זיין אליין מיט זיין אומעטיקער יחידישער בענקשאפט. ער קאָן זיין אליין, ווייט פון די שלאַכן, וווּ עס גייט שווער דאָס לעבן.

אין זיין בוך „שמוגלארס" האָט עוזר ווארשאַווסקי צוגעפירט דעם יידישן נאטוראליזם צום טראַגישן קולמינאציע־פונקט. ווארשאַווסקי זעט די סכנה וואָס דראָט דער נאטוראליסטישער יידישער ווירקלעכקייט, און ער קוקט דער סכנה מיט אומפארשעמטער אָפּנקייט אין פנים אריין. ער וואַנט זיך אויפצוטרייסלען די אלע נאטוראליסטישע ווערט־יסודות פון דער יידישער ווירקלעכקייט. אָן שום רחמנות פירט ווארשאַווסקי צו די יידישע ווירקלעכקייט ביז צום אָפּגרונט.

די צייט האָט אים געדינט. די גרויסע פעלקער־מלחמה (די ערשטע וועלט־מלחמה) איז אָנגעקומען אויפן שטעטל ווי א מבויל. דער שונא האָט זיך אָנגערוקט ווי א סטיכיע, ברוטאל. ער האָט מיט געוואלט איבערגעריסן די גרעניצן צווישן דעם „יידישן שטעטל" און דער גרויסער ווירקלעכער וועלט. דאָס איז נישט געווען די וועלט ווי א אידעע, נייערט די וועלט ווי א ווילד־אויפגערייצטע ווירקלעכקייט. אין דער מענטשלעכער געזעלשאפט האָבן זיך אָפּגעטון תהומות פון רויע און גיריקע אינסטינקטן. פאַר די דאָזיקע תהומות איז פּלוצלינג געשטעלט געוואָרן די יידישע ווירקלעכקייט, די שוואַד־כע, די אָרימע. דאָס שטעטל האָט געמוזט אויפנעמען א קאמף פאר עק־זיסטענץ, א בלוטיקן און אומברחמנותדיקן קאמף. פון איין זייט דאָס באַנד־לאָזע שטעטל, פון דער אַנדערער — אן אויפגעיושעטע מענטשלעכע געזעלשאפט. נישט קיין רעוואָלוציאָנערער אויפברויז ווי אין די יאָרן פון 1905-1906. די מענטשהייט האָט זיך באוויזן אין איר חייהשקייט, בלוט־דורשטיקייט, ענאָאָיזם און געפיל־אָזיקייט. די וועלט־מלחמה. באוואַפנטע פרעמדע פעלקער זענען אָנגעקומען אויפן שטעטל. דאָ האָבן דעם גרויסן חורבן דערזען נישט בלויז די אידעאליסטישע טרוימער. נאָך די „שטיקער געזונטקייט" האָבן געזען דעם חורבן.

„וואָס וועט זיין?" — פרעגט דאָס „שטיק געזונט" פאנטל. די נא־טוראליסטישע יידישע ווירקלעכקייט האָט ענדלעך אליין געמוזט מודה־זיין

דאָס טראַגיקאַמישע פון איר וועלט־דאָזיין. און דערמיט: איר אומ־
פּעאיקייט צום לעבן.

ביי וואַרשאַווסקין ווערט טאקע די דאָזיקע אומפּעאיקייט צו לעבן
כולט אין דעם מאַמענט, ווען דאָס שמעטל ווערט גענויט אַרויסצוגיין פון
אירע ד' אמות. דאָס שמעטל ווערט דורך א מוראדיקער פיזישער קראפט
פון אַט די ד' אמות אַרויסגעשלעפט. דאָס שמעטל ווערט געשמעלט פנים
לפנים מיט דער וועלט. פירכטערלעכע שטורעם־ווינטן האָבן דאָס שטילע
וואסערל אויפגעשוּימט און עס האָט זיך דערזען די פלאַכקייט און דער
זומפ. ביים באַרירונגס־פונקט מיט דער וועלט איז דאָס שמעטל צעפאלן
אַרנאַניש. דאָס „נאַטוראַליסטישע“ שמעטל האָט געמוזט אונטערגיין אַפילו
אין דעם בילד פון דער ליטעראַטור. ס'האָבן זיך אויפגעדעקט די וואַרצלען,
מיט וועלכע דאָס שמעטל וואַקסט אין דער וועלט. אין די דאָזיקע וואַרצלען
זענען שוין געווען אויסגעטרוקנט אלע לעבנס־זאפּטן. אין די שטאַרקסטע
מינוטן פון דער געשיכטע מוז איעדע עקזיסטענץ דאָך ענדלעך אמאָל מאַכן
וואַסער נישט איז השבון הנפש. דער השבון הנפש פון יידישן מאַטעריאַל־
ליזם איז געווען א פאסיווער. פולקאָמער כאַנקראַט. דאָס נאַטוראַליסטישע
שמעטל ביי וואַרשאַווסקין איז אויסגעגאַנגען פון ווערטל־אָזיקייט, ווי א פיש
אַן וואַסער. דאָ האָבן נישט געקאָנט פּוּעל־זיין קיין שום האַפּענונגען, קיין
שום טעאָריעס. וואַרשאַווסקין נאַטוראַליסטישע שמעטל האָט נישט גע־
קאָנט קעמפן פארן לעבן. וואַרשאַווסקין שמעטל האָט פשוט נישט געוואַסט
צו וואָס עס לעבט.

ביי דער דאָזיקער שאַרפּער גרעניץ, וווּ פארן יידישן נאַטוראַליזם
איז נישט פאַרבליבן קיין אנדערע עצה נאָר ווי צו זען דעם ביטערן אמת,
האָט געמוזט קומען די דעגענעראַציע.

דעגענעראַציע. נישט אסימילאַציע. ביי אסימילאַציע האָבן זיך ביי
דעם צד, וואָס האָט פאַרשפּילט, נאָך נישט אויסגעשעפּט אלע רייכטימער.
מען קאָן נישט קומען צום זיגער מיט לידיקע הענט. נישט תמיד גיט מען
אויף דעם קאמף, ווען דער היינט איז שוין גאַרנישט ווערט, נאָר ווען דער
מאָרגן וועט שוין גאַרנישט ווערט זיין. ווען וואַרשאַווסקין שמעטל האָט
אויסגעשפּילט די לעצטע קאָרט, האָט זיך אַרויסגעוויזן דער נישטיקסטער
דלות. די גרויסע טראַגישע אַנטוישונג האָט שוין צו גאַרנישט נישט גע־

קענט פירן. זי האָט נאָר אויפגעדעקט די צעפּוילטע יסודות. די יידישע ווירקלעכקייט איז שוין נישט געווען ביכולת צו זוכן קיין שום אַנדערן וועג. אלע וועגן זענען געווען פארשטעלט. זי האָט נאָר אין אַנבליס פון דער וועלט געקאָנט אראָפּפאלן ווי א פּוילער עפּל פון בוים.

מיט זעלטענעם מוט, אָן שום סענטימענטן — דאָס, מוז מען מודה זיין, איז ווארשאַווסקים גרויסער פארדינסט — פירט ווארשאַווסקי צו דאָס שטעטל צום תהום און צום אונטערגאנג. אָן ציטער אין די הענט זעצט ער ארויף זיינע העלדן אויפן תּלִין־וואָגן אויפן וועג צו דער העסלעכער תּליה. זאָלן זיי נאָר אומקומען וואָס שנעלער. ס'איז די העכסטע צייט. ווארשאַווסקים אָביעקטיוויזם איז נישט די מעכאנישע געפּילאָזיקייט. עס איז דער אָביעקטיוויזם פון א מענטש, וואָס פאַר אים איז שוין אַלצדינג קלאָר, און ער אנטשליסט זיך נאָר דרייסט צו ראשער האַנדלונג.

אין ווארשאַווסקים „שמוגלאַרס“ הויבט זיך טאקע אָן די דעגראַדאָר ציע פון שטעטל אָן שום פאַרשפּילן. באלד ביי דעם ערשטן צונויפטרעף מיט דער וועלט פאלט אַלצדינג פּונאנדער. די פּוסטע קאָמעדיע איז שוין פון לאַנג אָן געווען געענדיקט. ס'איז נאָר נישט געווען קיינער, וואָס זאָל אָנזאָגן דעם סוף. די ברוטאלע מענטשהייט האָט עס געטון און אָנגעזאָגט דעם סוף. ווארשאַווסקי וויל מיט זיינע פארשוניען נישט מאכן דעם אַני שטעל פון טראַנישע העלדן. זיי זענען גראָטעסס ווי די מצורעים. זייער אונטערגאנג איז נישט קיין טראַגעדיע, עס איז א גערעכטע קאָנסעקווענץ. נישט שמענדיק איז דאָס שיקזאַל אומגערעכט. קיינער פון ווארשאַווסקים טיפּן האָט מיט זיין אונטערגאנג גאָרנישט פארלוירן.

דאָס שטעטל האָט אויסגעטרונקען דעם כּוּס־התּרעלָה. די תּאוה פון אונטערגאנג כאַפט ארום דאָס שטעטל ווי א בראַנד. דאָס וואָס עס איז גע־וואָרן פון שטעטל איז נישט קיין נייעס. די קראַנהייט איז געווען באַהאַלטן אינעווייניק אין אָרגאַניזם פון יידישן לעבן. די קראַנקהייט איז אויסגע־בראַכן גאַנץ נאַטירלעך. איעדער מענטש אין ווארשאַווסקים שטעטל טוט נאָר דאָס, וואָס ער באַדאַרף צו טון לויט זיין גאַנצן מהות. ער איז שוין פון תּמיד אָן פעאיק געווען צו דעם דאָזיקן נידערטרעכטיקן דאָזיין. ווארשאַווסקים מענטשן ווילן גאָרנישט בעסער זיין ווי זיי זענען. זיי גלויבן אין גאָרנישט. זיי האָפּן צו גאָרנישט. זיי זענען ציניקער.

די לינקע זייט פון אמונה איז דער ציניזם.

אזוי קומט ענדלעך די קאטאסטראָפּע, וואָס דער יידישער נאטורא-
ליזם האָט אליין פאר זיך פאָרנעברייט. ווארשאַווסקיס בוך איז דאָס בוך
פון דער קאטאסטראָפּע. דאָס בוך פון מאָראַלישן יידישן חורבן.
דער יידישער קיבוץ איז שוין מער נישט קיין פאָלק, קיין ראסע. עס
איז א באנדע.
א באנדע פון שמוגלערס, גנבים פראָסטיטוטסקעס און בראַנפן-
מאכערס.

אַכול ושתה כי מחר נמות.

סצענע ביי סצענע, דערביי גיפטיק, פול מיט נאלגן-הומאָר ווי די
מעשהלעך פון א באַקאמשיאַ, אנטוויקלען זיך אין דעם דאָזיקן בוך די גער-
שעענישן. אלע מענטשן אין שטעטל, וואָס האָבן ביז אהער געלעבט ווי
נישט אין זייער ריכטיקער אטמאָספערע, וועקן זיך צו טעטיקייט. די וועלט
מלחמה האָט זיי צעטרעטן, זיי פילן זיך גוט ווי צעטרעטענע. זיי לעבן-אויף
אין זייער צעטראַטנקייט. ענדלעך איז אָפגעטון-געוואָרן יענער פאלשער
טעות פון דער יידישער ווירקלעכקייט, וואָס האָט גענארט מיט אויסזיכט-
לאָזע האַפּענונגען. עס איז נישטאָ קיין ווערט אין יידישן לעבן. עס איז
נישטאָ די אידעע, נישט דאָס ווערט-געפיל, נישט די האַפּענונג אין וועל-
כער מען קאָן גלויבן, און עס זאָל דעריבער לוינען, אז דאָס יידישע לעבן
זאָל נאָך אמאָל ווען עס איז האָבן מער באדייטונג. אויב עס זענען ערגעץ
ווי געשילדערט געוואָרן גאָטלאָזע מענטשן, איז עס געטון געוואָרן אין דעם
בוך פון עוזר ווארשאַווסקי. די גאָטלאָזיקייט איז ביי דידאָזיקע מענטשן
פארוואנדלט געוואָרן ממש אין אן עקסטאז. זיי שעפן פון דער גאָטלאָזי-
קייט כח און ענערגיע. ווארשאַווסקיס בוך אַטעמט מיט ענערגיע און בא-
וועגונג. אָבער מיט דער ענערגיע פון די יעניקע, ביי וועלכע עס לאָזן זיך

אויס די לעצטע טעג. אלע, אלע ווערן זיי מיטגעריסן מיט דער דאָזיקער באַ-
וועגונג. פאר דעם תהום, וווּ עס שטייט די יידישע ווירקלעכקייט. נישט בלויז
די „געזונטע“, די „ווילע יונגען“ — אָט די אלע עלעמענטן פון „געזונט-
קייט“ אין דער יידישער ליטעראַטור — נאָר אפילו קאליקעס, קראַנקע,
שווינדזיכטיקע און בטלנים. עס איז איין שותפותדיקע כנופּיא. מתיים־שפּיל.

„זעט מען ס'נייען יידן, קלעפט זיך צו איבערן וועג — איינער,
א צווייטער, א דריטער. ווי צו א לוייה, א שטייגער. גייען יידענעס פון
פאָרנט אין די לאַנגע פאטשיילעס, און יידן און יינגלעך איינגעהוי-
קערט פון קעלט, די קעפּ איינגעקאָרטשעט אין די אויפגעשטעלטע
קעלנער אריין.“

אזוי קוקן אויס די וועגן צום שטעטל, אויף וועלכע עס איז אמאָל
אָנגעקומען אין שטעטל אריין דער געהיימינישפולער וואַנדערער שלום אש.
די וועגן אויף וועלכע עס איז אהיימגעפאָרן אויף שבת ר' שלמה נגיד.
אפילו

„דער שוואַרצער בערל, וואָס האָט זייער א שוואַך האַרץ און
א ליאַדע וואָס, לאַ עליכם, לייגט מען אים צו שטאַרצן.“

אפילו דער אלטער שייקע און דאָס שוואַכיקע כהורל, דער וויל-
לערנער דורל. אלע שמוגלען זיי און טרייבן הפּקר.
„דער דיין וואָלט אויך געפאָרן (צום שמוגל), נאָר ער קאָן
געבעך נישט, ער איז געבעך א חלוש...“

אלע, אלע. דאָס גאַנצע שטעטל. ווען מען קוקט איבער די גאַנצע
ליניע, וואָס ציט זיך פון אשישן שטעטל ביז צו די „שמוגלאַרס“, מוז מען
קומען דערצו, אז ערגער־וווּ אין דער אַנטוויקלונגס־ליניע פון יידישן לעבן
שטעקט א גרויסער טעות. וווּ? וואַרשאַווסקי ווירקט פאר אונדז אזוי
איבערצייגנדיק, אז מען מוז דאָך ענדלעך זאָגן: אינעם יידישן וועלט-
דאָזיין, ווי עס פאַסט עס אויף דער יידישער נאַטוראַליזם.

וויל — אין דעם בוך „שמוגלאַרס“ פארוויען די הייליקייטן פון
דער יידישער ווירקלעכקייט. יענע הייליקייטן, וואָס האָבן די אשם און די

פרצעס אָנגעפילט מיט אזוי פיל בטחון, מיט איבערמענטשלעכן גלויבן אין די אייגענע גייסטיקע כוחות. יענע הייליגקייטן. זאָל מען נאָר נישט זיין אזוי אויבנאויפיק און זאָגן : עם זענען אידעאליסטישע קאפּריזן. ווען דער נאָ-טוראליזם האָט געפרוּווט די יידישע ליטעראַטור צו באַפרייען פון אַט די אידעאליסטישע קאפּריזן, איז דאָס בוך „שמונגלאַרס" געווען דער ריכ-טיקסטער פּוּעל־יוצא. עם איז אמת — דער דאָזיקער אמת איז זיכער נישט ליב — אז דער אידעאליזם ליגט אין דער יידישער ליטעראַטור ווי א גרוי-זאמער שיקזאל. אָדער — אָדער. דער אידעאליזם איז פאַרבונדן מיט די ווערטן פון דער יידישער עקזיסטענץ ווי א גוף מיט דער נשמה. אוועקגי-ענדיק פון אַט אַ דער איינציקער פּאָזיטיווער ווערטשאַצונג פון יידישן לעבן, בלייבט אונדזער ליטעראַטור שטיין פאַר א נאני האַרבע פּראָבלעם. זי בלייבט אַן א לעבנס־אידעע. דערמיט בלייבט זי אַן א וועלט־באַנעמען פאַר זיך. אַן א ווערט־אַקצענט. זי בלייבט, אזוי צו זאָגן, הענגען אין א פּוסטן חלל. דער וועג ווייטער ? אַט אַ דעם וועג ווייטער קאָן זי נישט געפינען. איר אידעאליסטישער גורל שטעלט אונדזער יידישע ליטעראַטור אין א שווערלעכער לאַגע. עם איז ליכט פאַר א טייל פון אונדזערע שריפט־שטע-לער צו באַציען זיך נעגאטיוו צו דעם היסטאָריש-אויפגעצוּונגענעם שיק-זאל פון אן אידעאליזם. אָבער עם איז שווער אָנצוהויבן פון אן אנדער פּאָזיטיווער ווערט־טאַט. דער יידישער נאַטוראליזם, אויפהויבנדיק זיך אין אן אנדער שאַפונג־ספּעציע, האָט נישט דערפילט, ווי עם רוקט זיך אים אוועק דער באַדן פון אונטער די פיס. אין זיין באַדנלאָזיקייט האָט דער יידישער נאַטוראליזם געגריפן נאָך פאַרשידענע אָנהאַלטן. די אָנהאַלטן זענען אָבער נישט געווען. דער מין, אז דער לויף צו יידישער ווירקלעכ-קייט איז די איינציקע מעגלעכקייט צו אנטלויפן פון יידישן אידעאליזם, — דאָס איז דער גרעסטער טעות, מיט וועלכן אונדזערע מאַטעריאליסטן האָבן זיך אליין אָפּגענאַרט. מען האָט גריילעך געקאָנט טוישן די היסטאָרישע פּאַרמען פון יידישער וועלט־באַנעמונג. מען האָט פאַרט נישט געקענט טוישן די פּסיכישע עלעמענטן פון יידישער וועלט־באַנעמונג. קוים קאָן מען נישט איבעראַנדערשן דעם שיקזאל, קאָן מען אויך נישט איבעראַנ-דערשן דעם כאַראַקטער. די פּאָזיטיווע יידישע וועלטלעכקייט און דאָס נאָ-טירלעכסטע סינד אירס, דער רעוואָלוציאָנערער יידישער סאָציאליזם (איז

דאך דער כאראקטעריסטישסטער און טיפסטער אויסדרוק פון יידישן סאָך ציאלים גראַד נעמלעך דאָס רעוואָלוציאָנערע — דער אומגעשטילטער אויפברויז צו קאמף און דערלייטערונג) — איז גאַרנישט אזוי מאטעריאַל ליסטיש, ווי מען מיינט אונדז איינצורעדן. תמיד איז דער יידישער סאָך ציאלים דינאמישער, ווי אלע אנדערע כוחות פון אינטערנאַציאָנאַלן סאָך ציאלים. תמיד איז ער פול מיט אינערלעכער אומרויאקייט (ווידער אמאָל אידעאליזם!), תמיד איז ער אויף דער ערשטער ליניע צווישן ווירקלעכ־קייט און אויפשוונג. דאָ וועט גאַרנישט פועלן, וואָס מען האָט דוקא דעם יידישן סאָציאליזם אזוי הארטנעקיס צוגעשפאנט צו די היסטאָריש־מאטע־ריאליסטישע אויפפאסונגען פון קארל מאַרקס. מען קאָן זיין דער פאר־עקשנטסטער מאַרקסיסט, דערבוי אָבער, אין וועזן, דורך און דורך אידע־אליסטיש.

וול. מעדעם פלעגט פאר די יידישע סאָציאליסטישע ארבעטער־מאסן רעדן וועגן פריזשער שבת־יום־טובדיקייט. אין זיינע „זכרונות“ רעדט מעדעם וועגן „קאפיטאַל“ ווי וועגן א בוך פון גרויסער פאָעזיע און פילאָ־זאָפיע. צוויי ביכער, זאָגט מעדעם אין די „זכרונות“ האָבן אויף אים גע־ווירקט ווי א געטלעכער פינגער: די „עטיק“ שפינאָזאס און דער „קאפי־טאַל“ פון קארל מאַרקס.

דער יידישער רעוואָלוציאָנער מוז קעגן זיין אייגענעם ווילן בלייבן אידעאליסט, ער מוז עס טון, אויב ער וויל זיך נישט פארלירן.

ווי עס קוקט אויס די יידישע ווירקלעכקייט אָפנערסין פון אירע היסטאָריש־אידעאליסטישע פונדאמענטן, די יידישע ווירקלעכקייט אין איר היסטאָרישער באַדנלאַזיקייט, זעען מיר אס בעסטן אין די „שמוגלאַרס“ פון עוזר ווארשאוסקי. עס איז אפשר דאָס אויפריכטיקסטע בוך וואָס דער יידישער מאטעריאליזם איז געווען בכוח צו געבן. דעם נאטוראליסט וואר־שאוסקיין איז דאָס ווערק זיינס דעריבער געלונגען, ווייל ער האָט נישט מורא געהאט צו זיין אויפריכטיק. ער האָט זיין נאטוראליזם נישט אָנגעטון די שיינע מענטלעך פון פאלשע האָפענונגען. ער האָט זיך באלד נישט צוגעזאָגט קיין צוקונפט, און געגעבן אַלצדינג דאָס, וואָס דער יידישער נאָ־טוראליזם קאָן נאָר געבן: אויפריכטיקייט, זאָגן זיך דעם אמת אין פנים אריין. נאָך א ווערק — א שטארקער בוך ווי די „שמוגלאַרס“ — פון דעם

זעלבדיקן מחבר, קאָן איך מיר קוים פאַרשמעלן. וואַרשאַווסקי, אַלס דער וואַרשטער יידישער נאַטוראַליסט, איז רייף. ער מוז זיין רייף, אויב ער איז אמתדיק. וואַרשאַווסקי האָט אין זיך די גראַטעסקע רייפֿקייט פון אַלמע קינדער. זיי שטארבן יונג. עס האָט ערגעץ-ווי א רעצענזענט וועגן וואַרשאַווסקים בוך געזאָגט: „וואַרשאַווסקי איז געקומען, געזען און געזיגט“. זייער ריכטיק. קיין אנדערע אויפגאבן פארן יידישן נאַטוראַליסט ווי צו קומען און צו זיגן — צו זיגן איבער זיך אליין — איז נישט פאראן. דער וועג פון יידישן נאַטוראַליזם איז דער קירצסטער וועג צום אָפּגרונט. ווער עס בלאַנדזשעט נישט און נעמט גלייך דעם דאָזיקן וועג צום אָפּגרונט, וויל צו אים. ער פארשפּאַרט זיך אומזיסטע זוכעניש און אנטוישמע האַרפענגען. וואַרשאַווסקי האָט עס געטון. ער האָט זיך נישט אנטוישט, וואָרום ער האָט באלד נישט געגלויבט. דאָס איז זיין פארדינסט. דערמיט האָט ער אפשר מקריב געווען זיין שריפטשמעלערישע צוקונפט. ער האָט זיך אליין אָפּגעשניטן דעם וועג אויף ווייטער. פאר די, וואָס דערלאנגען צום אָפּגרונט, איז נישטאָ קיין וועג אויף ווייטער. דאָס באַדייטנדיקע פון וואַרשאַווסקים ווערק פאר די פערספעקטיוון פון דער יידישער ליטעראַטור בלייבט איין און איינציג. עס איז א וועג-ווייזער און א צייכן פון וואַרשאַווסקי. ווייסנבערג, מיט דעם וואָס ער האָט דער ערשטער אַרויסגעגעבן די „שמנגלאַרס“, האָט געטון דאָס בעסטע, וואָס ער האָט נאָר געקאָנט. ער האָט דערמיט זיין אייגענעם נאַטוראַליזם געגעבן מער תיקון, ווי ער וואָלט עס באַוווּזן אליין מיט אייגענע כוחות.

אין וואַרשאַווסקים נאַטוראַליזם וואַקלען זיך שוין אַט די אלע יסודות וועלכע מען האָט פון תמיד אָן געהאלטן פאר קארדינאלע באַשטאַנדטיילן אין כאַראַקטער פון דער יידישער ווירקלעכקייט. ווען דאָס גאַנצע וועגן ווערט אונטערגעגראַבן, טרייסלען זיך ממיאָ אלע פעסטקייטן, אַלע פונדאמענטן. די כאַראַקטעריסטישע מערק-צייכנס פון נאַציאָנאַלן אינדיווידום ווערן אָפּגעווישט. אזוי זעען מיר, לַמשלָ, ווי דאָס שטאַרקע געפיל פון ראַטע, וואָס ווערט אזוי בולט אונטערגעשטראַכן ביי אשן און אפילו ביי ווייסנבערגן — ווייל ווי מען זאָל נישט קוקן אויף די פארשידענע ראַסן-טעאָריעס, מוז מען דאָך מודה זיין, אז ביי יידן איז ראַסע און בלוטגעפיל זייער א וויכטיקער באַשטאַנדטייל פון זייער גאַנצ וועלט-דאָזיין — דאָס

דאָזיקע ראסן־געפיל פארלירט ביי ווארשאַווסקין איעדע ממשות. מיט א מאַדנער לייכטקייט ווערן אָט אַ די וויכטיקע היסטאָרישע בלוט־אָפּגעגערע־נעצמקייטן אדורכגעגאנגען. נישט נאָר מיט לייכטקייט, — מיט פארבי־סענער שאַדנפרייד זעט ווארשאַווסקי צו ווי די בלוטן מישן זיך צונויף, זוי אלצדינג ניט אונטער. יעדע זאך, וואָס שטרייכט נאָך דייטלעכער אונטער די דעגענעראַציע, פרייט אים. אַ, ווארשאַווסקי איז קאָנסעקווענט. ער איז אומברחמנותדיק קאָנסעקווענט. אזא נאטוראליסט האָבן מיר זייער נויטיק באדארפט צו האָבן אין דער יידישער ליטעראַטור.

„אָט האָט נאָט געשיקט א ישועה אויף זיינע יידעלעך. און אלע האָבן שוין צוריק זייערע מאַשינדלעך (צו מאַכן טריפהן בראַנפן) מיט קעסעלעך, מיט די פעסער.

„און איז דען פאנטל נישט גערעכט געווען, וואָס ער האָט נעכ־טן געטראַכט אז די וועלט איז היינט נאָרנישט די אייגענע. אפילו אזא בערל וואָס פאָכעט מיט דער נשמה, צייט ער איז געוואָרן שמוג־לער, זאָל עס אים אָנהויבן צו ארן צוקונדיק ווי די יונגען מיט מיידן בראַיען אַרום... דעסגלייכן דער אַלטער שייקע... אָט איז אַ שיינער ייד ר' יידל — שיקט ער די טאָכטער צום וואַכמייסטער... און ר' וואָוע ?”

ווארשאַווסקי טרייבט ארום די כשרע יידישע ווייבער פון די יידישע הייזער און לייגט אין זייערע בעטן אריין שיקסעס, זונות. עס דערגייט ביי ווארשאַווסקין ממש צו א פאָסיע אריינצוברענגען וואָס מער ציניזם אין דער מיקלאָמפערשטער אידיליע פון דער יידישער ווירקלעכקייט. די „שמוג־לאַרס“ זענען די בייסיקסטע סאטירע אויף „ר' שלמה נגיד“. נאָר אזוי קאָן זיך אַפרופן דער אמתער יידישער נאטוראליסט. קוים טוט זיך אָפּ פון א לעבן איעדער גלויבן, איעדע אידעע און איעדעס ווערט־באוואוסט־זיין, מוז עס ווערן אוממאָראַליש, פארווילדעט. ווארשאַווסקי באוועגט זיך מיט א מאַדנער הנאה, מיט א פארצווייפלטער הנאה אין דער האַפּענונגס־לאָזער ווילדקייט פון יידישן לעבן. ער שפעט אָפּ, ער איז האַפּערדיק און פריילעך אין זיין ציניזם און ער צעטרעט בייזוויליק יעדעס אָרט, ווו עס איז נאָך פאראן א וועלכע עס איז שפּראַצונג. אויב עס איז נישטאָ קיין

ווערט און קיין צוקונפט, צו וואָס זיך באהאלטן און זאָגן ליגן? בעסער זאָגן אמת, איידער פאלש צו האָפּן. זאָל איטלעכע הייליקייט פארשוועכט ווערן. עס איז נישטאָ קיין הייליקייט. דאָרט, וווּ עס איז נישטאָ קיין שום אינזיגע און קיין אינערלעכער גלויבן. הרוב זאָל ווערן די יידישע וועלט. זי טויג נישט צו מער. אין אזא סצענע, וווּ רייטשקע וויקלט זיך ארום צום שמוגל מיט רוי פלייש, ווערט ברומאל אָפגעווישט נישט בלויז די גרעניץ צווישן מענטש און חיה, נאָר צווישן מענטש און יאטקע-פלייש.

זאָל מען נאָר נישט זאָגן, אז די דאָזיקע יידישע ווירקלעכקייט עוזר ווארשאַווסקים איז דער פועל-יוצא פון דער מלחמה-צייט און פון די מלחמה-אומשטענדן. די אומשטענדן באווייזן נאָר תמיד ארום בולטער די אינער-לעכע קאָנסטרוקציע. זיי דעקן זי אויף. אין קאטאסטראָפאלע מאָמענטן שפילט מען נישט מיט זיך קיין קאָמעדיע. די שעה איז צו אייליק און מען ווייזט וואָס מען איז. ווארשאַווסקי האָט עס זייער געלונגען אויסגענוצט.

„אלע גייען ארום בלוי אונטער די אויגן — אז מ'שמועסט די מלחמה זאָל אויפהערן — און מען דערציילט, אז אין דער גרויסער שטאָט אין ווארשע, גייען אסך, א גאנץ סך ארום אזוי בלוי.“

ווארשאַווסקים יידן ווילן דאָס דאָזיקע הינטישע לעבן אין דער מלחמה, וואָרום:

„מ'ווייסט טאקע נישט ווי אזוי מ'וואָלט שוין געקאָנט לעבן דערפֿאַן אָן אַ קעסעלע אונטער דער ערד, אפילו ווען די מלחמה הערט אויף.“

מענטשן פילן זיך באקוועמער אין זייער ריכטיקער הויט. דאָס גע-קינצלטע מאכט מיד. דערין ליגט אויך די איבערגעוויכט פון עוזר וואר-שאַווסקי איבער מענדעלע מוכר ספרים: ווארשאַווסקים העלדן זענען אַקטיוו. ביי מענדעלע מוכר ספרים — הגם ער איז אויך א נאטוראליסט — איז די יידישע ווירקלעכקייט דאָס בילד פון א געמויזעכטס, א „יידישע טאָרבע“. די פאראזיטישע שנאָרער-נעסט. מענטשן ליגן דאָרט ביזאמען ווי די ווערים און וועגעטירן. אַ, יענע „עטיבע“-באשעפענישן, וואָס חכמה-

נען זיך זייער אַרים איבער דער וועלט און פילן זיך וואַרעם אין זייער
 נישטיקייט. די „הקדש-מענטשן“ זיי פילאָזאָפירן וועגן דער וועלט מיט
 זאט־סבצנישע חכמהלעך, און פילן זיך וווייל אין זייער „ידישער טאַרבע“.
 עס פעלט זיי נאָרנישט. דאָס זענען די ציניקער אויס קבצנות. אויב מען
 קאָן זיך באַציען צו יידן ווי אַן אַטמאָ וויינינגער, איז עס זיכער צו די יידן
 פון מענדעלע מוכר ספרים. זיי זענען כאַראַקטערלאָז און „קופלערהאָפּטי“
 ווי דאָס וויינינגערישע ווייב. מענדעלעס יידן זענען פולשטענדיק ווייבעריש.
 זיי זענען ווייך. און עס דוכט זיך עפעס, אז זיי טאַפּטשען ארום אין דער
 וועלט מחוץ פון אלע שיקזאלן. מענדעלע אליין האָט זיינע יידן פיינט
 תכלית-שנאה. ער פאַראַכטעט זיי. ניין, יענע מענטשן זענען נישט פעאיק
 צו קיין שום טאט. וואַרשאַווסקיס מענטשן דאַקעגן זענען פול מיט שיקזאל,
 דערמיט פול מיט טאט. זיי זענען מערקווירדיק באַוועגלעך. די טאט יאָנט
 זיי. זיי האָבן קיין צייט נישט צו פאַרלירן, ווייל דאָס זענען די מענטשן פון
 אומקום: דאָס איבערבלייבעכץ פאַר דער לעצטער שעה. וואַרשאַווסקיס
 מענטשן גייען אונטער פון אינערלעכער ווערטלאָזיקייט. זיי ווייסן עס. דאָס
 זענען פאַרפאַלענע דעגענעראַטן. מיט דעם זענען זיי — עוזר וואַרשאַווסקיס
 העלדן — כ'ווייל נישט זאָגן טראַגיש, — יעדנפאַלס רירן זיי אונדז. האָפּע-
 נונגסלאָזע פאַרשפּילטע לעבנס מיט

„א שטיין אינעווייניק אויפן האַרץ אזוי גרויס ווי די וועלט“.

די הימלען איבער זייער דאָזיין — ווען זיי עפענען די פענצטער פון
 זייערע שטיבער און קוקן ארויס —

„ברענען ווי א גיהנום“.

פון די דאָזיקע אַקטיוועאומקומער קאָנען מיר זיך נישט אָפּווענדן
 מיט אַפּשיי, ווי פון די יידן פון מענדעלע מוכר ספרים. אויב מיר האָבן
 נאָר גענוג אַביעקטיוויטעט, קאָנען מיר זיין די צושויער פון זייער פיין ווי
 צו דעם געשען פון א גערעכטן שיקזאל. איר קוקט צו, — נישט איר קאָנט,
 נישט איר ווילט העלפן. איר וועט זיי אויך נישט טרייסטן, אז עס וועט
 בעסער ווערן און עס זענען נאָר אויסערלעכע סיבות וואָס גיבן זייער לעבן
 אזא פנים. זיי וועלן אייך נישט גלויבן, יענע אַקטיווע אומקומער. זיי קאָ-

די יידישע פראָזע אין פּוילן

נען צו גוט זייער אינערלעכקייט. אין סוף פון די „שמוגלארס" פאלט פאנטל אריין אין עפעס א געהויבענער פרייד:

„איך פאנטל זאָג ענס: שמוגל וועט זיך ערשט אָנהויבן —
דער רעכטער שמוגל, ביז היינט איז געווען א סינדער־שפּיל. איך
פאנטל זאָג אייך: איצט וועט זיך אָנהויבן דער אמתער שמוגל...
דער רעכטער"...

„אזוי האָט גערעדט פאנטל. און געווען איז עס גערעדט מיט
א נביאישן פונק, וואָרום אפילו די באלעבאטישע יידן זענען געוואָרן
מיטגערײסן... און אויך די יונגען אלע האָבן אויפגעהויבן די פאָר-
שכורטע קעפּ און זייערע באזויפטע אויגן האָבן זיך אויסגעוויזן ווי זיי
זעען ערשט אין פאנטלען עפעס גאָר א ווילדע בריאה, גאָר וועלכע
זאָגט נביאות עפעס פארהוילענע גרויסע זאכן וואָס זענען גאָר פאָר-
באָרגן פאָר אלע מענטשן."

אין דריטן טייל פון די „שמונגלארס“ בארירט ווארשאווסקי א פראָבלעם — הגם דאָס פראָבלעם איז נישט ניי, איז עס אָבער זייער כאַראַקטעריסטיש פאר ווארשאווסקין. מען מוז צוגעבן: עס איז אָריגינעל באהאנדלט. נעמלעך, די מעגלעכקייט, אז דער דעגענעראַט זאָל געפינען אן אויסלייז אין ליבע, און דאָס — דוקא אין דער ליבע פון א געפאלענער, אין דער ליבע פון א זונה.

אַלע דעגענעריטע פערזענלעכקייטן ביי דאָסמאָיעווסקין ווילן זיך דאַטעווען אויף דעם דאָזיקן וועג. דאָסמאָיעווסקין און סאַניאַ מאַרמעלאַדאָ-וואַ. סאַניאַ הייסט דאָסמאָיעווסקין זיך מודה זיין, אז ער איז דער מערדער. אין זיין ליבע צו סאַניאַן גייט זיך דאָסמאָיעווסקין איבערגעבן דער פּאַלי-ציי. אויפן וועג קושט ער די ערד. די צוצוקער מיניען, אז א הייליקער איז עולה־רגל קיין ירושלים, און זיי ווייסן נישט, אז דאָ גייט א פארברעכער נעמען אויף זיך די קאמאַרגע. אן אויסוועג? ביי דאָסמאָיעווסקין ווימלט עס מיט אזעלכע אויסוועגן פאר זיינע העלדן. איך ווייס נישט וויפּל פּאַ-זיטיווע דערגרייכונג עס איז פאראן אין די דאָזיקע געפערלעכע גענג. יעדער פאַלס טוען עס מענטשן נאָך דעם טיפּסטן יאוש. און דאָס טוען גאנץ שטאַרקע פערזענלעכקייטן, אויסגעשפּראַכענע אינדיוידואליסטן, וואָס דעם גאנצן השבון צווישן זיך מיט דער וועלט קעמפן זיי אויס אין די ד' אמות פון זייער אייגענעם וועזן. ד. ה. דער מיטלפונקט פון דער גאנצער עקזיסטענץ ווערט אריבערגעטראָגן אין דער אייגענער פערזענלעכקייט אריין. די פערזענלעכקייט נעמט אויף זיך די גאנצע אחריות: די פערזענלעכקייט איז די וועלט. ווען די פערזענלעכקייט פארשפילט, פארשפילט אויך די וועלט. ביי אזעלכע טראגישע „וועלט־פאראנטווארטלעכע“ טרעפ־טאָפּט, אז זייענדיק אליין שוין פולשטענדיג אין יאוש, זוכן זיי דעם יאוש אויך

כיי אנדרעט. צוויי פארשפילטע פרווון צוזאמען די לעצטע מעגלעכקייט. עוזר ווארשאווסקי פרווט אויך די דאָזיקע „לעצטע מעגלעכקייט“ מיט איינעם פון זיינע העלדן. דערביי שיידט זיך אָט אַ דער אויסדערוויילטער העלד לגמרי נישט אָפּ פון זיינע איבעריקע חברים אינעם ראָמאַן. נישט ער איז א שטארקערער, נישט א קאָמפּליצירטערער אינדיווידום. ווארשאווסקי איז איבערהויפט אין נאטוראליזם א טיפישער קאָלעקטיוויסט. ער שילדערט נאָר די מאסן-באוועגונגען און דאָס מאסן-לעבן. די איינצלענע פּערזאָנען זענען פּולשטענדיק אָרגאניש צוגעבונדן צום קאָלעקטיוו. זיי לעבן דאָס לעבן פון קאָלעקטיוו און באוועגן זיך אין דער אטמאָספּערע פון קאָלעקטיוו. אין ווארשאווסקיס דאָמאַן פעלט לגמרי, אזוי צו זאָגן, דער איינצלער העלד, וואָס זאָל אויסטראָגן דעם שיקזאל אויף אייגענער פאראנטוואָרט לעכקייט. אלציינג געשעט דורכאויס קאָלעקטיוויסטיש. אויב ווארשאווסקי גייט מיט איינעם פון זיינע פארשווינען מאכן דעם דאָסטאָיעווסקישן עקס-פערימענט — יענע טראַגישע „לעצטע מעגלעכקייט“ — טוט ער דאָס נאָר, ווייל ער „שעמט“ זיך צו זיין אזוי געפיללאָז און ער וויל כאָטש איינעם פון זיינע העלדן ארויסראטעווען פון דער שרפה. ווארשאווסקיס „יחיד“ שפילט נישט קיין שום ראָלע, מען קאָן מיט אים אלץ וואַגן. נישט דער וויר-דערגעבורט פון דעם דאָזיקן „יחיד“, נישט דער אונטערגאנג זיינער, קאָן עפעס אוועקנעמען אָדער צוגעבן דעם געשעען אין ראָמאַן (ביי דאָסטאָיעווסקין קאָן די אנטשיידונג פון גורל פון איינצלענעם העלד אנטשיידן דעם שיקזאל פון גאנצן ראָמאַן). אין די „שמוגלאַרס“ ווערט דער גורדין גע-התמעט אינעם קאָלעקטיוויסטישן וועזן. ביי ווארשאווסקין: אין קאָלעקטיוויסטישן אונטערגאנג. דער קאָלעקטיוו צאָלט פאר זיינע מעשים.

* * *

דער שמוגלער מענדל באקאנט זיך מיט דער פראַסטימוטקע נאמשע. מענדל ווערט געפערלעך קראַנק. נאמשע וואכט ביי זיין בעט. ביי מענדלען קומט א גרויסער פיזישער איבערברוך. ער שטייט א טריט פארן טויט. יסורים לייטערן אים. אין דעם הארץ פון דער זונה וועקט זיך א שוועסטער-לעך מיטגעפיל פאר א ליידיקן מענטש. דורך דער דאָזיקער צייט קומט די לייטזעליקייט אויף די ביידע געפאלענע — די ליבע.

דער שמוגלער ווערט דערביי שטייל און נאָאיוו ווי א קינד. די זונה ווערט א סאמאריטין. זיי הויבן אָן צו באקומען מיטלייד צו אנאנדער. נאָך מער: נישט בלויז רחמנות צו אנאנדער, נאָר מיטלייד צו זיך אליין. דורך דער ליבע הויבן אָן דער שמוגלער און די זונה מיט זיך אליין מיטצוליידן. דאָס טיפּסטע אינערלעכע באנעמען צו וואָס א מענטש קאָן נאָר דערגרייכן. דאן קומט איבער זיי א דאנקבארקייט:

„און עס ווערט אין אים נאָך שטארקער די דאנקבארקייט,

אין וועלכער ער דערשפירט זיך לויטערער און פרישער“.

און ער

„ווייסט נישט אויב זי איז די אייגענע נאמשע, ווי שמענדיק אָדער א נייע איז זי דאָ פאר אים“.

„מענדלעס ווייבקייט איז געווען די (בשעת דעם מיטליידן) וואָס דער גרעסטער יונג ווען ער דערשפירט זי אין זיך, קאָן ער דעמאָלט נעמען די צארטסטע זאך אין דער האנט אריין, די ווייסעסטע ליליע, אָן שום שאַדן און זי וועט ארויס פון זיין האנט אומבאפֿלעקט... און אפשר — אפשר נאָך ווייסער ווי פריער, ווייל זי איז געלייטערט דורך נאָך א צווייטער צארטקייט“.

דאָס ליידן. דאָס מוהל־זיין זיך. די שטיילע ליבע צווישן דעם שמוגל־

לער מיט דער זונה.

ביי דעם דאָזיקן שמוגלער וועקט זיך אפילו צוריק אויף דאָס געפיל

פון דער ראסע.

עוזר ווארשאווסקים פּעדער ציטערט־אויף מיט א לירישן צער ביים באשרייבן די דאָזיקע איידעלע סצענעס. אין הארצן פון דיכטער אליין נאָגט די הרטה. וויל ער זאָגן א טרייסט־וואָרט? די געטער זענען גרויזאם. דער שיקזאל פון די „שמוגלאַרס“ — זיין אנטשיידונג, ליגט נישט אויף דער וויאָ דאָלאַראַסאָ פון וואָסער נישט איז איינצלנעם מענטש. די אנטשיידונג ליגט ערגעץ אנדערשוו. אין קאָלעקטיוו.

אויך שמעון האָראָנטשיק געהער צו ווייסנבערגס נאטוראליסטישער שולע. אחוץ דעם רייכטום פון באַאָבאכטונגען און רעאליסטישע כאראקטער־צייכענונגען, — כאראקטער־צייכענונגען סיי פון די העלדן, סיי פון זייער סביבה, — האָט האָראָנטשיק נאָך דערצו אריינגעברענגט א נייעם מאָטיוו אין דעם נאטוראליזם פון דער יידישער ליטעראטור אין פּוילן. איידער איך וועל רעדן וועגן די אנדערע אייגנשאפטן פון דעם דאָזיקן זייער טאלאנטפולן און פולבלוטיקן שריפטשטעלער, וויל איך נעמלעך, אַנ־צייכענען די טענדענצן פון די דאָזיקע נייע מאָטיוון.

האָראָנטשיק פארמאָגט נישט די סאטירישע און ביז אין גרונט טיפע אנאליזע פון עוזר ווארשאַווסקי, א סאטירע וואָס דעקט אויף אונטער דער גאנצער „געזונטקייט“ פון יידישן רעאליזם אויך זיין אומהיימלעכע און טראגישע באַדנלאָזיקייט. באַדנלאָזיקייט — אנדערש קען מען נישט אָנ־רופן אַט אַ דעם יידישן נאטוראליזם, וואָס צעפאלט זיך און דעגענערירט אונטער דעם ברומאלן אַנקום פון דער נייער צייט. ווארשאַווסקי פירט דעם יידישן נאטוראליזם קאָנסעקווענט צו צו זיינע לעצטע גרענעצן. וואר־שאַווסקי באַמיט זיך נישט אפילו ארויסצוהויבן דעם דיפערענצירטן יידישן מענטש פון דער גרויסער מאסע פון צעפאלענעם און באַדנלאָזן קאָלעקטיוו. נישטאָ ביי ווארשאַווסקין קיין דיפערענצירטע פערזענלעכקייט. אין אומקום קאָן זיך גאָרנישט נישט דיפערענצירן. דער איינצלנער איז נישט מער ווי אַ חרוב ברודן־שטיק פון אַ זיך־צעפאלנדיקער מאסע. ניין, האָראָנטשיק גייט נישט אזוי ווייט. הגם אויך האָראָנטשיק שילדערט די — דורך דער מלחמה־צעפאלענע יידישע מאסע אין שמעטל. ער שילדערט דעם שמוגל, ער שילדערט די פּלוצימדיקע ווירטשאַפּטלעכע אויפטרייסלונג, וואָס האָט מיטאַמאָל פארן שמעטל געבראכט סיי נויט און סיי ווילשטאַנד.

און דערביי איז דאָס שטעטל היפש דעמאָראַליזירט געוואָרן. אין תוך זיינעם — און דאָס אונטערשיידט האָראָנטשיקן פֿון וואַרשאַווסקין, און ער באַנוצט זיך דערמיט אלס מיטל אין זיין קונסט — איז האָראָנטשיק אַ מאָראַליסט. יעדער מבול האָט אין האָראָנטשיקס אויגן זיינע הונדערט פּראָצענטיקע צדיקים און זיינע הונדערטפּראָצענטיקע רשעים. אין דעם דראַמאטישן קעגנשפּיל פֿון טונקלסטן שוואַרץ און העלסטן ווייס אַנטשטייט די דינאמיק פֿון דער געזעלשאַפט. האָראָנטשיקס גרויסע ראָמאַנען באַד שטייען פֿון איין זייט פֿון גוטע און וואָרהאַפטיקע מענטשן — די גוטע און וואָרהאַפטיקע געפינען זיך על פּי רוב אויף דער ליניע פֿון די אַרימע, פֿון די אַרבעטער און פֿון די אונטערדריקטע. און פֿון דער אַנדערער זייט: שלעכטע, אומברחמנותדיקע, גיריקע און דעמאָראַליזירטע מענטשן. זיי, די רשעים, געפינען זיך צווישן די רייכע, די זאַטע און די אויפגעקומענע גבירים, וואָס האָבן מיינסטנס געמאַכט זייער פאַרמעגן פֿון שמוגל און מלחמה־פּראָפּיט. זעלבסטפאַרשמענדלעך, אז אויף די ביידע קעגנזעצלעכע ליניעס שטייען נאָך פאַרשידענע צווישן־טיפּן. און האָראָנטשיקס ראָמאַן פּערסאָנאַזש איז אויסערגעווענלעך רייך מיט פאַרשידענע און אַלערליי טיפּן און פיגורן. האָראָנטשיק האָט סיי אין זיינע מעלות, סיי אין זיינע חסרונות ענלעכקייט מיט באַלזאַקן. געוויס דאַרף מען דאָ נישט פאַרגלייבן די מאָס פֿון טאַלאַנט, די מאָס פֿון קולטור, און די ברייטקייט פֿון דעם פּראַנצוויזישן לעבן, וואָס באַלזאַק שילדערט. יעדנפאַלס, דאָס גוטע און ליכטיקע, און דאָס טונקלע און שלעכטע — זיי זענען די צוויי ספּערעס, פֿון וואַנען האָר האָנטשיקס העלדן קומען אַרויס. האָראָנטשיקס העלדן באַוועגן זיך אין זייער קעגנשפּיל און פירן זייער קאַמף אויף די פּלאַכן פֿון אַט אַ די צוויי ספּערעס.

האָראָנטשיקן מוז מען דורכאויס צורעכענען צו די הונדערטפּראָצענט טיקע יידישע נאַטוראַליסטן אין דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן. ער האָט זיך אַליין געהאַלטן פאַר אַ געטרייען תּלמיד פֿון ווייסנבערגן. די גוטע און די שלעכטע כּוחות אין דער געזעלשאַפט שטאַמען נישט — ביי האָר האָנטשיקן — פֿון קיין שום אידעאָליסטישע און מעטאָפיזישע איבער־ספּערעס ווי ביי פּרָצן און אַשן. דאָס שוואַרצע און דאָס ווייסע מיטן זיך נישט אַרײַן אין האָראָנטשיקס רעאַליזם ווי כּוחות פֿון אַ דרויסנדיקער

איבערספּערע. מען קאָן אפילו זאָגן, אז זיי, דאָס גוטע און דאָס שלעכטע, זענען אימאנענט אין האָראָנטשיקס רעאליזם ווי נשמות אין א גוף. האָראָנטשיקן איז ווייט יעדע מעטאפיזישע אינטערפּרעטאציע. אפילו דעם שיזואל אינטערפּרעטירט ער נישט מעטאפיזיש. גוטס און שלעכטס זענען עצמדיקע עלעמענטן פון האָראָנטשיקס רעאליזם, פלייש פון זיין פלייש און בלוט פון זיין בלוט. זיי זענען באדינגט אינעווייניק אין די רעאלע כוחות פון לעבן. ביי האָראָנטשיקן זענען דאָ צוויי לעבנס־רעאליזמען — א שלעכ־טער און א גוטער.

דער הויפּט־מאָטיוו פון האָראָנטשיקס שאפן איז דאָס שמעטל. אויך האָראָנטשיק זעט אין שמעטל די אור־געשטאלט פון דער פּויליש־יודישער ווירקלעכקייט. אין די אלטע גוט־פאָטערלעכע צייטן האָט מען אפשר גע־קאָנט גלויבן, ווי אש — הגם מענדלעלע האָט בנוגע דעם שטעטל נישט גע־האט קיין אילוזיעס — אז דאָס שמעטל אין פּוילן איז עפעס ווי אַ היס־טאָריש־יודישע סמאטישע רואיקייט און עס ליגט זיכער אונטער דעם טער־קישן פארטעך פון דער מלכה שבת: אז דאָס שמעטל איז ווונדערלעך איינגעהילט אין שטילע תהילים־געזאנגען און. אז אָט דער אינערלעכער בטחון איז גענוג שטארק אויף צו לעבן און עקזיסטירן. האָראָנטשיק האָט אין שמעטל געזען די אייגענע לעבנס־פּראָצעסן ווי אין יעדער מענטשלע־כער ווירקלעכקייט. דער לעבנס־פּראָצעס אין אייביקן געראנגל פון גוטס און שלעכטס. די מלחמה און דער שמוגל האָבן די דאָזיקע פּראָצעסן נאָר שטארקער אויפגעשטייגערט. אלצדינג — דער גאנצער אמת פון לעבן איז ארויסגעקומען אויף דער ברויזנדיקער אויבערפלאַך פון דער נייער תקופה.

אין האָראָנטשיקס ראָמאן „אין גערויש פון מאשינען“ — וואָס שפּילט זיך אָפּ היפשע יאָרן פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה — הויבט זיך שוין אָן דער אינערלעכער צעפאלונגס־פּראָצעס פונעם שמעטל. די סיבה איז ווידער די אייגענע ווי אין גאנצן סאָציאלן לעבן: די גרויסע שמעט מיט דער מאָדערנער אינדוסטריע, די פאבריקן און די מאשינען. דער קא־פיטאליזם צעשטערט די קליינע אלטע ישובים. נישט דוקא יידן ווערן „אי־בעריק“ אין שמעטל, אויך די „איבעריקע“ מענטשן פון גויאישן דאָרף וואנ־דערן אהין, אין די גרויסע אינדוסטריע־צענטערן, וווּ עס איז א געברויך אויף לוינ־ארבעטער און מענטשלעכע הענט. דער היסטאָרישער גורל פון

סאָציאלער נויטווענדיקייט טרעפט — און מוז טרעפן — דאָס אלטע יידישע שטעטל. אין אזעלכע הארטע עקאָנאָמישע אומוואַנדלונגען מוז אויך דער גייסט ווערן אומגעוואַנדלט און איבערנעבראַכן. האָראָנטיש באַמיט זיך צו שילדערן די פּסיכישע איבערברוכן וואָס אַנטשטייען אין דער נשמה פון דעם יידישן יינגל וואָס קומט צום ערשטן מאָל פונעם שטעטל אין דער גרויסער שטאָט אריוו, קיין ווארשע. דאָס יינגל מוז עמיגרירן און פארלאָזן די אלטע יידישע נעסט אין פּוילן, דאָס היימישע שטעטל. זיין גאַנצע משפּחה איז שוין אין ווארשע און זיי ארבעטן דאָרט אין דער פאַבריק, אין דעם גערויש פון די מאשינען. אויך דעם יינגלס מוטער וווינט שוין אין ווארשע צוזאַמען מיט אירע עלטערע קינדער. פּאָרנדיק אויף דער באלענאָ-לישער בויד חלומט דאָס יינגל וועגן דעם נייעם גרויסשטאָטישן לעבן און שטעלט זיך פּאָר דאָס גרויסע ווארשע ווי א שטענערע און בעסערע וועלט. אפילו די ווארשעווער מענטשן קומען ארויס אין זיין קינדערישער פּאַני טאַזיע בעסערע אין די נייע גרויס-וועלטישע באדינגונגען. זיכער בעסערע מענטשן. און דאָס יינגל אין דער באלענאָלישער בויד דערמאָנט זיך אָן די שלעכטע מענטשן אין שטעטל, למשל, זיין פעטער. ניין, אין דער שיינער גרויסער שטאָט זענען מן הסתם אזעלכע שלעכטע מענטשן נישטאָ. אָבער שוין ביי דער ערשטער באגעגעניש מיט דעם אויסערלעכן אויסזען פון דער גרויסער שטאָט, אַנטווישט זיך דאָס יינגל. ער אַנטווישט זיך גאָר ביטער.

„דאָס ערשט-פּאַרלאָזטע היים-שטעטל האָט זיך אים מיט אַמאָל א שטעל געטון פאַר די אויגן ווי א גן-עדן, א גן-עדן וועלכן ער האָט פאַרלוירן, שוין אייביק פאַרלוירן. אלע ווייען און ביטערנישן, וואָס ער האָט דאָרט לעצטנס איבערגעלעבט, אפילו דער בייזער פעטער יאָסל און די שלעכטע מומע זענען אים איצט פּאָרנעקומען שוין און גוט. און דאָך — אַך. די גראַקייט און אָרימקייט — „זיין“ וועלט איז חרוב געוואָרן דאָ אין דער פאַבריק-שטאָט, און עס זענען אים גע-בלויבן צוויי בירוות: ארומגיין פאַרטרויערט מיט חורבן אין האַרץ, אָדער זיך צופאַסן צום נייעם לעבן מיטן כאַווסטזיין, אז אזוי מוז זיין. דאָ גייט דאָס לעבן אזויערנאָך (פּויליש-יידישער אויסדרוק). — און שוין. מער נישט טראַכטן פון אַמאָליקן באלעבאטישן שטיי-נער לעבן אין שטעטל“.

אין דעם גאנצן ראָמאַן „אין גערויז פון מאשינען“ ווערט געשיל-
 דערט די דאָזיקע ביטערע אנטווישונג אין יעדער העכערער אנטוויקלונג
 פון דער געזעלשאַפט. האַפּענונג און אנטווישונג איז א כּשוף-ראָד, פון וועלכן
 די מענטשלעכע געזעלשאַפט קאָן זיך קיינמאָל נישט ארויסבאקומען. האָר-
 פענונג און אנטווישונג, שוואַרץ און ווייס — איז דאָס די אייביקע נויט-
 ווענדיקייט פון שיקזאל? אין דער מאָדערנער צייט פון יידישן לעבן גייט
 אויך אָן דער קאמף צווישן שוואַרץ און ווייס, ד. ה. צווישן גוטס און
 שלעכטס. די גרויסע שטאַט, און דער עיקר דער קאפיטאַליזם, נישט בלוז
 וואָס זיי האָבן פאַרטיפּט די עקאָנאָמישע קעגנזאַצן צווישן די מענטשן —
 אַניף האָראָנטשיקס אָפּשניט צווישן די יידן — נאָר — און נאָך שטאַרקער
 — זענען טיפּער געוואָרן די מאָראַלישע קעגנזאַצן. דער אָפּגראַנט צווישן
 די קלאַסן איז געוואָרן פינצטערער און אומהיימלעכער. מאשינען רוישן אין
 די רויטע לופטלאָזע מויערן און אין דעם גערויז פון די מאשינען זענען די
 אלטע אידיילישע שיינקייטן פון אמאָליקן שטעטל אָפּגעווישט געוואָרן פון
 דער אויבערפלאַך פון יידישן לעבן. אלע שטעטל-מנהגים, וואָס האָבן אין
 זיך געטראָגן דעם ריח פון לאַנגע יידישע דורות, די תורה, די יידישקייט,
 דער תהילים און דער חומש, זענען פאַרבליבן צווישן די איינגעפאַלענע
 ווענט פון די בת-ימדרשים און צווישן די טאָפּאָליען אויף די שטילע פוי-
 לישע וועגן. זיי זענען געבליבן ווי רעליקוויעס, ווי אלטע שמות. אראָפּגע-
 בלאָזענע גאָלדיקע בלעטער פון א היסטאָרישן האַרבסט. דאָס לעבן גייט
 אומברחמנותדיק זיין וועג און ווייסט נישט פון קיין סענטימענטן. די יידן
 אין די גרויסע שטעט האָבן פון זיך אויסגעטון די בונטע געווענדער פון
 אלטע יידישע טראַדיציעס אין פּוילן און זענען געוואָרן מער אינטערנאַ-
 ציאַנאלע מענטשן. אינטערנאַציאָנאַל אין מענטשלעכער נאַקעטקייט. אינ-
 טערנאַציאָנאַל אין דעם זין פון די קאַמפּן און די ווידערשפּרוכן פון דער
 אייגנטלעכער מענטשלעכער נאַטור. אין דער גרויסער שטאַט וואַרשע האָבן
 מיר די גאַנצע טראַגיק פון די דאָזיקע ווידערשפּרוכן אין דער געזעלשאַפט.
 די ווידערשפּרוכן צווישן גוטס און שלעכטס. דער תהום צווישן רייך און
 אַרים, ד. ה. דער תהום צווישן די באַדינגונגען צו זיין שלעכט און די באַ-
 דינגונגען צו זיין גוט, האָט זיך דאָ, אין וואַרשע, גיכער פּונאַנדערגעפּנט
 ווי אין שטעטל, ווי דער פּלאַץ פאַר די ווידערשפּרוכן אין מענטש איז נישט

נעווען גענוג גרויס. האַראָנטשיק שילדערט די גראָבע און היהשע עגאַמיש-קייט פון די רייכע, די מיאוסע אויפגעקומענקייט פון דעם פארוועניו. און פון דער צווייטער זייט: אינעם גערויש פון די מאשינען פארוועלן די יונגע לעבנס וואָס זענען אהערגעקומען פון שטעטל און דארן איין אין עלנט און אין נויט. די אַרימקייט און די שווערע ביטערע ארבעטס־באדינ-גונגען אין דעם גערויש פון די מאשינען פרעסן זיך איין אין די נשמות פון די ארבעטער און דעמאָראַליזירן זיי. דאָ קומט ביי האַראָנטשיק א ווען גישט. ווען נישט דער גוטער און ליכטיקער כוח, וואָס ליגט אין די דערני-דעריקטע. אַט דער גוטער עלעמענט אנטוויקלט זיך צו א שטארקן רעוואָ-לוציאָנערן טעמפּעראַמענט און פירט ארויס די ארבעטער צום קאמף פאַר דעם גוטן אין גאָר דער וועלט.

פן דאנען נעמט זיך האַראָנטשיקס באנייטערונג פאר דעם רעוואָל-ציאָנערן סאָציאליזם. סאָציאליזם קומט פון זיין מאָראַליש געפיל און פון דעם גלויבן, אז אינעם קאמף צווישן דעם גוטן און שלעכטן איז דער זיג — מוז דער זיג ווייניקסטנס זיין — אויפן צד פון דעם גוטן. אין זיין ראָמאַן „1905“ שילדערט נעמעלך האַראָנטשיק די העראַאישע קאמפן פון די אר-בעטער פאר דער זאך פון דעם גוטן, ד. ה. פאר דער סאָציאלער באַפרייאונג פון דער מענטשהייט. א באַפרייאונג פון אונטער דעם שלעכטן און שוואַרצן כוח, וואָס עס שטעלן מיט זיך פאַר די זאמע און די רייכע.

אין ראָמאַן „זומפ“ גיט זיך האַראָנטשיק ספעציעל אָפּ מיט דער שלעכטער זייט פון דער יידישער געזעלשאַפט. „זומפ“ איז א ראָמאַן פון דער נייעם אויפגעקומענעם פארוועניו־קלאַס, וואָס האָט זיך אַרויסאַנט-וויקלט פון די לייכטע געווינסן אין דער מלחמה־צייט, פון די שמוגלאַרס און אנדערע אויפגעקומענע אויסנוצערס. אַט זענען איינצלנע בילדער פון דעם, ווי אַזוי האַראָנטשיק שילדערט די דאָזיקע פארווענוים:

„דער מסחר־ראָד האָט זיך דעמאָלט — נאָכן קורצן שטיל-שווייגן איבער דער „בעסע“ — שוין ווידער געדרייט, דאָלאַרן זענען געפלוין אין דער הויך, נישט צו דעריאָגן...“

גאָרדפֿערדס שכן, דער וואַלטניק אין האַרטן קאפּעלוש, איז

די יידישע פראזע אין פוילן

נאָכאנאנד געקומען צולויפן פון גאס אויפן הויף און ארויפגעשריגן
צו זיינע פענצטער צום זון :

— יוזיף, „הארטע דבר-אחרים“ מיט צען פונקטן ארויף.
אוועקגעלאָפן און באלד געקומען ווידער.

— יוזיף, „גרינע“ — מיט אַכצן פונקטן ארויף.

אין א ווילע שפעטער מיט א פארשארצטן קאפעליוש אין
פארביסענע ליפן :

— יוזיף, צוריקהאלטן פון פארקניהן — אלץ פליט.

און יוזיף, דער זון, וואָס דערליידיקט די וואלומע-עסקים אין
דער היים, ענטפערט דעם פאָטער אויף אלע בשורות מיט איין און
דעם זעלבן : — פאפא — כ'הער... גוט... („זומפ“).

„אין דעם אמאָליקן שטילן רואיקן שטעטל קומט איצט פאָר
דער זעלבער האנדל-וואנדל-גאלאָפּ, ווי אין די גרעסטע שטעט : דער
האנדלט וואלומע, יענער פאסקעוועט, שפעקולירט, און א דריטן שאצט
מען אזוי הויך, אזש עס שווינדלט פאר די אויגן פון דער לאנגער
שורה גולן מיט וועלכע מען שטעלט פאָר, וויפל זיין פארמעגן בא-
טרעפט שוין.

דאָ, אין קליינעם שטעטל, נייט דער נישט-כשרער מסחר-גאלאָפּ
פראנק און פריי, אין סאמע מארק. אין פולן ווינט יאָגן און דרייען
זיך די וואלומע-און שפעקולאציע-מיל-רעדער... עס ווימלט דער שטע-
טליקער מארק מיט סוחרים — קויפער און פארקויפער, אָדער
ביידע גלייכצייטיק... עס באשאפן זיך רעדלעך, בינטלעך סוחרים
קומען זיך צוזאמען, טענהן עפעס, היצן זיך און מאכן מיט די הענט,
און ווי זיפנבלאָזן אין א באליע — צעפאלן זיי זיך, וואקסן אויס
אין א צווייטן ווינקל מארק, צעפאלן זיך ווידער און וואקסן גלייך
אויס אנדערשווי.

בענדעטן איז עטלעכע מאָל אויסגעקומען אדורכצוגיין דעם

מארק. קיינער האָט זיך אויף אים נישט אומגעקוקט, אים נישט באַ-
 מערקט. דער עולם דאָ (כמעט דאָס נאנצע שטעטל) איז פארהאוועט,
 פאריאָנט; נישטאָ קיין צייט: יעדע רגע איז געלט... ווי אין שכרות,
 מיט צעברענטע געלט־נייציקע אויגן לויפט מען ארום, ווי די צע-
 רייצטע הינט... אָט באווייזט זיך א פויער מיט פון אמעריקע באקור
 מענע דאָלאַרן — עס ווערט א צוזאמענגעלויה פון דעם נאנצן מארק
 סוהרים, מען באפאלט דעם פויער פון אלע זייטן: יעדער בינטל
 שותפים שלעפט אים צו זיך, מען רייסט זיך ווי א כאַפּטע הינט ארום
 א געפונענעם ביין..."

„גאָלדפעלד איז געזעסן, אויסגעהערט דעם „איכה“ וואָס איז
 צוזאמען מיט קולות אויף זיין ווייבס משפּחה. גענאנגען פון זעלדעס
 מויל. אין קאָפּ האָט אים כסדר געבאָמבלט דער סוף פון דעם פאָ-
 טערס משל אויף די שפעקולאנטנס פארמענגס... האָט אויפגעשיינט
 די זון, דער שניי איז צעגאנגען געוואָרן און פון די אָנגעזאמלטע
 טונען גאָלד איז געבליבן וואַסער, ברודיק וואַסער."

(סוף פון „זומפ").

די מלחמה האָט פארטונקלט די ליכטיקע זייטן פון דער גרויסער
 מאָראַל, וואָס דער ארבעטער־קלאַס האָט אין די צייטן פון דער רעוואָלוציע
 ארויסגעטראָגן אויף די פאָדער־גרונטן פון דער געזעלשאַפט. אזוי ווי די
 וועלט איז סך־הכל אַן אייביקע וואַג־שאַל, האָט זי זיך, די וועלט־הייסט עס,
 דורך דער מלחמה אראַפּגעבויגן אין דער זייט פון דער פינצטערניש. די
 פאָרדאָרבענע מענטשן זענען ארויפגעקומען אויף דער אויבערפלאַך מיט
 זייער גאנצער זאטער גיריקייט.

אין קעגנזאץ צו ווארשאווסקין — וואָס זעט דעם ענדגילטיקן צע-
 פאל פון אלעם און אלצדינג — זעט האָראַנטשיק דעם מאָראַלישן חורבן
 נאָר אויף איין זייט — אויף דער זייט פון דעם פינצטערן. האָראַנטשיק
 לאָזט אונדז תמיד אין דער האַפּענונג, אז דער מאָראַלישער כוח פון די
 אַרימע וועט פונאויפּסניי זיין אין שטאנד אריבערצוועגן די וואַג־שאַלן
 פון דער וועלט אויף דער זייט פון דעם גוטן.

אין זיין ראָמאַן „פּאַרפּלאַנטערטע וועגן“ וויל האָראָנטשיק באַווויזן, אז אויך די יידישע אינטעליגענץ איז נישט פארשווינט געוואָרן פון דעם דער-מאָראַליזירנדיקן שלעכטס. די יידישע אינטעליגענץ האָט פארגעסן איר בונד מיט די אַרימע פון די יאָרן 1905-1906, און זי איז פארקראַכן אויף „פּאַרפּלאַנטערטע וועגן“. אין די רייען פון דער יידישער אינטעליגענץ האָט אויך געזיגט דער ענגאַאיזם און די פאַלשקייט, און זי, די יידישע אינטער-ליגענץ, איז ליידער מער נישט דער מאָראַליזירנדיקער און עטישער פּאַק-טאָר ווי זי איז געווען אין די ערשטע יאָרן פון דער אנטשטייאונג פון דער יידישער ליטעראַטור. די „פּאַרפּלאַנטערטע וועגן“ זענען געשריבן געוואָרן ווי א פּאַמפּלעט אויף דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן. איבערהויפּט ווערן דאָ אַנגעגריפן די יידישע שריפטשמעלער, וואָס האָבן פארגעסן זייער גרויסע באשטימונג אין דער יידישער געזעלשאַפט און זענען אויך געוואָרן — לויט האָראָנטשיקס מיינונג — א טייל פון דעם שלעכטן גייסט פון דער צייט. דער ראָמאַן „פּאַרפּלאַנטערטע וועגן“ האָט בשעתו מיט זיין שאַרפן פּאַלעמישן נוסח, אזוי צו זאָגן, ארויסגערופן א שטורעם אין די יידישע ליטעראַרישע קרייזן אין פּוילן. מיט דעם פּאַלעמישן טאָן פון זיין ווערק האָט זיך האָראָנטשיק אויך — קעמפּעריש — געשטעלט אויף דער זייט פון זיין מייסטער י. מ. ווייסנבערג. ווייסנבערג האָט יאָרן-לאַנג — אין דער צווישן-תּקופה — מיט וואָרט און שריפט געפירט א קאמף קעגן אלץ-דינג און אלעמען אין דער יידישער ליטעראַטור. ער איז סיי קעגן דער יידישער ליטעראַטור, סיי קעגן די חשובסטע יידישע שריפטשמעלער ארויס-געמערעטן מיט די האַרבסטע מאָראַלישע באשולדיקונגען. די באשולדיקונג-גען זענען עַל פי רוב נישט געווען באַרעכטיקט און מער געשטאַמט פון ווייסנבערגס פּערזענלעכע פאַרביטערונגען.

שמעון האָראָנטשיק, ביי זיינע אלע זייער ווערטפולע אייגנשאַפטן, האָט ער דאָך נישט געהאט באהערשט דעם גוטן שריפטשמעלערישן סטיל און די גוטע קינסטלערישע טעכניק פון דער פּאַרם. זיינע באַבאַכטונגען, דאָס רייכטום פון זיינע פּערסאָנאַזשן, זייער גאַנצע לעבנס-באוועגונג און לעבנס-טעטיקייט האָט האָראָנטשיק נישט באווויזן אריינצופאַסן אין דער אייגנמלעכער שלימותדיקער פּאַרם. דאָס איז זיין גרעסטער פעלער און זייער א פאַרדרויסלעכער פעלער. האָראָנטשיק איז אפּשר געווען צו פּראָדוקט

טיוו און דעריבער האָט ער ווייניק צייט געהאט צו ארבעטן איבער זיך, און שווער צו ארבעטן. די פאָרם־בלויזן האָט האָרנאָנטשיק פארשטופט מיט די ניין מאָסן פון בארעדעוודיקייט. אויך זיין בארעדעוודיקייט קומט צייטנ־ווייז ארויס היפש ווילגנאר. זיין שפראך איז שטארק פארנאכלעסיקט און ער האָט, ליידער, ווייניק געטון דערצו אויסצואיידלען און אויסצוגעשטאל־טיקן דעם מאטעריאל פון דער יידישער שפראך, ווי עס האָבן דאָס מיט גרויס דערפאָלג געטון אנדערע יידישע שריפטשטעלער אין פוילן. יעדנ־פאלס, אלס ראָמאניסט איז האָרנאָנטשיק איינער פון די אינטערעסאנטסטע ראָמאניסטן אין דער יידישער ליטעראטור אין פוילן.

אויב מען קאן עמיצן אָנרופן דעם אייגנטלעכן אַנטיפּאָך צו דעם נאַטוראַליזם אין דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן, — ד. ה., דער אַנטיפּאָך צו וויסנבערגס שולע, — איז עס נישט דער נאָמען פון י. ל. פּרץ. ס'איז משה קולבאַק.

פּרץ האָט זיך אוועקגעשטעלט מיט דער יידישער ליטעראַטור אויף אַן אנדער עקזיסטענץ־ספּערע: אויף דער אידעאליסטיש־אינדיווידואליסטיש־שער עקזיסטענץ־ספּערע. די ווערט־מהותן פון דער יידישער ליטעראַטור, וואָס האָבן אויך צוגלייך געזאָלט זיין די ווערט־מהותן פון יידישער עקזיסטענץ, האָט י. ל. פּרץ אידעאליש און־אויך־אַרגאניש פאַרבונדן מיט דער ספּערע פון יידישער אויסגעלייטערטער דערהויבנקייט. די ספּערע פון היי־ליקע און צדיקים, פון יידישע איבערמענטשן. אָט דאָס איבער־יידישקייט האָט געזאָלט זיין די קאָמפּענסאַציע פאַר אַלע אונטער־יידישקייטן אין דער יידישער ווירקלעכקייט, צו וועלכער מענדעלע האָט געהאַט אזוי פיל פאַר־ביטערטע סאַטירע. וויסנבערג און זיין שולע האָבן זיך אפּילע דורכאויס באַמיט צו באַווייזן, אז נאַטוראַליסטישע און סטיכישע יידישע ווירקלעכ־קייט איז סך־הכל א געזונטע מענטשלעכע סטיכיע און א פּאָזיטיווער לעבנס־באַשטאַנד. די וויסנבערגיסטן האָבן די יידישע נאַציאָנאַלע עקזיסטענץ גע־פּרוּווט צו געפּינען — און צו באַרעכטיקן — אין א נאַטוראַהאַפטיקער סטי־כישקייט פון יידישן לעבן. מיר זענען פונקט אזוי נאַטוראַהאַפטיק און פונקט אזוי סטיכיש ווי אַלע מענטשן. און דאָס איז שוין מיליאָ דער צופרידנ־שטעלנדיקער לעבנס־תּוך. אי ווי אזוי? די יידישע סטיכישע געזונטקייט לעבט רעכטלאָז אין קראַנקע אומנאָרמאַלע באַדינגונגען און זי ליגט אין א „טאַרבע“. די יידישע ווירקלעכקייט מוז זיך דאָך פאַרט ערשט שאַפּן פּערספּעקטיוון און אידעאַלן פאַר איר באַפּרייאַונג און פאַר איר פּרייהייט.

דאָס האָבן די יידישע נאטוראליסטן אין זייער אָנהויב כמעט ווי נישט געזען. געשלעגן, א טאָפּ צימעס, גוטער אפעטיט און סעקס — דאָס זענען געווען געניגנדיקע אטריבוטן פארן יידישן נאטוראליזם. און ער, דער יידישער שער נאטוראליזם, איז געווען אין דער דעה באשיינפערלעך מיט דעם אויס-צוקומען. ס'האָט ערשט באדארפט אויסברעכן די וועלט-מלחמה, כדי וואָר-שאוסקי זאָל ארויסטרעטן מיט אזא שוידערלעך בילד וועגן דער באַדנ-לאַזיקייט פון א הוילן אידעענלאַזן יידישן נאטוראליזם. פּרץ האָט ווי דעם יידישן היסטאָרישן ווערטתוך נעמלעך געברענגט די איבער-יידישע עק-זיסמענץ, דעם שבת-זום-טוב, די גאַלדענע קייט פון יידישער אידעענאהפ-טיקייט.

קולבאק איז אידעאיש א פרציאנער. אָבער זיינע דערהויבענע ווערט-יידן ברענגט ער נישט, קולבאק, פון דער ספּערע פון די אָפגעקליבענע איבער-יידן. ניין, פון דער זעלבער ווידעלעכקייט, פון וואנען דער יידישער נאטוראליזם האָט געשעפּט די אונטער-יידישע סטיכיע, פון דאָרט שעפּט קולבאק די איבער-יידישע סטיכיע. ביי קולבאקן איז דאָס משיח-פרציאנער שע נישט בלויז די אבסטראקטע, די גאַלדענע אידעע פון יידישער עקזיס-טענץ, זי איז מער: זי איז פיל מער. דאָס משיחישע איז די אימאָנענטע סטיכיע אין און פון דער יידישער עקזיסטענץ. קולבאקס יידן, וואָס טראָגן אין זיך די געהיימנישפולע און טיפע בשורה פון אן ענדגילטיקער דערליי-זונג פון דער וועלט, זיי ווייסן באַוווּסטיגיק אפּשר אליין נישט פון דער דאָזיקער ווונדערלעכער וועלט-שליחות זייערער. דאָס זענען פּראָסטע גראַבע יידן, פּראָסטאקעס און ארענדראָן. אָט אַ די אלע פּראָסטאקעס, אין וועלכע דער יידישער נאטוראליזם האָט געוואָלט זען די סטיכישע און ברומאלע יידישע נאטורהאפטיקייט, גראַד אין זיי זעט משה קולבאק די אייגנטלעכע טרעגער פון דעם פרצישן-יידישן-וועלט-אידעאליזם. נישט די „משיח בן דודס“, ד. ה., די אויסגעקליבענע און אויסגעכאָועטע, נייערט, די פּראָסטע שבפּראָסטע צווישן יידן, דער רוי-ליים פון יידישער עקזיסטענץ, די „משיח בן אפרימס“, זענען ביי קולבאקן דערהויבן געוואָרן צו דער העכסטער מדרגה פון א קאָמפּישער געהיימנישפולקייט. נישט די שבת-יידן זענען די אויסלייזער, די מאַנטיקיידן, די געווענלעכע יידישע חי-רוקיסם, די יידישע וואָכעדיקייט — זיי זענען די אויסלייזער. ווער זענען אָט די יידן? דאָס

איז דער סוד. קולבאקס יידן ווייסן אליין נישט צו זאָגן ווער זיי זענען. אין זייערע ווילדע צעפאטלטע בערד, אין זייערע פויערישע פעלצן, מיט בעריאָ-זענע שטעקנס אין די הענט גייען זיי ארום אין די העכסטע הימלען פון דער וועלט. זיי טרעפן אין די וועלט־דערהויבנקייטן ווי פויערים אין זייערע כאטעס און ווי פאסטעכער אין זייערע קי-שטאלן. נישט אין דעם וואָס זיי ווילן, די דאָזיקע יידן, — דער ווילן זייערער איז א טיפער און א שטומער ווי די שטומקייטן פון דער וועלט — נאָר אין דעם, וואָס זיי זענען, אין זייער בלוזער עקזיסטענץ ליגט דער גרויסער סוד פון זייער לעבן. זיין הקדמה צו „משיח בן אפרים“ הויבט קולבאק אָן מיט דעם פאָלגנדיקן בילד וואָס זאָגט אונדז גענוג וועגן זיין היסטאָריש-יידישן קוק:

„די אלע וואָס האָבן זיך אויסגעמאַסטן מיט דעם יחוד יאהווע, די ל״ו, גייען ארום אָפגעזונדערטע און עלנטע ביים ברעג פון דער וועלט.

אין דער פינצטער בלייבן זיי אמאָל פלוצים שטיין, זיי דערשפירן זיך אין דער ווייטעניש, נאָר קיינער זעט קיינעם נישט. אין האלבער נאכט, ביים ברעג פון דער ערד, גייען זיי, גרויסע יידן מיט הויכע שטעקנס, איינגעבויגענע אויף דער בלויקייט פון הימל.

און ביים יום הדין, דעמאָלט קומען זיי מיט די צעפאטלטע בערד, באפעלצטע, אין שטיוואלעס, מיט בעריאָזענע שטעקנס אין די הענט. און זיי פרעגן נישט: זיי קומען און זעצן זיך צופוסן פון דעם כסא הכבוד.

זיי לייגן אריין אן ארבל אין אן ארבל און ווארימען זיך אין דער הייליקייט פון דעם אלמעכטיקן.

און זיי פאררויכערן די לולקעס זייערע. דער אלמעכטיקער זיצט אויף דעם כסא הכבוד און שמויכלט. עס געפעלן אים זיינע פשוטע צדיקים.

דאָס זענען אלע פראָסטע האָרעפאשנע יידן פון שטעטל, ארענדארן אין די דערפער, יידן פון די טיפע רוישנדיקע פעלדער. זיכער קאָן מען דאָ זען די איינפלוסן פון פרצעס „פאָלקסטימלעכע געשיכטן“, אָבער גאָר אין אן אנדערן אספעקט. דאָס זענען נישט קיין באוויסזיניקע נסתרים, וואָס

וויסן איינגטלעך אלץ און באהאלטן זיך אויס מיט זייער וויסן אין די טונקעלע ווענט פון בית-המדרש, יידן וואָס לייענען די סודות פון יידישער עקזיסטענץ אין די בלעטער פון די אלטע יידישע ספרים. דאָס ל"וֹישקייט פון קולבאקס יידן ליגט אין דער טבע פון זייער ערדישער פּראָסטיטי, אין זייער מענטשליכען רוי-לייים לייכטן זיי מיט די לייכטער פון אלע זיבן הימלען.

„ר' בעניע איז געזעסן אויף דער פּריזבע און ארויסגעקוקט צום וועג ארויס. עס איז געווען א ווייסער פארנאכט אין רייסן, האָט ער געעפנט די אויגן און דערזען: דריי מענטשן קומען אָן מיטן וועג. ער האָט זיך אויפגעהויבן און ארויסגעגאנגען די מענטשן אנטקעגן.

דריי פארוואקסענע יידן, באפעלצטע, מיט טאַרבעס אויף די פלייצעס, זענען מיט שווערע טריט אָנגעקומען פון וואַלד.

ר' בעניע האָט זיך דערנענטערט צו די אורחים אויפן וועג און זיי אָפּגעגעבן שלום. די יידן האָבן אים אָפּגעענטפערט שלום, אים אָנגעקוקט און הייזעריק עפעס א ברום געטון, אָבער א וואָרט נישט ארויסגערעדט.

ר' בעניע האָט די אורחים צוגעפירט צום שטוב און ברייט גע-עפנט פאר זיי די טירן פון זיין הויז.

עס האָבן זיך טיף די יידן איינגעבויגן פאר די אוסאקעס פון די טירן, מחמת זיי זענען געווען גרויס און הויך געוואקסן.

און אין שטוב איז שוין צוגעפאלן די נאכט. די אורחים האָבן פאמעלעך אָפּגעלייגט די טאַרבעס מיט די שטעקנס, עס האָט געשמעקט פון זייערע בנדים — דזשעגעכץ און דער ריח פון וואַלד.

ר' בעניע האָט די אורחים זיינע מיט גרויסע חידושים באקוקט. אויף די ברייטע בענק ארום טיש האָבן זיי זיך אָפּגעזעצט, די גרויסע גופים האָבן געשמארצט אין דער פינצטערניש, ווי קאַרטשעס פון אלטע בוימער.

ר' בעניע האָט ביי זיי געפרעגט: פון וואנען זענען יידן? דער עלטערער פון די אורחים האָט אויף אים אויפגעהויבן די

די יידישע פראָזע אין פּוילן

וויצעס, ארויסגענומען די ליימענע לולקע פון דער קעשענע און גע-
זאָגט:

— פון דייסן.

מער האָט ער נישט געהאט וואָס צו פרעגן, מחמת די רעיונות
זענען ביי ר' בעניען געווען צוגעוואקסן צום פלייש.
אין דער טונקלעניש דער אומעטיקער האָבן די בלויע שייבלעך
געלויכטן, און די יידן האָבן אויסגעלייגט זייערע פעלצן אויף די
בענק.

ר' בעניע האָט אָנגעצונדן א סינעלע. די אורחים האָבן זיך
משונהדיק א קער געטון אין דעם שטיבל, ווארפנדיק שאַטנס אויף
די ווענט. און די בהמה אין שטאל האָט פון עפעס געוואקסט, איז זי
ארויס פון איר ווארעמען שטאל און האָט אריינגעשטעקט דורכן
פענצטער דעם קאָפּ אין שטוב אריין, זי האָט זיך צוגעהאַרכט".
„האלכער נאכט זענען די אורחים אויפגעשטאנען, זיי האָבן
אָפּגעגאַסן נעגליוואסער און ארויסגענומען די תהילים.

זאלכעפערט האָבן זיי זיך אויסגעזעצט אויף דער ערד.
עס איז געווען קאלט די ליימיקע פאָדלאָגע, מחמת דעם קילן
באָנינען. דאָס בהמהלע איז נאָך אלץ געשטאנען אין דעם אייגענעם
פענצטער און געפרוירן. קאלט.
די יידן האָבן מיט זייערע הייזעריקע שטימען געזאָגט תהילים
מיט א חושבדיקער התלהבות.

זיי האָבן צוגעמאכט די אויגן און געקוקט נישט אין דער וועלט.
די יידן האָבן נישט געהערט די שטים, וואָס רעדט, נייערט די
פינצטערע שווייגעניש, וואָס איז געלעגן אינעווייניק און נישט גע-
קאָנט ארויסגיין.

— די תפילה פון אן אָרימאן, וואָס איז פארטייעט געוואָרן;
און פאר גאָט טוט ער אויסגיין זיין הארץ...
און אין דער נאכט האָבן זיך שוין גענומען ארויסשילן די
ערשטע פייערן פון דעם כאור."

זיי דרייען זיך ארום מיט גראָבע שטיוואלעס אין די וועלדער, אויף
די פעלדער צווישן גראָזן און פי. אין זייערע רייע הייזעריקע קולות ליגן

איינגעוויקלט די קאפיטלען פון די געבעטן פון תהילים. אין דער טונקלקייט פון זייער נשמה, וואָס גלייכט צו די טונקלקייטן פון די וועלדער, ברענט דאָס גרויסע מענטשלעכע התלהבות, ווי די פייערן אין די סמאלע־אוייוונס.

אין דער מענטשלעכער אָדימקייט זייערער ליגט דאָס רייכטום פון דעם מענטש. אין זייערע וואלד־טאַרבעס טראָגן אָט די פּראָסטע יידן ארום נאָטס וואָרט איבער דער וועלט.

אין קאפיטל „דערקענטעניש“ אנטפלעקט קולבאק אין דער פּאָלגנ־דיקער פּראַזע דעם גרויסן ייִדישן פּאַנטעאיזם, וואָס מאכט אים פול און נעמט ארום זיין געמיט:

„ער האָט פּאַמעלעך משיג געווען דעם ליים פון זיין קערפּער“.

אין דער נאָר רויער מאטעריע פון א ייִדישער גופ־קייט, אזוי צו זאָגן, אין דעם מכלומדשט נידעריקסטן ייִדישן מאטעריאליזם, לאָזט קול־באק אויסשפּילן די ווונדערלעכסטע ליכטער און די ווונדערלעכסטע שאַטנס פון א ייִדישער איבערוועלט. אין זיין באהאנדלען דאָס ליכט אין דער טאטעריע, — אפּילע אין יענער ערדישער מאטעריע — וואָס שפּילט בלויו ווי א רעקוויזיט און דעקאָראַציע ארום דער באוועגונג פון זיינע פּראָסטע און הייליקע וועלט־יידן, — האָט קולבאק, אין זיין מאָלערישקייט, אסך ענלעכקייט מיט רעמבראנדן.

„דאָס אָפּגעלאָשענע ליכט פון טאָג האָט זיך אויסגעלייגט אויף די באַשאַטנטע טאַפעטן, געשימערט און באַפּלעקט העלע שטיקער פון די טונקעלע דילן“.

אויך רעמבראנד האָט אין דער גרעבסטער וועלט־מאטעריע געזען די גרעסטע וועלט־ליכטיקייט. רעמבראנדס טיפע און רויע טונקלקייטן האָבן העל און העל געלויכטן. אויך רעמבראנד איז פּאַנטעאיסט און איז אין זיין וועלט־נעפּיל נאָענט צו שפּינאָזאן. און עס איז זייער באַראַקטעריסטיש פאַר קולבאק: שמחה פּלאַכמען, — אָט אַ דעם קלאַסישן ייִדישן פּאָלקס עס־הארץ, וואָס איז נאָך כּולו „ערד“ און ער ווייסט נאָך נאָרנישט, און זיין צונג איז נאָך נישט באַפּרייט פאַרן וואָרט — אָט דעם פּראָסטן ייד, וואָס לעבט פּרימיטיוו אין וואַלד צוזאַמען מיט אלע שטומע באַשעפּענישן,

די יידישע פראָזע אין פּוילן

— נעמט קולבאק ארום מיט דער געהיימנישפולער הייליקייט פון דער יידישער וועלט־עקזיסטענץ. קולבאק מאכט שמחה פלאכטען פאר א הויפט־פיגור פון זיינע משיח בן אפרימס.

קולבאק איז אַ פּאַנטעאיסט. נישט נאָר די פּראָסטע יידן, וואָס ליגן נאָך אין גאַנצן אין ליים פון דער ערד, לייכטן ארויס אין טיפסטן וועלט־ליכט. אויך אלע שטומע קרעאטורן, וואָס לעבן צוזאַמען מיט אַט אָ די פּראָסטע מענטשן, שטייען אין דער דאָזיקער וועלט־ליכטיקייט. ס'איז אַ פּאַנטעאיסטיש געפיל, וואָס דערמאָנט אין די גרויסע רעליגיעזע מענטשן און אין די הייליקע פון דעם מענטשן־געשלעכט. אין דעם דאָזיקן אויפ־וואכן פון דער גאַנצער וועלט אין איר אינערלעכער דערלויזונג שילדערט קולבאק דאָס געשטאַלט פון אַ יידיש קיעלע. אַ קיעלע, אַ ל"וניצע. די גאָרע וועלט הויבט אָן דאָ צו שיינען אין דעם געהיימנישפולן דערקענטעניש־ליכט, וואָס גייט ארויס פון די קאַפּאַטעס פון די דאָזיקע פּראָסטע יידישע „מאָנטיקס“:

„דאָס קיעלע איז ארויס פון שטאל און איז אוועקגעגאַנגען.
די עלנטקייט פון דער כהמה האָט זי ארומגענומען און זי איז אוועק בלאָנדרזשען איבער דער וועלט, אָפּריכטן גלות.
איז זי געגאַנגען פון איין געגנט אין דער אנדערער, און איר מעטום האָט זי געזען, אז דאָס לעבן איז וויסט און לער. באַטאָג האָט זי זיך געלייגט שלאָפן אין שאָטן פון אַ ווערבע, אָדער אין אַ בער־אָ־זעווען וועלדל, און ביינאכט ערניץ אין אַ גרובן, וואָס באַזייט פון וועג.

נאָר דאָס קיעלע האָט דאָס רוב ביינאכט ארומגעבלאָנדרזשעט. ר'בעניע האָט זיך אַמאָל אויפגעכאַפט פון שלאָף און אין דער פינצטער איז ער צוגעקראָכן צום פענצטער, האָט ער דערזען: העט ווייט ביים ברעג פון דער ערד, צוגעשפּאַרט צום הימל, איז געגאַנגען דאָס כהמהלע.

אליין, אליין דעם קאַפּ אויפגעהויבן, די אויערן אויסגעצויגן און דאָס עקלע אריינגעדריקט צווישן די פים.
אזוי איז זי געגאַנגען דאָס קיעלע, די צדקניות, וואָס האָט זיך צוגעהערט צום יאָמער פון דער וועלט.

און אמאל אין א לבנה-נאכט האָט זי מיטאמאל אויפגעצוי-
טערט. עס האָבן זיך אויפגעעפנט די לעפלען פון אירע אויגן, און
זי האָט דערזען אין א ווייטן לאַנד ביים ברעג פון א טייך זיבן דארע
קי, אירע אמהות.

זיי זענען געשטאנען באלויכטן פון דער לבנה, אָנגעבלאָזענע
און אָפגעשמאָרעטע, (אָפגעמארעטע?) און דער כוח פון דער ערד
האָט געיאָגט דורך זייערע ביינער מיט א הייסער שטורעמדיקער
פינצטערניש.

זייערע גרויסע ביינער האָבן ארויסגעסטארצעט ווי העלצער, און די
פארגליווערטע בהמהשע אויגן האָבן ארומגענומען די גאנצע וועלט,
מחמת אויך די בהמות בענקען נאָך דער שווייגנדיקער ערד, זיי
זענען מקנא די בערג, וואָס שטייען רואיק, און אויך זיי, די בהמות,
פארשילטן דעם טאָג פון זייער געבזירן.

דאָס קיעלע האָט צונויפגעבראָכן אירע פיס און אין מיטן
דער נאכט האָט זי זיך אוועקגעלייגט רעווען און קלאָגן, פאר וואָס
מען האָט זיי באשאפן..."

מיר האָבן א קבליסטיש-עראַטישע קאמפּאָסצענע צווישן ר' בעניען
און ליליתן. עס גייט אָן דער לעצטער געראנגל צווישן דער מאטעריע, וואָס
איז אויסגעלייזט געוואָרן דורך איר אינערלעכער ליכטיקייט — און דער
מאטעריע, וואָס ליגט נאָך טיף אין איר חיהשער אינערלעכער פינצטער-
ניש. וועלט-ליכט און וועלט-פינצטערניש. די דאָזיקע מיסטיש-גראָטעסקע
סצענע איז איינגעהילט אין אַריגינעלע מאָראַלישע מאָמענטן, דאָס שפילן
פון ליכט און שאַטן איבער די רעקוויזיטן זענען דער אויסדרוק פון דער
טראגישער און קאָסמישער שאפונג פון זעלישע כוחות. מיר טרעפן דאָ ביי
קולבאקן אזעלכע ריין מאָלערישע אקסעסוארן ווי „געל באלויכטענע
שטוב", „געלע האַלב-ליכטיקייט", „געלע טונקלעניש". עס זענען מאָלע-
רישע עמפינדונגען וואָס דערמאָנען אין סעזאן, אין מאַנעט און אין דער
מאָדערנער פראַנצויזישער מאָלעריי. אָבער קולבאָס מאָלערישער עמפינדן
שטאַמט דורכאויס פון זיין ווגנדערלעך פאַנטעאיסטיש געפיל, נעמלעך א
געפיל: אז נישט בלויז דער מענטש איז דער אויסדרוק פון דער וועלט-

נשמה, נייערט אלע זאכן דריקן אויס די נשמה פון דער וועלט און רעדן איר שפראך.

עס איז זייער כאראקטעריסטיש ווי קולבאק באהאנדלט דאָס שמעטל. אויך ביי אשן דריקן אויס די לאנדשאפטן, די הייזלעך און די געסלעך פון דעם שמעטל די אידישע שטימונגען פון אירע איינוווינער. די הייזלעך און די פעלדער זענען ביי אשן די זעלביקע זעלישע רעקוויזיטן פון יידישער שבת־רואיִקייט, פונקט ווי עס זענען אירע רעקוויזיטן די בונטע טערקישע טיכער אויף די אקסלען פון די יידישע פרויען און די שווערע סאמעטענע פרוכתן אין די שולן. קולבאק האָט די דאָזיקע רעקוויזיטן נאָך מער פארטיפט אין דער געל־טונקעלער געהיימנישפולקייט פון זייער ליכט. זיי זענען נישט די בלויע דעקאָראַטיווע דראַפּעריעס אויף דער יידישער נשמה. זיי זענען אליין לייכטנדיקע שטיקער פון דער יידישער נשמה. זיי זענען — אין זייער מאַטעריעהאפטיקייט — שטיקער פון דעם יידישן וועלט־געמיט, וואָס קולבאקס יידן טראָגן ארום איבער דער וועלט. קולבאקס שמעטל איז נישט קיין רואיקע אידיליע, ווי אלע וואסערן שטייען שטיל און מען קאָן זיי זען און ארומגיין זייערע ברעגעס. ביי קולבאקן רוישן אומהיימלעך די וועלדער, און עס איז א טונקעלע מיסטעריע פון א גרויסן וועלט־סוד, וואָס עס טראָגן מיט זיך ארום אין זייערע בערד און אין זייערע פויערישע סוקמאנעס די שווערע האָרעפאשנע גופים פון קולבאקס יידן. קיינער קאָן דאָ נישט וויסן די וועגן וואָס פירן אריין אין קולבאקס שמעטל און די וועגן וואָס פירן פון איר ארויס. אין אירע קאָנטורן און צייכענונגען איז אָט דאָס שמעטל עגלעך צו די שאַנאלישע שמעטל־וויזיעס. די זעלבע עקזאָטישע געהיימנישפולקייט פון א ווירקלעכקייט, וואָס פארוואַנדלט זיך אין א מיסטעריע.

„עס זענען געווען רעגנדיקע טעג. די שמעטלעך האָבן זיך גע־שאַקלט אויף אינעווייניק הויז אויף הייזל. עס האָבן זיך געהוידעט די פארשלאַמפערטע געסלעך, די פארצייטיקע דעכער אריבער דעכער, איינע אויף די אנדערע, צוגעטאנצט מיט די געדיכטע רעגנס און גע־ווינט זיך אהין און אהער, אהין און אהער גרויע און אָפּגערענגטע. שוסטערס האָבן געקלאַפט מיט די האַמערלעך. עס האָט זיך

געהייצט די באָד, קוימענקערערס זענען געשטאנען אויף די דעכער.
פון רייסן צו זשאמוט, פון זשאמוט צו ליטע האָבן זיך אי-
בערגעקלאפט און איבערגעשריגן שטעטלע צו שטעטלע, ווי גרוי-
סע זייגערס, צעוואָרפענע איבער די פליינען...

בעלי עגלות אונטערוועגנס האָבן אונטערגעשטופט מיט די
פלייצעס די וועגענער זייערע, אָנגעלאָדענע מיט משאות.

תהילים האָט מען געזאָגט אין אלע הייזער — א ים תהילים".

„דאָס גאנצע שטעטל האָט געלויכטן מיט א טאָפלטער ליכ-
טיקייט: פון שניי און פון דעם מולד.

עס האָבן זיך די יידן ארויסגערוקט פון די הייזער, אָנגע-
פעלצטע, ארומגעוויקלטע מיט פאטשיילעס, שטומע געקליבן זיך
אויף די שול-הויפן און אויף די ווייסע מערק מחדש צו זיין די
לכנה.

אין דער בלאנקענדיקער וויסקייט האָבן זיי זיך געשלעפט, ווי
בינטלעך שמאטעס, פאזע די הייזער, ביי די ראָגן פון די גאסן.

דער נאָט פון שטעטל איז געזעסן אויף א נידעריקן דאך, אן
אלטע פארדייווערטע קליאטשע מיט פארטריקנטע קאָפיטעס און מיט
א צעשויערטן עק הינטן.

די יידן האָבן זיך געקליבן אין רעדלעך אויף די מערק, גע-
שאַקלט זיך, און זייערע לאַנגע שאַטנס האָבן זיך אויסגעצויגן איר
בער די ציכטיק-פינקלענדיקע וויסקייטן פון די גאסן.

עס האָבן אויסגעקרימט די הייזער זייערע דעכער, געצויגן זיך
צו דער הויך ארויף מיט קרומע קאנטן ווי מאוימדיקע הויקערס".

די דאָזיקע האָרעפאשנע געזונטע יידישע ווירקלעכקייט אין טיפן
אורליכט פון דער אייביקייט איז אבסאָלוט קעגנזעצלעך צו דעם נאטורא-
ליזם פון וויסנבערגן. ביי וויסנבערגן האָט יידישע ווירקלעכקייט נישט
קיין אויסוועג, ביי קולבאקן געפינט זי א תיקון אין איר אינערלעכער וועלט-
דערלייזערשיקייט. עס איז פרץ, אָבער א סך ווייטער ווי פרץ. „אויב נישט
העכער" ווי פרץ. דעריבער איז קולבאק אויך סאָציאליסט. אין דעם גרויסן

די יידישע פראָזע אין פּוילן

נעפיל פון מענטשלעכער דערלייזונג, וואָס ליגט אינעווייניק אין דער יידי-
שער מאסע, ליגט אויך איר סאָציאלער קאמף.

צום סוף וויל איך נאָך דערמאָנען דאָס ווונדערלעכע בילד, וואָס
קולבאס מאָלט, נעמלעך, די צווייאַיקייט צווישן דער וועלט פון גופישער
מאכט און גופישער לוסט און צווישן דער וועלט-דערלייזערישקייט אינע-
ווייניק אין די פראָסטע יידישע מאסן. אין פאלאץ פון פריז וורובלעווסקי
גיט אַן אַ באל. שכרות, לוסט, וויין און ווייבער. לידנשאפטלעכע טענץ
פון זינדיקע צעהיצטע גופים. אויף אַ הויכעניש אין זאל, איינגעבויגן איר
בער די שפיל-כלים, זיצן די ל"ו ווי יידישע קלעזמאָרים. זיי האלטן פאר-
מאכט די אויגן, כדי נישט צו קוקן אויף דער וועלט פון תאוה און גופיש-
קייט. זיי, די יידישע קלעזמאָרים, שפילן מכלומרשט צו צום טאנץ פון די
פריזישע מאכט-האַבער. אָבער די ל"וניקעס זאָגן נאָר תהילים דורך די
טרומייטן, פיפּיאָלן און פּויקן.

קולבאקס אנטויפאך איז ישראל ראבאן.

פונקט ווי קולבאקס האָט ישראל ראבאן אָנגעהויבן צו שרייבן לידער, איידער ער האָט אָנגעהויבן צו שרייבן פראָזע. פונקט ווי אין קולבאקס לידער ליגן שוין אלע עלעמענטן פון זיין פראָזע, אזוי ליגן אויך אין ראבאן באַנס לידער אלע עלעמענטן פון זיין, ראבאָנס, פראָזע. די פראָזע האָט נאָך ברייטער, דרייטער און טיפער ארויסגערעדט דאָס וועלטדגעפיל פון די לידער.

קולבאקס גיט דעם איבער-מענטש אין ייד. ראבאן גיט דעם אונטער-מענטש אין ייד. קולבאקס און ראבאן זענען ביידע וויזאָנערן מיט גרויסער און מערקווירדיקער פאנטאזיע. אין קולבאקס וויזיעס באווייזט זיך די אייביקע יידישע שכינה. צו ראבאָנען קומט אין זיינע וויזיעס די אייביקע אור-תהומישע חיה.

לאָמיר אָקערשט א קוס טון ווי ראבאן מאַלט א מענטש :

„דורך זיינע קליינע זעלטענע מאנדל-פאָרטיקע אויגן וואָס מען געפינט ביי הזירים און קראָען, האָט דער בליק ארויסגעשיינט דורך א שפעלטל ביז און אין כעס“.

ניין, עס זענען אומזיסט אלע אילוזיעס, אז דער מענטש, און דער ייד ווי א מענטש, איז ווערט און איז ראוי צו זיין עפעס ווי א וועלט-דער-הויבנקייט. אייביקע עלנטקייט — דאָס איז דער מענטש. אייביקע עלנטקייט, הונגער און נויט און אייביקע דעגענעראציע, אייביקע ירידה צו דער חיה — דאָס איז דער וועג פון דעם מענטש. וואָרום דער מענטש האָט נאָך מיט גאָרנישט נישט זיך באַפרייט פון דער חיה. מיט זיין גאנצן נפש שטעקט

דער מענטש נאָך טיף אין דער אומהיימלעכער תהומישקייט פון דער קרע-
אטור.

ישראל ראבאָן איז דער אַסאַציאלסטער שריפטשטעלער אין דער
יידישער ליטעראטור אין פּוילן. ער גלויבט נישט אין קיין שום געמיינשאפט,
און ער איז אנארכיש פון פעסימיזם. ראבאָן איז קעגן יעדער געמיינשאפט.
געמיינשאפט? וואָס טוט איר? געמיינשאפט הייסט, צוזאמענברענגען די
מענטשן-חיות אונטער איין פינצטערן גורל.

צוויי מאַטיוון באהערשן ראבאָנס קונסט. און ראבאָן געהער גראָד
— אָפּגעזען פון פארשידענע חסרונות זיינע — צו די אינטערעסאנטסטע
יידישע פּראָזאיקער אין פּוילן. צוויי מאַטיוון דעצידירן אין אלע זיינע ווערק
און ניבן זיי דעם אונטערשיידונגס-חותם — נויט און מלחמה.

ראבאָן האָט געזען די נויט אין באלוט און ער האָט געזען די מלחמה
אויף די שלאכט-פּעלדער.

ישראל ראבאָן קומט נישט פון שטעטל. ער איז א קינד פון דער
פּוילישער גרויס-שטאָט, א קינד פון אַרימסטן ארבעטער-קווארטאל אין
לאָדזש, פון באלוט.

„באלוט“ אזוי הייסט טאקע איינער פון זיינע ראָמאנען.

אין פּויליש-יידישן לעבן האָט לאָדזש פארנומען גאָר א באזונדער
אָרט. לאָדזש איז געווען די גרעסטע אינדוסטריע-שטאָט אין פּוילן. דער
טיפ פון לאָדזשער ייד האָט געהאט א באזונדערן כאראקטער. עס איז א
שאַד, וואָס דאָס לאָדזשער יידישע בירגערטום איז אזוי ווייניק באַשריבן
געוואָרן אין דער יידישער ליטעראטור. ערשט י. י. זינגער אין זיין גרויסער
עפאָפּע פון די יידן אין פּוילן „די ברידער אשכנזי“, האָט דער ערשטער
גענומען פאר א טעמע אַמ-אָ די מערקווירדיקע יידישע מענטשן. אין קע-
גנזאץ צו אלע פּוילישע יידן האָבן די לאָדזשער יידן געהאט אין זיך זייער
ווייניק פון דער טיפישער פּוילישער יידישקייט. זיי האָבן נישט געהאט דאָס
מינדסטע פון דער ראָמאנטישער און ווייכער פּראָווינציאלישקייט פון פּויל-
לישע יידן. לאָדזשער יידן זענען געווען וועלט-יידן אין פּולסטן זין פון
וואָרט. דאָס זענען געווען יידן, וואָס זייער גאנצער פּסיכישער מהות איז
געווען די אבסטראקטע ווייטיקייט פון עפעס אן אומבאשטימטער שטח

לאַזיקייט. זיי זענען אויך געווען ראַמאנטיקער, נאָר די ראַמאנטיקער פון וועלטישער גרעניצלאַזיקייט. ראַמאנטיקער פון דעם גרויסן סטיל. קודם כל האָט זיך עס גענומען דערפון, וואָס די גאנצע ווירטשאפטלעכע קאָנסטרוקציע פון די לאַדזשער יידן איז נישט געווען געבויט אויף דעם קליינעם פּוילן און אויף דער פּוילישער באַפעלקערונג. לאַדזשער יידן האָבן געארבט בעט און פּאבריצירט מאַנופאַקטור־סחורות פארן גרויסן פּאַרמלחמהדיקן צארישן רוסלאַנד, פּאַר פּערסיע, פּאַר כינע און פּאַר די ווייטסטע עקן פון דער וועלט. לאַדזשער יידן האָבן קיינמאָל נישט געזען פּאַר די אויגן די עקזאָטישע מענטשן וואָס האָבן אָפּגעקויפט זייערע סחורות, מענטשן אין רוסישע פעלצן, מענטשן אין פּערסישע קאלאַטן און מענטשן מיט כינעזישע צעפּ. לאַדזשער סחורות זענען פּאַרקויפט געוואָרן אין די באַזארן פון ווייטן און נאָענטן מזרח און אין די טייגעס און שנייען פון סיביר. די זון איז קיינמאָל נישט אונטערגעגאנגען איבער די לאַדזשער סחורות. לאַדזשער יידן האָבן געהאַט שטעקן זייערע פּאַרמעגנס ביי די ווייטסטע שבטים הינט טער די הרי־הושך און זיי האָבן די ווילדסטע פעלקער געגעבן קרעדיט. לאַדזשער יידן האָבן געשפּילט מיט דער וועלט א האַלדז־ברעכערישן האַרזאַרד. דאָס האָט ביי די יידן אין לאַדזש באשאפן אן אויסטערלישע היי־מישקייט מיט דער אומבאַקאַנטער וועלט. זיי האָבן כּסדר געאַרבעט עפעס פּאַר אן אומבאַקאַנטס און זייערע פּאַרדינסטן און שאַדנס זענען שטענדיק ווי געפּלאָסן פון די טונקעלע באַהעלמענישן פון דעם אומבאַקאַנטן. דאָס איז געווען די סיבה, וואָס ביי זייער גאַנצער אויסטערלישער און דרייסטער וועלט־פּראַקטישקייט האָבן די לאַדזשער יידן געהאַט אין זיך א סך פון מיסטיקער און א סך פון מנחם מענדלען. עס לוינט זיך צו שרייבן באַזונדער דער וועגן לאַדזשער יידן, איך אליין בין א לאַדזשער און איך קאָן זיי גוט. ס'איז אָבער דאָ נישט דאָס אָרט. אפילו י. י. זינגער האָט זיי נאָר באַרירט היפש פון איין פּונקט.

באַלוט איז געווען די פּאַרשטאַט פון דעם דאָזיקן מערקווידדיקן און מיסטישן לאַדזש. אין די קליינע אַרימע און ענגע הייזלעך פון באַלוט האָבן יידישע וועבער אין לאַנגע טעג און ביז שפּעט אין די נעכט געוועבט די געווענדער פּאַר גאָר דער וועלט. און גאָר די וועלט האָט פּאַר די באַלוטער וועבער נישט מער געהאַט ווי פּיין, הונגער און נויט. די נויט און די גרוי־

סע אַרמקייט פון באלוט האָט א סך אין זיך אויפגעדעקט די אומהיילבארע עלנטקייט פון דער וועלט.

פון דאנען, פון לאָדזש, האָט זיך אפשר גענומען, אזוי צו זאָגן, דער-קאָסמישער און וויזיאָנערישער צוגאנג, וואָס ראַבאָן האָט צו מענטשן. וואָלט ראַבאָן געווען פון א קליין שטעטל, וואָלט ער באַריכערט די פּלעיאָדע פון די נאַטוראַליסטישע שריפטשמעלער אין דער יידישער ליטעראַטור. זיין אַסאַציאַלע אידעענלאָזיקייט וואָלט אים געפירט צו זיי. אין דעם מיסטישן לאָדזש — וואָס האָט אפילו ווירטשאַפטלעך געלעבט אין אן אייביקער אויפ-געהעצטער וויזיע פון ווייטע וועלט־שטחים — האָט זיך אויך ביי ראַבאָנען אזוי ווונדערלעך אנטוויקלט א מיסטישע וויזיאָנערישקייט. זייענדיק אין מיטן פון דער באלוטער נויט, האָבן ראַבאָנס וויזיעס כסדר באלויכטן די געוואלטיקע היהשע גיריקייט, וואָס שטעקט אין דער (מיסטישער) פּאַנטאַזיע פון אַט די לאָדזשער מענטשן. וואָס מער דער מענטש ווערט געזען אין דעם שיין פון דער וויזיע, אלץ בולטער און אָפּענער ווייזט זיך ארויס דער גאַנ-צער גיהנום פון דער מענטשלעכער פּסיכיק. דאָס האָט ראַבאָן איינזייטיק געלערנט פון לאָדזש. פון יעדן מענטשם בליק קוקט ארויס דער טייוול. מענטשן וויינען שטענדיק אין די רויטע שאַטנס פון דעם תּהומישן גיהנום פון דער קרעאַטור. און דאָס איז דער מעפיסטאָפּעלישער קאַלאָריט פון זייער וועזן. סוף כל סוף איז יעדער מענטש עלנט אללין אין דער גרויסער עלנטקייט פון דער וועלט.

„מיין נשמה איז פארשלאָנגען געוואָרן אין דעם ריטם פון גאָר-נישט־טון און לידיק־ניין, ארומגעבלאָנדזשעט איבער פרעמדע נאַסן פון א גרויסער ארבעט־שטאַט און וואַרעמען זיך דעם רוקן אין דער זון, אין דער קילער אומעטיקער האַרבסט-זון, ווערנדיק דורך דער מאַכט פון הונגער און פרעמדקייט אָפּגעטיילט, אָפּגעשיידט פון דער גאַנצער וועלט. איך האָב אפילו ליב געקריגן מיין עלנט, מיין ביטערן שוואַרצן עלנט און די אומאויפהערלעכע בענקשאַפט נאָך ברויט און א ריין העמד.“ („די גאַס“).

ראַבאָן מאַלט א הונגער-סצענע פון אן עלנטן מענטש. דאָס דאָזיקע עלנטע אינדיווידום, ראַבאָנס העלד, איז אַקערשט צוריקגעקומען פון אן אַנ-

דער שוויפלאץ פון מענטשלעכער בעסטיאליטעט. פון די שלאכט־פעלדער. עם איז א הונגער־סצענע אין באלוט. באלוט, נעבן דער רייכער שמאָט לאַדזש, וווּ דאָס געלט און די זאטקייט קומען ממש פון די וואַלקנס. לאַדזש פרעסט פון דער באלוטער פראצע. באלוט איז הונגער־יק. דאָס איז די גע־שמאלט פון דער וועלט. די דאָזיקע סצענע דערמאָנט האמסונס „הונגער“.

נאָך דאָ ביי ראַבאָנען איז דער מענטש הונגער־יק ווי א הונגער־יקע חיה. אין דעם דעגענערירטן רעאליזם פון ראַבאָנס פּראָזע ליגט די חיהשע מיסטיק פון אן אור־וועלט.

ראַבאָנס העלד שלאָפט אין א באלוטער קעלער צוזאמען מיט משוגעים. אין דער באַלייכטונג אין קעלער ביינאכט טוען זיך אָפּ מאַקאב־רישע וואַן־סצענעס. מען וויל דאָ אויפהענגען לעבעדיקע קינדער אינעם שיין פון דער הייליקער לאָמפּ בייס יעזוס־בילד. ראַבאָנס וועלט איז די ווילדע אור־פינצטערניש פון דער חיה וואָס הייסט וועלט. ראַבאָנס לידער זענען די פּריילעכע און אויסגעלאסענע הפּקד־געזאַנגען וואָס קומען ארויף פון דער טיפּעניש פון אָט אַ דער וועלט־נאכט.

נאָך דעם עלנטן באלוט קומט ראַבאָנס העלד פון די שחיטה־פעלדער אין דער מלחמה. ער איז א דעמאָביליזירטער זעלנער. און ער דערציילט אונדז זיין אינערלעכע מענטשן־דערקענטעניש. ער האָט ענדלעך טיף דער־קענט דעם מענטש. ער האָט דעם מענטש דערקענט אויף די בלוט־פעלדער. אין מיטן וויסטע שווארצע נעכט, אין נאָענט־אטאקעס, אין א ווילדן גע־ברום פון חיהשער בלוט־דורשטיקייט זענען מענטשן מחנות־וויוו איינע אויף די אנדערע ארויפגעפאלן און האָבן זיך צווישן אנאנדער געשאַכטן אין געממית. מענטשן וואָס האָבן געשאַכטן מענטשן מיט ליידנשאפט און מיט תּאוה, און דאָס פּארגאָסענע בלוט האָט גערייצט זייערע אמתע אינס־טינקטן. די שוידערלעכע בילדער פון פּארוויסטונג און ברונסטיקן מאָרד זענען ביי ראַבאָנען זייער מאַלעריש געשילדערט. זיי זענען געשילדערט אין דער רויער און פרעכער פּאַרביקייט פון די בלוטיקסטע שלאכט מאַלערייען. די שחיטה־פעלדער און די קעמפּנדיקע מענטשן באשרייבט ראַבאָן מיט א געוויסן וויל־געפיל, מיטן געפיל פון פּילאָזאָפּישער סאַטיספּאַקציע: ענדלעך האָט דער העלד נישט געהאט קיין טעות אין זיינע פעסימיסטישע מחשבות וועגן מענטשן. אויף דעם שחיטה־פעלד האָט דער מענטש פון זיך אראָפּגע־

וואָרפן אלע שיינע מאסקעס פון קולטור און זימלעכקייט. ער האָט זיך אויס־געטון נאקעט פון אלע אָנגענומענע ליגנס און געוויזן דאָס, וואָס ער איז אין עצם — אן אייביקע חיה. ראבאָנס דערצייילונגען זענען ריין מענטשלעך. זייער יידישקייט באשטייט דערין, וואָס אין תוך איז דער ייד פונקט אזא עלנטער און נישטיקער מענטש ווי אלע מענטשן. קיינער קאָן זיך נישט בא־פרייען פון זיין גורל: פון דעם אייביקן מענטשלעכן גורל צו זיין א חיה. אין דער אידענטיפיקאציע פון דעם מענטש מיט דער חיה דערצייילט ישראל ראבאָן פאָלגנדיקע סצענע: נאָך א נאכט־אטאקע אויף די שלאָכט־פעלדער האָט דער העלד געבלאָנדזשעט איבער פוסטע שנייאיקע פעלדער און וועל־דער. ער האָט געהאט א צעהאקטן פוס און איז געווען הונגעריק און גע־פרוירן. דער פראָסט האָט מוראדיק געברענט, וואָרום די וועלט איז כסדר שטיפמוטעריש גרויזאם צום עלנטן מענטש. ווי א הונט בענקט דער העלד נאָך א ביסל ווארימקייט. ער טרעפט ליגן אויף א פעלד א האלב דערפרוירן פערד. דאָס פערד האָט נאָך געלעבט. דער העלד לייגט זיך ארונטער אונטערן פערד און ווארימט זיך אָן.

„איך האָב זיך געדריקט, געוואָרפן זיך, איבערגעדרייט זיך ווי א משוגענער, פון איין זייט אויף דער אנדערער אויף דעם פערד און געשלאָנגען ווארימקייט מיטן מויל און מיט די נאָזלעכער. דאָס פערד, דערפילנדיק אויף זיך די מאסע פון מיין קערפער, האָט א שוואכן, נעבעכדיקן מאכטלאָזן קרעכץ געטון. איך האָב ארונטער־געשטעקט אונטער דעם פערדס פאכוועס מיין פארבלוטטיקטן, פאר־זוגנדעטן פוס, און אויף זיין ווארימען בויד ארויפגעלייגט מיין קאלט, געפרוירן פנים און זיך געפרעסט, געטוליעט אין זיין פעל. מיר איז אָבער נאָך אלץ קאלט געווען. איך האָב געציטערט און גע־מיינט, אז איך קום אום פון פראָסט.

מיט איין מאָל איז מיר איינגעפאלן א ווילדער געדאנק, וואָס האָט מיך געמאכט אויפציטערן. איך האָב א געשריי געטון מיט דער מאַנדער וואנזיניקער פרייד פון א געראטעוועטן פון טויט. איך בין שנעל אראָפגעשפרונגען פון פערד אויף א טראָט, אין איין האסטיקן אָטעם ארויסגעצויגן מיין קאראבין־מעסער און — טראָך.

מיט א געוואלטיקן אימפעט, מיט פארקריצטע ציין האָב איך אריינגעזעצט דאָס מעסער אין דעם פערדס בויך. דאָס מעסער איז אריין ביז צום הענטל. אוי — האָט אן אָפגעהאקט, טיף־מענטשלעך געשריי פון אן אונטערגעהאקט מענטשלעך לעבן א פייה געטון אין דער לופט.

ניין! איך גלויב נישט, אז א שטארבנדיק פערד זאָל קענען אזוי טיף מענטשלעך שרייען. ניין, איך גלויב עם נישט. אפשר בין איך עם געווען דער, וואָס האָט ארויסגעגעבן דעם לעצטן טויט־געשריי פאר דעם פערד, וואָס איך האָב אליין דערמאָרדעט?

אפשר האָב איך אליין ארויסגעגעבן דאָס לעצטע געשריי פאר א שטארבנדיק באשעפעניש וואָס האָט שוין נישט געהאט קיין כוח צו שרייען?

א שטראָם פון געדיכטן, ווארימען בלוט האָט א פלייז געטון אויף מיר: א לאשטשנדיקע ווארימקייט, א גלעטנדיקע, א וויכע, א שווערע האָט געשטראָמט אויף מיינע הענט, וואָס האָבן געהאלטן אין פארקוועטשטע פויסטן דאָס קאראבין־מעסער. די ווארימקייט האָט געשטראָמט אויף מיינ ברוסט, אויף מיינ פנים און אויף מיינ האלדז. מיט דער פארביסענער עקשנות פון א רויב־חיה, מיט פאר־שלאָסענע ליפן און מיט דער לעצטער קראפט האָב איך מיטן מע־סער, מיט די הענט און מיטן גאנצן קערפער געריסן דעם פערדס בויך און ארויסגעפליקט פון אינעווייניק זיינע געדעריים.

פאר מיינע אויגן האָט געבלענדט א רויטע פינצטערניש. דעם פערדס בלוט האָט רויט געמאכט די נאכט. איך האָב אָבער דעמאָלט נישט געוואוסט, וואָס אזוינס איז בלוט. כ'האָב געשניטן, געריסן און געפליקט די אינגעוויידן פון פערדס בויך און זיי אוועקגעוואָרפן נעבן מיר.

עס איז אוועק א צייט.

איך בין געוואָרן באדעקט מיט א סאלטן שווייס און אויסגע־וויקט אין בלוט. דעם פערדס בויך איז ענדלעך געוואָרן לער און פוסט. איך האָב א שפרונג געטון פון שמחה, זיך איינגעקארטשעט,

די יודישע פראָזע אין פּוילן

אויסגעצויגן אויף דער ערד און אריינגעקראַכן אין פּערדס בויך.
מיר איז געווען וואַריס, גוט וואַריס.

עס איז מיר געווען באַקוועם אין דעם גרויסן, גערוימען בויך
פון פּערד. כ'האַב זיך געלייגט אויף א זייט און שנעל און מיר איינ-
געשלאָפּן מיט א שווערן שלאָף...

אז איך האָב מיך אויפגעכאַפּט, איז שוין די זון געשטאַנען
אין מזרח־טייל פון קאַלטן, פּראָסטיקן הימל, א דרייסטע, ווי א זעל-
נער אויף א ניי איינגענומען לאַנד."

יאָ. אין זיינע אלע אינסטינקטן איז דער מענטש פאַרבליבן אן אימאַ-
גענטער באַשטאַנד־טייל פון דער חיה.

אז דער העלד איז ארויסגעקראַכן פון פּערדס בויך, האָט ער זיך גע-
טונקט אין בלוט. ער קוקט אויף זיך און רופט אויס:

„איך בין געווען איינגעפרוירן אין דער ערד. פון קאַפּ ביז פּיס
איינגעהילט אין א בלוטיקן, רויטן פאַנצער פון פאַרפרוירן באַרדאַך-
בלוט. די הענט האָב איך נישט געקאַנט אַראָפּלאָזן. זיי זענען געווען
צעשפּרייט. מיינע פּיס האָבן געקלעפּט צו דער ערד, און אויסגעזען
האַב איך ווי א צלם —

נאָט מיינער. איך בין געווען איינגעוואַקסן אין דער ערד ווי
א רויטער בלוטיקער צלם —”

אויך עראָס, די ליידנשאַפט און די ליבע גיבן דעם עלנטן מענטש
נישט קיין גליק. אפילו אין זיינע באַגליקנדיקע ליידנשאַפטן קריכט דער
מענטש צוריק צום כאָס. וואָרום ער אליין, דער מענטש, איז נישט מער
ווי א טייל פון דעם כאָס.

ראַבאַנס שפּראַך איז פּונקט אזוי נאַקעט און רוי ווי זיינע העלדן און
זיינע ווייזעס. ראַבאַנס שפּראַך פּוצט זיך נישט. זי איז דראַסטיש און אומ-
פאַרשעמט אין אירע אויסדריקן. צו וואָס זיך נארן? אין דער שפּראַך
רעדט דער מענטש, און זי איז דאָס וועזנהאַפטיקסטע שפּיגל־בילד פון זיין
וועזן.

חיז דעם שילדערט ישראל ראַבאָן דאָס לעבן פון וואַגאַבונדן. אלע

זיינע הויפט־העלדן זענען וואגאבונדן און היימלאָזע אין דער נאקעטער־
היימלאָזער וועלט. און כמעט אלע וואגאבונדן ביי ראבאָנען זענען אינטער־
לעקטועל און ציניש ווי די אלטע צינישע פילאָזאָפן, וואָס האָבן אויף די
מיסט־הויפנס געפרעדיקט זייערע אמתן. זיי אלע, ראבאָנס העלדן, זענען
אויפריכטיק ביז נאָר. און זיי ווילן זיין אויפריכטיק אין זייער צוריקגאנג
צו דער חיה.

אין דער „גאס“ (אזוי הייסן ראבאָנס ראָמאנען: „באַלוט“ און
„גאס“), געשריבן אין אן „איך“־פאָרם, שרייבט אן אומבאקאנט מיידל צום
העלד פון ראָמאן:

„טייערער, איך האָב דיך געזען שלאָפן אויף דער גאס אונט־
טערן רעגן. אינעם פענצטער בין איך געשטאנען א האלבע נאכט און
געקוקט אויף דיר, ווי דו, עלנטער און טייערער, ביסט געלעגן אויף
דער גאס אויף דער שטיינערנער טרעפ און געשלאָפן. איך האָב גע־
זען דיין מיד פנים, וואָס איז געפאטשט געוואָרן פון ווינט און רעגן.
איך האָב געזען, ווי דו ביסט געגאנגען ווי א נייסט, ווי א געשפענסט
איבער די גאסן מיט דעם רעקלאמע־פלאקאט פון צירק „וואנגאָלי“.
איך האָב דיך געזען ווי א היימלאָזן הונט ארומגיין אין פארק, איינ־
געגראָבן אין דיין צעריסענעם זעלנערישן מאנטל“.

פונקט ווי קולבאלס רעאליזם אזוי פארוואנדלט זיך אויך ראבאָנס
רעאליזם אין מעטאפיזישע בילדער פון א וויזיאָנערישער וועלט. ווען קול־
באס זעט אין זיינע וויזיעס די ענדגילטיקע וועלט־הארמאָניע פון מענטש־
לעבן לעבן, די וועלט־דערלייוונג, — זעט ראבאָן דעם אייביקן באַדנלאָזן
כאַס פון דער וועלט. די אייביקע האָפענונגסלאָזיקייט פון מענטשלעכן
עלט.

פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה איז די יידישע ליטעראטור אין פוילן כמעט אין גאנצן געווען פארנומען מיט מאַטיוון פון יידישקייט, מיט יידישע לעבנס-פראַבלעמען און יידישן לעבנס-שטייגער: יידישקייט געזען פון פארשידענע אידעאָלאָגישע אספעקטן. די שפעטערע גאָך-מלחמהדיקע יידישע ליטעראטור אין פוילן האָט זיך אויך אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט די רייזענוטשולעכע פראַבלעמען אין יידישן לעבן. מיט די פראַבלע-מען, מאַטיוון און פראגן אין דער יידישער פסיכיק, וואָס טראָגן דעם כאַראַקטער פון אלגעמיינעם שטאנדפונקט פון מענטשלעכע לעבן. די צייט, אין וועלכער מ'האָט אָנגעבונדן אזוי פיל האַפענונגען פון יידישער עמאַנאַ-ציפאציע, רענעסאנס און יידישער נאציאָנאַלער און בירגערלעכער בא-פרייאונג, זי האָט אויך גורם געווען צו דעם, אז מ'האָט ניכער זיך אָנגעד-הויבן צו פארנעמען מיט די אנדערע קאָמפּלעקסן אין יידישן מענטש, אחוץ זיינע היסטאָרישע און נאציאָנאַלע קאָמפּלעקסן. אין דער יידישער ליטע-ראטור אין פוילן האָבן פאמעלעך אויפגעטויכט די סעקסועלע פראַבלעמען ביי יידן, דאָס שפיל פון די געשלעכטער אין דער יידישער געזעלשאפט, און אנדערע ריינ-מענטשלעכע באציאונגען. אין דעם דאָזיקן פרט האָבן זיך באוויזן איינפלוסן פון דער וועלט-ליטעראטור און אויך די איינפלוסן פון דער שכנותדיקער פוילישער ליטעראטור, מיט וועלכער די יידישע געזעל-שאפט איז געווען סאָציאַל און לאנדשאפטלעך פארבונדן. איינער פון די יידישע שריפטשטעלער, וועמען עס האָט אָנגעהויבן צו אינטערעסירן דער יידישער מענטש מחוץ פון זיינע יידישע פארהעלטענישן און באציאונגען, איז געווען יהושע פערלע. הגם — איך וואָלט דאָ אויף זיכער געקאָנט צו רעכענען זי. סענאַלאָוויטשן. האָט אָבער סענאַלאָוויטש געשילדערט דעם

מענטש אויף אזויפיל, אויף וויפל ער שטייט אין באציאונג צו אים אליין, צו ז. סעגאלאָוויטשן.

פערלעס נאָוועלן זענען די שאַטן־שפילן פון ליבע און סענטימענט אין די קרייזן פון דער יידישער בירגערלעכער יוגנט אין פוילן. מאַטיוון, אין וועלכע אפרים קאגאנאָווסקי האָט ממש דערגרייכט מייסטערשאפט פון שאַרם, שפיל און עלעגאנץ. אפילו אין די שפילן פון ליבע און עראָס בלייבט נאָך פערלע אויפן שטח פון יידישער סענטימענטאלער פאָלקסטימלעכקייט. אין זיין ערשטן ראָמאן „מירל“ וויל ער אריינפירן אין דער יידישער לי-טעראטור דעם סענטימענטאלן יידישן סאלאָן־ראָמאן. פערלע פרוווט — וואָס איז ביז אים אזוי ווייניק באהאנדלט געוואָרן — צו שילדערן דאָס אינטימע לעבן פון יידישע שריפטשמעלער און קינסטלער אין דעם ליכט און שאַטן־שפיל פון ליבע־אמאָרעטן.

שפעטער גייט פערלע צוריק צו די אלטע פויליש־יידישע מאַטיווי פון שטעטל. און דאָרט וואקסט ער אויס.

אין דעם דאָזיקן צוזאמענהאנג וויל איך באזונדערס דערמאָנען זיין לעצטן ראָמאן „די גאָלדענע פאווע“.

אין דער גאנצער קאָנסטרוקציע איז די „גאָלדענע פאווע“ א רעא-ליסטישער ראָמאן. גלייך ווי האָראָנטשיק באשרייבט פערלע די עפאָכע, ווען דאָס שטעטל הויבט אָן פונאנדערצופאלן אונטער דעם דרוק פון די מאָדערנע ווירטשאפטלעכע באדינגונגען. די יוגנט פון שטעטל וואנדערט אויס אהין אין דער גרויסער שטאָט. פערלע האָט אויך — ווי האָראָנטשיק — מאַראַליזירנדיקע טענדענצן, און זיינע פערסאָנאזשן זענען איינגע-טיילט אויף שווארצע און ווייסע. אין דער „גאָלדענער פאווע“ פירט פערלע אריין א שלל מיט פיגורן, וואָס שפילן זיך פונאנדער אויף די פלאַכן פון שווארץ און ווייס. אָבער ביי פערלען איז פאראן א סינטעזע צווישן דעם אישישן ראָמאַנטיזם און דעם ווייסנבערגישן רעאַליזם. דאָס גאנצע דראַמאַ-טישע שפיל צווישן שלעכטס און גוטס, צווישן אלט און ניי, דער גאנצער דורות־קאמף וואָס קומט פאָר אויף דער אומזיכער־געוואָרענער באַדהאפ־טיקייט פון שטעטל — איז אין פערלעס ראָמאן איינגעהילט אין דעם ראָזן פאָעטישן נעפל פון אן איידעלער פאָלקסטימלעכער ראָמאַנטיק. פאראן

די יידישע פראָזע אין פּוילן

דאָרטן פיגורן, וואָס זענען אין גאנצן מעלאָדראַמאַטיש — און איך מוין עס אין גוטן זין. קאָריש דער קלעזמער דערמאָנט אין דער געפילפולער מעלאָדראַמאַטישער פיגור פון שלום עליכמס סטעמפּעניו. אויף אַט אַ די לייך זונטן, וואָס זענען איינגעטונקט אין א שטילן ראָמאַנטישן בין-השמשות, וואַנדערט דאָס שטעטל אין דער נייער וועלט אַרײַן. עס וואַנדערט אויף די אלטע, — אַשישע, — פּוילישע וועגן צווישן קאָרן און קאַרטאָפּל פּעלדער, אויף די וועגן צווישן טונקעלע טאָפּאָליעס און גאָלדיקע טרויער-ווערבעס. דאָס שטעטל וואַנדערט ווי א היימישע יידישע קאַראַוואַנע, וואָס איז אין איר פּאָלקס-געמיט און אין איר קאָלאָריט — א לייבלעכער באַשטאַנד-טייל פון ליבן, טייערן און היימישן לאַנד פּוילן. מיר זעען די דאָרפס-יידן, די ישובניקעס און די איינגעזעסענע ארענדאַרן, וואָס פאַרלאָזן זייערע היימען און די פּוילישע דערפער, פאַרלאָזן זייערע קרעמלעך, זייערע ווינטמילן און גייען אַנטקעגן דעם שווערן און אומבאַקאַנטן לעבן אין דער מאָדערנער קאַפיטאַליסטישער ווירטשאַפּט. די „גאָלדענע פּאַווע“ איז דאָס שוואַנען-געזאַנג, דאָס לעצטע בענקשאַפּטלעכע ליד פאַר די גוטע אלטע פּויליש-יידישע צייטן, — צייטן וואָס פאַרשווינדן ווי די זומער-פּעדים אינעם גאָלד פון דער פאַרגאַנגענהייט. און די נייע צייטן זענען שווערע, ביטערע, קור מערפּולע. די שוואַרצע און פינצטערע זייט פון לעבן שיינט צו נעמען די אויבערהאַנט איבער דער אלטער שטעטלדיקער אידיליע. אלע בענקשאַפּטן ווערן אויסגעלאָשן. אלע הייליקייטן — די גוטע אלטע פּרומקייטן פון די טאַטעס און די מאַמעס — פאַרבלייבן אין שיין פון דער גרויסער רוישנ-דיקער שטאַט. אָבער יהושע פּערלע פּילט זיך שלעכט אין די טענער פון פּעסמיזם און מרה-שחורה. זיין געמיט איז די ליכ-האַרציקייט און די וואַ-רימע מוטערלעכע טרייסט: אויך דאָ וועקט זיך שוין א נייער מאָרגנשטערן אין די רויע פאַררויכערטע הימלען פון דער גרויסער שטאַט. די גרויסע שטאַט האָט טאַקע איר שרעקלעכן אומברחמנותדיקן טיוול, נאָר א נייער גאָט רופט אין די געבליטן פון די מענטשן. אין דער פינצטערניש פון דער גויט בליט ווידער אויף דאָס ליכטיקע אינעם מענטש. ביי פּערלען קעמפּן תּמיד דאָס גוטע מיטן שלעכטן. און תּמיד איז פּערלע פול מיטן גלויבן, אז דאָס גוטע וועט זיגן. פּערלעס קונסט ווערט וואַרים און רירנדיק-מענטשלעך אין דעם נאַאיוון און גוטמוטיקן גלויבן זיינעם אין דער וועלט. אין דער

„גאלדענער פאווע“, פונקט ווי אין האַראָנטשיקס „אין גערויש פון מאַ-
שינען“, קומען די יאָרן 1905-1906, ווי די יאָרן פון העראַאישן אויפברויז
אין די הערצער פון יידישן פראָלעטאריאט. אין די הערצער פון די אַרימע
צינדן זיך אָן אלע ליכטער פון דער וועלט און אלע זונען פון דער צוקונפט.
די העראַאישע רעוואָלוציאָנערן ביי פערלען האָבן ווייט נישט אין זיך יענע
טריבע און אומעטיקע פארביטערטקייט ווי די העראַאישע רעוואָלוציאָנערן
ביי האַראָנטשיקס. האַראָנטשיקס יידישע רעוואָלוציאָנערן קומען מיט גרויס
פארביטערטקייט אלצדינג צו באַקעמפן. זיי בויען אויס די נייע וועלט אין
דעם פייער און אין טעמפּעראַמענט פון זייער שנאה צום שלעכטן. פערלעס
רעוואָלוציאָנערן זענען נישט ביז אויף קיינעם, אפילו נישט אויף די
שלעכטע מענטשן. זיי איז אַרגאַניש פּרעמד אַיעדער מענטשנהאַס. זיי
קעמפן פון אן אינערלעך פּאָלקסטימלעכן גלויבן אין דעם גוטן, און ווילן
אויפשטעלן די נייע בעסערע וועלט פון די עלעמענטן פון דעם וועלט-גוטן.
איך וואָלט געזאָגט: האַראָנטשיקס רעוואָלוציאָנערן זענען אויסגעוואַקסן
צו באַלשעוויקעס. פון פערלעס רעוואָלוציאָנערן קומען ארויס די דעמאָ-
קראַטישע סאָציאַליסטן.

כדי זיך צו האַלטן אין דער אַטמאָספּערע פון אַט אָ דער נאַאיווער
און גלויבערישער פּאָלקסטימלעכקייט, באַמיט זיך פערלע די „גאלדענע
פאווע“ צו באַהויבן מיט דער פּאָטינא פון א יידישער אַלטקייט. די „גאלד-
דענע פאווע“ ליענט זיך ערטערווייז מיט דעם טאָן און ריטם פון די אַלטע
יידישע מעשה-ביכלעך, — יענע ליבע מעשה-ביכלעך וואָס פּראָסטע יידישע
פּאָלקס-מענטשן האָבן געלייענט ביינאכט ביי קאָרגע נאָפּטלעמפלעך און
ביי די רויכערדיקע קיין-פּלאַקערן אויפן פּריפעטשיק. די פּאָרגאַנגענע גוטע
צייטן פון יידישן לעבן אין פּוילן. אויך פערלעס שפּראַך איז זייער א ריינע,
זייער א יידישלעכע, און זייער א זאָרגפּעלטיקע. פערלע באַמיט זיך מיט
פיל צערטלעכער ליבשאַפט אַרויסצובאַקומען אלע אינטימע חנען פון דעם
פּויליש-יידישן איריגאַם.

די גרעסטע דערגרייכונג פערלעס איז זיין בוך „יידן פון א גאַנץ
יאָר“.

נאָך דער מלחמה האָט דער אויטאָביאָגראַפישער ראָמאַן איבערהויפּט
געהערט צו די באַליבטסטע ליטעראַרישע פּאַרמען אין דער אַלגעמיינער

די יידישע פראָזע אין פּוילן

וועלט ליטעראטור. ער האָט זיך אָנגעהויבן איינברענגערן אויך אין דער יידישער ליטעראטור. מ'האָט געוואָס: די מלחמה האָט אָפגעשלאָסן אַ היסטאָרישע תקופה, וועלכע וועט זיך שוין קיינמאָל נישט צוריקערן. די שריפטשטעלער, וואָס שטאַמען נאָך פון יענער תקופה, האָבן געהאַט באַזונדערע באַדערפענישן צו פאַרפיקסירן די פאַרגאַנגענע תקופה. כמעט יעדער עלטערער מענטש פון דער צווישנצייט האָט אין זיך אַרומגעטראָגן אַ שטיק לעבעדיקע געשיכטע.

„ידן פון אַ גאַנץ יאָר“. דער נאָמען אליין זאָגט מיט וואָסער פּאָלס-ליבשאפט יהושע פּערלע איז צוגעגאַנגען צו דער טעמע. וואָס שייך שרייבן בערישן מעטאָד האָט זיך פּערלע זייער געראָטן געהאַלטן אין דער ליניע צווישן גאָרטיק, „מיינע אוניווערזיטעטן“ און שלום עליכם, „פונעם יאָריד“. דאָס מיינט נישט, אז אין זיין אויטאָביאָגראַפישן ראָמאַן שטייט פּערלע אונטער די איינפלוסן פון גאָרטי און שלום-עליכם. פּערלע בלייבט אַרוינגעל אין די געבאָרגטע פּאַרמאַלע מעטאָדן. און דאָס איז אַ סך. „ידן פון אַ גאַנץ יאָר“ דאָס איז די עפאָפּע פון פּערלעס קינדערייאָרן. די עפאָפּע פון שטעטל. די עפאָפּע פון אַ פאַרשוואַנדענעם דור, וואָס שטייט שוין אין גאַנצן אין די טונקלדיקייטן פון אַן עבר, די שורות אָבער פון זיינע לעצטע מאָהיאָנער שטייען נאָך אין דער מילדער העלער באַלויכטונג פון אַ קעגנוואַרט.

פּערלעס ראָמאַן הויבט זיך אָן מיטן פּאָלנדיקן בילד:

„א געוויינ פון קעז הינטערן פענצטער פון אונדזער שטוב האָט מיך אויפגעריסן פון שלאָף. כ'בין געלעגן מיטן פנים צום טאָטנס פלייצע און איינגעאַטעמט אין זיך דעם זויערן ריח פון זיין האָריק שווער לייב. דער טאַטע האָט הויך געשנאַרעט, פאַרגאַנגען זיך מיט אַ געדריילט כאַרכלען, אזוי ווי ער וואָלט געגאַנגלט אין האַלדז אַ שטיק לייכעץ. כ'האָב אונטערגעהויבן אַביסל ס'פנים און אַריבערגעקוקט איבערן טאַטנס און אויסגעשפיצטן אַקסל. אויף דער קאָמאָדע, וואָס האָט זיך געטונקלט צווישן טאַטע-מאַמעס בעטן, האָט געקאַפּטשעט אַ קליין נאַפּט-לעמפל. דאָס גלעזל האָט אויפן נידעריק געזעצטן בעליק אויסגעקילעכדיקט אַ רויטלעך רעדל, וואָס האָט שאַט-טנדיק געציטערט צווישן צעריסענע שטיקער טונקלדיקייט.

די צוויי מעשענע וואגעס פון זייגער זענען, זעט אויס, שטיין געבליבן אין מיטן דער נאכט. איין וואגע האָט דערגרייכט ביז צו דער קאָמאָדע אראָפּ און דאָרטן זיך אָנגעשפּאַרט. די צווייטע איז געבליבן הענגען אין מיטן, אזוי ווי אן אָפּגעזעגטער פּוס. לויטן קריי פון האָז, וואָס האָט זיך ווייט און ליידיק אריינגעשניטן אין געוויין פון די קעץ, האָט מען זיך געקאָנט משער זיין, אז אין דרויסן פּאַרנעמט זיך אויף טאָג ווערן."

עס הויבן זיך אָן פּונאָדערצווייטקלען בילדער פון דער יידישער אָרימ קייט אין שטעטל. פּערלע באשרייבט די גאָר נידעריקסטע שיכטן פון דער יידישער אָרימקייט. די קינדער, ד. ה. דער יונגער דור, פילן דעם שאַרפּן באַ-גינען פון דער נייער תקופה. זיי ווילן מער נישט בלייבן אויף דער אַלטער הימישער ערד פון שטעטל. פּאַרפּאַלן. מ'קאָן אויך דעם יונגן דור מער נישט איינהאַלטן אין דער ביטערער נויט פון דער היים. די יידישע יונגט הויבט זיך אָן צו צעגיין איבער דער וועלט ווי „זאַלץ אין וואַסער". אויך אין „יידן פון א גאַנץ יאָר" ווייזט אונדז פּערלע א שפּע פון יידישע טיפּן. אפילו זייער גראַטעסקע טיפּן. פּערלע איז ביי זיין גאַנצן נאַטוראַליזם. דורכאויס א ליריקער, און ביי זיין רעאַליסטישע באַבאַכטונגס-פּעאַיקייט פּאַרנעסט ער קיינמאָל נישט צו לאָזן רעדן די ריינע פּאַנטאַזיע. דאָס פּרייע פּאַעטישע גע-מיט. דעריבער — האָט ער ליב אריינצופלעכטן אין דעם שפּיל פון זיינע רעאַליסטישע פּערסאָנאַזשן אויך גראַטעסקע פיגורן. אין גראַטעסקן קאָן זיך די פּאַנטאַזיע פּרייער באוועגן, און פּערלע וויל אויסנוצן אָט אַ די קינסטלע-דישע פּרייהייטן. די גראַטעסקע פיגורן געראָטן פּערלען אויסגעצייכנט. זיי האָבן ליכט, שווינג און הומאָר און זענען גוט אויפגעבויט אין זייערע כאַ-ראַקטערן. אזוי האָבן מיר אין „יידן פון א גאַנץ יאָר" א קלאַסישן טיפּ פון אן אַלטער מיזאַנטראָפּישער אַלמנה, וואָס האָט זיך ווייט נישט באַפּרייט פון די לאָקונגען פון עראָס, און דאָס מאַכט איר קאָמיזם באַזונדערס גראַטעסק. אָט איז דאָס בילד פון דער אַלמנה :

„אַמאָל האָט האָדל געהאַט א מאַן, א ייד, א לא יוצלח מיט א פּאַרעלטערטן מיהוש, האָט האָדל געשלאָגן מיט אים כּפּרה און חתונה געהאַט מיט א צווייטן מאַן. פון ביידע מענער האָט האָדל געוואָלט

די יידישע פראָזע אין פּוילן

האַבן קינדער. געפאָרן צו גוטע יידן, אויסגעווען וווּ נאָר א דאָקטער, געטרונקען קרייטעכצער, נאָר זיי, די מענער, אזוי דער ערשטער, ווי דער צווייטער, זענען געווען אביסל טויבלעך. זיי האָבן נישט געהערט וואָס האָדל וויל פון זיי.

זענען אויפן גרויסן הויף, הינטער דער שול, וווּ האָדל האָט גע-וווינט, געשטאנען וויבער מיט מיידן און מיט גרויס נייגעריקייט איינ-געהערט זיך אין די וויסטע קללות, וואָס האָדל האָט געשיט אויף די קעפ פון אירע מענער. זי אליין — האָט זי געשריגן — איז דאָך גע-זונט ווי א נוס. אלע דאָקטוירים מיט אלע גוטע יידן פון קרוין-פּוילן האָבן עס איר מבטיח געווען, נישט מער, די מאנען, — אז א צאָרן פון הימל זאָל זיי טרעפן.

האָדלס אנדערער מאן איז געווען א ייד א בכבודיקער, א שטי-לער. ער האָט געקאָנט אריינקוקן אין א פרק משניות, זאָגן אמאָל א גלייכווערטל, באשיינען א שמחה. האָט אָבער האָדל אזוי לאנג אים געפייניקט, ביז דעם ייד האָט זיך עפעס אָפגעריסן אין די געדערים. ער האָט זיך אוועקגעלייגט, אָפגעקרעכצט א צייט, און מער פון בעט נישט אויפגעשטאנען.

א דריט מאָל חתונה האָבן האָט שוין האָדל נישט געוואָלט. אז אלע מאנען זענען ווערט דעם טויט, וואָס וועט זי ניין איינשטעלן איר לעבן? איז זי צו עטלעכע און דרייסיק יאָר א קיילעכדיקע, א רויטע, מיט א פארנאשט פנים געבליבן א וויסטע אלמנה, נעבעך, אויפן גאנצן לעבן.

אז מען בלייבט אן אלמנה, איז טרויעריק צו לעבן אליין אויף דער וועלט, אפילו פאר אזא האָדל. האָט זי זיך געצויגן צו פרעמדע מענטשן, אומעטום האָט זי מיטגעפירט דעם גרינעם געקאוועטן סור-פערט אויף רעדלעך, וואָס איז פון טאָג צו טאָג שווערער געוואָרן פון שבתדיקע לייכטערס, פון קישנס, פון מלבושים, וואָס אַרימע מענ-טשן האָבן ביי איר פארמשכונט און נישט געהאט זיי דערנאָך פאר-וואָס אויסצוקויפן."

אין „יידן פון א נאנץ יאָר“ שילדערט פערלע פארשידענע טיפן פון

פּויליש־יידישע מנחם־מענדלס. געוויס פעלט דאָ דער שווינג און דאָס גרויסע סימבאָלישע וועלט־שפּיל פון שלום־עליכמס מנחם־מענדל. פּאַרט זענען עס קליינע מנחם־מענדלס פון פּויליש־יידישן שטעטל, למשל, דער פעטער מרדכי מענדל, וואָס מאכט די ווילדסטע געשעפטן. פּערלעס מנחם־מענדלס קאַנען נישט ביישטיין די נסיונות און אנטווישונגען פון שלום עליכמס מנחם־מענדל. ביים ערשטן דורכפאל ברעכן זיי צוזאמען. חוץ דעם האָבן מיר אין „יידן פון א גאנץ יאָר“ די שיינע און אידילישע לאַנדשאפטן פון הוילן. אלץ זאמלט פּערלע אין זיין סענטימענט, אלץ באשרייבט ער און אלץ נעמט ער אַרײַן אין דעם שוישפּיל פון זיין אויטאָ־ביאָגראַפיע, אפילו די פּערד, די הינער, די גענדז און די קאטשקעס. די עופות און די בהמות פון שטעטל. אלצדינג געהער צו דער גאַנצקײט פון די ווייטיקלעכע, זיסע און ליבע דעראינערונגען.

פּערלע האָט ליב צו מאַלן די סעקסועלע טריבן, און ער פּרוּווט אויפ־צודעקן די אינטימסטע און געהיימסטע סודות פון עראָס אין דער מענטש־לעכער פּסיכיק.

אין הוילן האָט לאַנגע, לאַנגע יאָרן געהערשט א באשיידענע און שטילע יידישע צניעות. די סעקסועלע טריבן זענען יאָרהונדערטער געווען איינגעהאַלטן און פּאַרדענגט דורך די האַרבע יידישע דינים און דער אלט־יידישער שעמעוודיקייט. דער חשק צו שילדערן סעקסועלע טריבן האָט זיך היפש אָנזעעוודיק אריינגעריסן אין א טייל פון דער יידישער ליטעראַטור אין הוילן. דער סעקס און דער עראָס האָבן אפילו אין זיך געהאַט, — וואָס שייך זייער ראָל אין יידישן לעבן — די נאַאיווע פּרישקייט פון א בראשית, און זיי האָבן אויסערגעווענלעך געלאָקט די טעמאַטיק פון די יידישע שריפט־שטעלער. איבערהויפּט די יידישע נאַטוראַליסטן, און אויך יהושע פּערלע, האָבן מיט א באזונדער ליבשאפט באשריבן אַט אַ דעם מענטשלעכן טריב פון עראָס. צוזאמען מיט דער נייער וועלטלעכער צייט איז אויך עראָס ארויפ־געקומען אויף דער אויבערפלאַך פון יידישן לעבן. און ער האָט פון זיך אראָפּגעוואָרפן אלע מענטעלעך. דאָס אלטע יידישע שטעטל איז געווען צניעותדיק אין מיטן די קאַרן־פּעלדער, וווּ די סעקסועלע שפּילן פון עראָס צווישן די פּוילישע פּויערים און פּויערטעס זענען געווען פיל נאַטור־האַפ־טיקער און אָפּענער. דער פּויער אונטער די עפֿל־ביימער האָט זיך נישט גע־

די יידישע פראָזע אין פּוילן

שעמט מיט זיינע געפילן. די בחורים און די מיידלעך אין אשם שטעמל האָבן די לייכטע רוישן פון אמאָרס פליגלען פארנומען ווי א ווייטע גלום-טונג. א זיסע גלוםטונג, צו וועלכער זיי האָבן נישט קיין צוטריט. מיטאמאָל איז אמאָר היפש האָפּערדיק אריינגעטרעטן אין דעם נייעם יידישן לעבן אין פּוילן. אויך פּערלע געהער צו די יידישע שריפטשטעלער וואָס האָבן באַזונדערס ליב צו באשרייבן עראָטישע סצענעס. אין „יידן פון א גאנץ יאָר“ אידענטיפיצירט ער אפילו דעם מענטשלעכן סעקס מיט דעם סעקסועלן טריב פון די בעלי-חיים. דאָס פּאָלגנדיקע בילד האלט איך פאר איינס פון די געלונגנסטע בעלי-חיים-שילדערונגען אין דער יידישער ליטעראטור. מיר האָבן דאָ די פּרעמדקייט צווישן יידן און דער אנימאלישער וועלט.

„געווען איז עס שבת. ס'האָט געבלאָזן א ווינט. די מאמע האָט געזאָלט גיין צו דער מומע-מרים, האָט זי אָבער געהאלטן אין מיטן לייענען א מעשה-ביכל און נישט געקאָנט זיך דערפון אָפּרייסן. דער טאטע איז געשלאָפּן צוגעדעקט מיטן איבערבעט איבערן קאָפּ. איר האָב שוין געהאט אָפּגעזאָגט „ברכי נפשי“ און געווארט, יאנקל זאָל מיר געבן א צייכן, כ'זאָל ארויס אין דרויסן.

הינטער די פענצטער האָבן זיך אימהדיק צערוישט די ביימער. א קייטל פון לאָרן אין דרויסן האָט נישט אויפגעהערט צו קרעכצן און צו קלאפן אין דער וואנט אריין. דער הימל האָט זיך פארצויגן מיט געל-גרויער מראה. אָט הויבט אָן שנייען.

אָבער דער גוי האָט נישט געקוקט דערויף און געברענגט צו פירן דעם אָגער. יארמע באלענגאַלע איז שוין געווען נאָכן שלאָף און נאָך „ברכי נפשי“. ער איז ארויס אויפן הויף אין א געקראטעטן שפּאַנצער, א פאטש געטון דעם אָגער אין הינטן אריין, פון וואָס יעדער האָט א צאפל געטון און גענומען אומרואיק ציטערן מיט די פיס. פון שטאל האָט זיך פּלוצלינג דערטראַגן א הירזשען. דער שווארצער אויסגעפאשעטער אָגער האָט גלדלתידיק אויפגעשטעלט דעם האַרדן, גענומען ציטערן מיט די אויערן און צוריקגעענטפערט מיט א הירזשען, מיט א געדיכטן, מיט א מאנסבילשן.

איך מיט יאנקלען האָבן זיך אריינגעכאפט אין שטאל פריער.

מיר האָבן זיך פארשטעקט אין א ווינקל. אין שטאל איז געשטאנען א ווארימער ריח פון פערדיש מיסט. ס'איז געווען טונקל. אָבער, אז מען האָט זיך גוט איינגעקוקט, האָט מען אלץ געקאָנט זען.

די ווייסע קאָבילע האָט זיך נאָך אמאָל צעהירושעט, אומגע- קוקט זיך מיט אירע קלוגע, לאכנדיקע אויגן, א וויילע פארהאלטן זיך ביי אונדז, אזוי ווי זי וואָלט ביי אונדז, יינגלעך, עפעס געמאָנט.

נאָר אַט האָט דער לאַמער גוי אריינגעפירט דעם בחור זיינעם. די קאָבילע האָט זיך שוין נישט צעהירושעט, נאָר צעשריגן, צעסא- פעט זיך. זי האָט זיך געגעבן א שטעל אויף די פאָדערשטע פיס, גע- נומען קאָפען, קלאפן אין א ברעט אריין, רייסן די קייט, אויף וועל- כער זי איז געווען אָנגעבונדן.

ער, דער שווארצער אָנער, האָט אויך נישט געשוויגן. ער האָט א רים געטון מיטן קאָפּ, פון די נאָזלעכער האָט א זעץ געטון מיט א ווייסער פארע.

איך האָב מיך צוגערוקט געענטער צו יאנקלען. כ'האָב מורא געהאט, דער אָנער זאָל נישט ארויף אויף אונדז און צערייסן אונדז אויף שטיקלעך.

יאנקל האָט געקוקט מיט איבערגעדרייטע אויגן. ער האָט מיך נישט געהערט, נישט געזען, איך האָב געפילט, ווי יאנקל ווארפט זיך אינגאנצן.

אין שטאל איז געוואָרן הייס. ביידע פערד האָבן זיך מיטאמאָל צעהירושעט, צעלאכט זיך אזוי ארום.

דער לאַמער גוי האָט אָפּגעלאָזט זיין בחור. די קאָבילע איז מיטאמאָל נידעריקער געוואָרן, אראָפּגעזעצטער, ברייטער. דער אָנער האָט זיך אויסגעצויגן. ער איז געוואָרן גרעסער און לענגער. מיט אמאָל האָט ער זיך געגעבן א רים אויף די פאָדערשטע פיס, ארויפ- געכאפט זיך אויף זיין קרבן, איינגעגעסן זיך אין קארס מיט די ציין. איז געגאנגען איבערן שטאל א געקלינגעריי פון קייטן, א רייסן פון ברעטער פון מיסט ארויס, פון די זשלאָבעס מיט היי. פון די פערדישע פעלן האָט געזעצט א פארע, א פרייכעניש, דעם אַטעם נישט צו כאפן". ("יידן פון א גאנץ יאָר").

אויב מיטלמעסיקייט קאָן דערגרייכן א פּאָזיטיווע שלימותדיקייט, און זי קאָן אפילו באקומען באדייטנדיקע קינסטלערישע ווערטן — איז די דאָזיקע קינסטלערישע מיטלמעסיקייט דערגרייכט געוואָרן פון מ. בורשטין. אין דעם דאָזיקן פרט האלט איך אים פאר א ווערטפולע און נוצלעכע דער-שיינונג אין דער יידישער ליטעראטור אין פּוילן.

בורשטין האָט אלע מעלות פון א גוטן שריפטשטעלער. אָבער אלע מעלות אין א באגרעניצטער מאָס. נישט צופיל. ער פארמאָגט נישט די אומ-באשטימטקייט פון מעגלעכקייטן, מיט וועלכער עס צייכענען זיך אויס די אמתע גרעסערע טאלאנטן. בורשטין איבערראשט אונדז קיינמאָל נישט. עס פעלט אים צו דעם די נאָט-געבענע שטטיקייט פון דער שעפּערישער פּאנטאזיע. נישט דאָס בין איך אויסן. בורשטין ווייסט אָבער גוט אויסצונוצן דעם „נישט צופיל“ פון זיין טאלאנט און עס צוצופאַסן צו זיין קונסט. ער דער-הויבט זיך קיינמאָל נישט אין שריפטשטעלערישן שוונג, אָבער וווּ עס דערלאנגען נאָר זיינע מעגלעכקייטן, דאָרט נוצט ער זיי אויס מיט א מאק-סימום און מיט א זאָרגפּעלטיקייט וואָס איז זעלטן, אפילו ביי די יעניקע יידישע שרייבער, וואָס האָבן מער טאלאנט און פּאנטאזיע, ווי מ. בורשטין. ס'רוב בלייבט בורשטין ביי די אלטע שטעטל-מאָטיוון. בורשטין איז מיט זיין פּוילן שרייבערישן מהות און שטייגער פּארוואָרצלט אין פּוילן. אפילו שפּראַכלעך באנוצט ער זיך מיטן טיפּישן פּויליש-יידישן אידיאָם און מיינט דוקא נישט אויס די שפּראַך-לאַקאָאליזמען. ער טוט עס אומישנע, כדי צו געבן זיינע ווערק דעם פּויליש-יידישן קאָלאָריט. בורשטין וויל געבן די דורות-לאנגע איינגעפונדעוועטקייט פון יידן אין פּוילן. דאָס לאַנד פּוילן איז ערדיש צוזאמענגעוואקסן מיט יידן און יידן זענען אין פּוילן אן עטנאָגראַף-פּישער באשטאנד-טייל, א טייל פון פּוילישן קאָלאָריט, א טייל פון דער פּויל-

לישער לאנדשאפט. מ. בורשטין איז אפשר דער פוילישטער שרייבער אין דער יידישער ליטעראטור אין פוילן. זיינע ביכער טראָגן טאקע די נעמען פון פוילישע שטעט און פוילישע לאנדשאפטן. ביי אשן איז דאָס שטעמל עפעס ווי א ירושלימער וויזיע איבער פוילן, א פוילן של מעלה, פוילן איז פארתהילימט און איינגעהילט אין א פרומען יידישן טלית. אשם פוילן ליגט אינעם ליכט פון אן אַריענטאליש געמיט. אשם יידן זענען יידיש. נישט פארפוילישט. גיכער זענען זיי פארפוילנט. פארפוילנט נישט אין אסימילאט-טאָרישן, נאָר אין עטנאָגראַפישן זין. די געשיכטע פון משפחות, וואָס שפילן אזא ראלע אין בורשטינס ווערק, זענען אן איינגעפונדעוועטע אָרגאנישע רעאליטעט פון פוילן. דאָס זענען פוילישע יידן. זייער יידישקייט איז פויליש. אויך די נייע צייט קומט אריין אין בורשטינס שטעמל. אָבער אויך די נייע צייט קומט ווי אן אָרגאנישע רעאליטעט. איר פעלט יעדער סענטיר מענט פון דעם אומבאשטימטן.

בורשטינס פערסאָנאַזשן זענען דער יידישער המון, דאָס יידישע קליינבירגערטום און די יידישע אינטעליגענץ פון שטעמל. ער שילדערט זיי אין דעם ליכט פון דער נייער צייט. בורשטין אליין איז דערביי פשוט און ניכטער און האָט נישט קיין שום טענדענצן אין זיינע שילדערונגען. אויך זיין סטיל איז קאלט און זאכלעך און ווארימט זיך קיינמאָל נישט אָן פון א טיפער שריפטשטעלעריש געפיל. בורשטין ווערט אינטימער בלוז דאן, בעת ער קומט צו — אין זיין שרייבן — צו די פוילישע לאנדשאפטן ארום דעם שטעמל, צו די אויבסטרעכער, צו די פעלדער און צו די טייכן.

אין „איבער די חורבות פון פלוניע“ מאָלט מ. בורשטין די נייע געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען אין שטעמל. איבערהויפט די ציוניסטישע שטרעמונגען. דאָס אלטע שטעמל צעפאלט זיך פלוצים אין איר איינגע-זעסנקייט. דאָס שטעמל גרייט זיך אין וועג אריין קיין ארץ ישראל.

די עמינראציע-שטימונגען זענען דער פראָדוקט פון די אנטיסעמי-טישע שטימונגען אין פוילן. פאר די מאַטיוון פון די געשעענישן אין זיינע ווערק האָט בורשטין ליב אויסצוסקיצירן די סאמע אקטועלסטע און קעגנ-זוארטיקסטע פאסירונגען פון יידישן לעבן. בורשטין נעמט נישט זיינע אספיראציעס פון קיין שום פארגאנגענהייטן און פון קיין שום צייט-ליניע. ער נעמט פון דעם לעבעדיקסטן מאָמענט, און דעריבער מאכן די „חורבות

פון פלוניע" דעם היפּשן איינדרוק פון כראָניקאלישע בליישימפּט-אויפּציי-
כענונגען, וואָס דער ניכטערער און באַאָבאכטנדיקער מחבר האָט געמאכט
פון זיין סביבה. מען מוז זיין גוט באהאוונט אין דער לאַקאלער סביבה און
אין די לאַקאלע געשעענישן פון פּוילן, כדי אלצדינג פּולשטענדיק צו פאר-
שטיין, וואָס סע קומט פאָר אין בורשטינס א ראָמאן. בורשטין האָט כמעט
קינימאָל נישט באוויזן זיינע באַאָבאכטונגען — ווי סאָליד זיי זאָלן נישט
זיין אויפגעצייכנט — אויפצוהויבן העכער, אויפן ניוואָ פון אן אלגעמיינ-
קייט, אויפן ניוואָ פון א ברייטערער פּערספּעקטיוו.
דערין ליגן זיינע חסרונות.

א בילד ווי עס קוקט אויס אין מאָדערנעם פלוניע אין אן אָונט :

„צווישן די טאָפּאָליעס ווערט דער שפּאַציר-גאנג אלץ באלעב-
טער. עס גייען מאָדערנע מיידלעך מיט געשוירענע האָר, געמאָלטע
ליפעלעך און קורצע, נאָר קורצע קליידלעך; טעכטער פון פּלוניער
אַפּגעקומענע באלעבאטיס. מע טראכט וועגן די יונגעלייט וואָס
שפּאַצירן אזוי געלאָסן און גלייכגילטיק. אין הארץ דערוועקט זיך א
שנאה צו זיי, צו די מכלומרשטע אינטעליגענטן, וואָס רעדן וועגן
פאָלק און אידעאלן און אליין איז מען נאָר גרויסע קאריעריסטען,
נדן-זוכער און אמאטאָרן אויף גרייטע אויסמעבלירטע וויינונגען.
עס גליען אומרויאיקע אויגן, עס רויטלען זיך די פּנימער. ניין, ניין,
זיי האָבן דאָך נישט קיין צו גרויסע פארלאַנגען. בלוזן אביסעלע
גליק, א קליין ביסעלע פרייד“.

„פּלוניער יונגעלייט האָבן אַבער א חשד, אז מ'אַגט זיך נאָך
זיי, און מ'וויל זיי אויסכאַפּן און מ'שפּרייט אויס נעצן זיי צו פאַב-
גען — זענען זיי נאָר שטאַרק פאָרויכטיק און מיידן אין גאַנצן אויס
די טעכטער פון פּלוניע... פילן די פּלוניערינס די עולה, וואָס ווערט
זיי אָפּגעטון, און עס וועקט זיך א האם אין זייערע הערצער.

און ווערט די טונקלקייט נאָך טיפּער אין די אלייען, גייט מען
אוועק ווייט, ווייט, אויף דער צווייטער זייט וואָקואַל. דאָרטן טרעפט
מען זיך מיט העפלעכע, עלעגאַנטע קריסטלעכע יונגעלייט, זיי ציען
פאר די יידישע טעכטער דזשענטלמעניש די קאָרפּאָראַנטישע היט

לער, בויגן די קעפ צו די דינע, ווייסע הענטלעך, זאָגן פיינע קאָמדי פלימענטן און גייען געאַרעמט מיט די חסידישע טעכטער. צו ריזן-מירן איז נישטאָ וואָס. קיין תכלית זוכן נישט די סטודענטן ביי די פלוינער, „קאפאָטשאזשעס“ און אויך די ליבע באגערנדיקע מיידלעך ווייסן, אז „פון דעם קאַרן וועט קיין ברויט נישט זיין“. ס'וועט ביידע צדדים נישט אָנשטיין. אָבער דערווייל, דערווייל איז מען יונג און מען ווארט אויף א ליב וואָרט, מ'באגערט דעם ווארימען בליק פון א מאנספארשוין און מען וויל אביסל זיך פארנעסן — להכעיס די, אויף וועלכע מען ווארט אומזיסט און מע בלייבט פארשעמט. און די יאָרן דערווייל לויפן אָן ליבע, אָן גליק — צוליב פינף הונדערט דאָלאַר, צוליב א קאָמפלעט מעבל, צוליב געפילן אויסגעטוישט אויף קליינגעלט („איבער די חורבות פון פלוינע“).

פון איין זייט האָט די נייע צייט געברענגט אין שטעטל אריין דעם גרעכסטן און ענאָאיסטישסטן מאַטעריאַליזם, און פון דער אַנדערער זייט — אַ געזעלשאַפֿטלעכן אידעאַליזם. נייע צייט־ווינטן קומען אָן. זיי זענען העפטיק. די יידישע משפחות, וואָס זענען געוואקסן אויף דער פּוילישער ערד ווי פעסטע פארוואַרצלטע ביימער, טרייסלען זיך. די צווייגן ברעכן זיך און פאלן ארונטער אין דער באַדנלאָזיקייט.

אין „גורל“ האָבן מיר ס'ערשטע מאָל אין דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן דאָס לעבן פון די אסימילאַטאָרישע סאַלאָנען. עס זעט אויס, אז מ. בורשטיין איז קיינמאָל אינעווייניק אין די דאָזיקע סאַלאָנען נישט גע-ווען. ער האָט פון דרויסן אריינגעקוקט אין די רייך־באַלויכטענע פענצטער. דעריבער קומט ער דאָ טיילמאָל אויס אביסל נאאיוו.

„גורל“ שפילט פאָר די יאָרן 1905. אין באניגען פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע, ווען די יידישע מאסן אין פּוילן זענען ארויסגע-טרעטן אין א העראַאישן רעוואָלוציאָנערן קאמף. די יידישע ליטעראַטור אין פּוילן האָט קיינמאָל נישט ארויסגעלאָזט פון איר זכרון און פון אירע טע-מעס יענע ווונדערלעך־שטאַלצע העראַאישע צייט. זי האָט זיך כסדר צו איר אומגעקערט.

אין דאָס „גורל“ פירט אויך בורשטיין אריין טענדענצן פון יידי-

די יידישע פראָזע אין פּוילן

שער פראָדוקטיוויזאציע אין פּוילן: פראָבלעמען פון יידישער ווירטשאפט-לעכער איבערשיכטונג. אסך פון די ראָמאן-העלדן, איבערהויפט די אלטע אסימילאטאָרן, פּרעדיקן גאנצע זייטן מיט ווירטשאפטלעכע פּלענער פון פראָדוקטיוויזאציע פאר די יידישע מאַסן.

די לעצטע סצענעס פון „גורל“ שפּילן שוין אין אָנהויב פון דער ערשטער וועלט-מלחמה.

„ביי די טייכן פון מאַזאָוויע“ איז מ. בורשטינס רייפסטע ווערק. הגם אויך דאָ זענען פאראן היפשע שטעלן מיט טרוקענער און זאכלעכער כראַניק. אין דעם דאָזיקן ווערק האָט בורשטין, אזוי צו זאָגן גענומען פאר א מיסטער דעם אלטן נוסח פון די „שטעטלעך“, ווי עס האָט זיי אָנגעהויבן שלום אש און עס האָבן נאָכגעפאָלגט שלום אשם טריט — אין פארשידענע וואַריאַציעס — א סך פון די שפּעטערע יידישע שריפטשטעלער. מער ווי אין זיינע פּרעדיקע ווערק פילט זיך דאָ ביי בורשטינען א באַזונדערע היימישקייט, ליבשאפט און פּרייקייט. ליבשאפט און פּרייקייט סיי אין דער טעמע, סיי צו דער טעמע. אויך די שפּראַך — הגם זי פאַר-מאָגט נישט צופיל שוונג אין אירע מעגלעכקייטן — דאָך האָט זי אין זיך אריינגענומען די זאפטן פון די פּערסאָנאַזשן און די לאַנדשאפטן וואָס בורשטין באשרייבט. די שפּראַך שפּיגלט דאָ ניכער דאָס פּרייע און שפּירלעדיקע געמיט פון א קינסטלערישן צושטאַנד. אויב אומעטום ביי בורשטינען זענען די פּוילישע יידן אָרגאַנישע באשטאַנדטיילן פון דעם לאַנד און פון דער לאַנדשאפט, זענען זיי עס אין די „טייכן פון מאַזאָוויע“ נאָך אין א גרעסערער מאָס. די יידישע פּערסאָנאַזשן, וואָס צעשפּילן זיך אין שטעטל סמאָלין און אין די דערנעבנדיקע פעלדער און סעדרער, זענען ממש שטיקער לעבעדיקע רעקוויזיטן פון פּוילן. אין אַט דער פּרישער און נאָ-טירלעכער פאַרפּוילנטקייט פון יידן קומט אריין די נייע צייט מיט איר עמיגראַציאָניזם, ווי א טיפּער ווידערשפּרוך. פאַרוואָס זענען עפעס יידן פּרעמדע אין פּוילן און זיי מוזן נעמען דעם וועג? יידן און יידישע בא-לעבאַטישקייט, וואָס זענען פונקט אזוי נאַטירלעך אין פּוילן, ווי די פּאָלאַקן און די פּוילישע באַלעבאַטישקייט, הויבן זיך פונדעסטוועגן אָן פונאַנדער-צוגיין צוליב די שטימונגען און באַוועגונגען, וואָס האָבן ווי אומנאַטירלעכע קאַטאַסטראָפּעס געווירקט אין דער ערדישער איינגעזעסנקייט פון

יידן. בורשטין באשרייבט די סאמע לעצטע אנטיידישע באוועגונגען וואָס האָבן זיך פארנומען אונטערצוגראָבן דאָס שטעטל, למשל, דער באַיקאַט. אפילו היטלערס נאָמען ווערט שוין דערמאָנט און זיינע איינפלוסן אויף א טייל פון דער פּוילישער יוגנט. בורשטין שילדערט נישט נאָר יידן, נאָר אויך טיפן פון פּאָליאַקס, און כאַראַקטעריסטישע טיפן פון די דייטשע קאָ-לאַניסטן נעבן דער ווייסל. די דייטשע קאָלאַניסטן הויבן שוין אָן צו ווערן די אוואַנגארדן פון היטלעריזם אין פּוילן.

די יידישע יוגנט וויל זיך צעלויפן פון שטעטל, זי וויל לויפן קיין ארץ ישראל, קיין אמעריקע, און וווּ די וועלט האָט אַן עס. די ערד ווערט הייס אונטער די פיס. דאָס זענען מאַטיוון, וואָס חזרן זיך איבער כמעט ביי אַלע יידישע שריפטשמעלער אין פּוילן. אין דער דאָזיקער הינזיכט האָבן מיר דאָ זייער אַ כאַראַקטעריסטישן דיאַלאָג צווישן אַן אַלטן זיידן מיט אַן אייניקל:

„נאָרדע ציפט די טראָלדן פון זשאַקעטל.

— כ'וויל, זיידע, פאָרן קיין וואַרשע.

ישראלטשעם שוואַכע אויגן פינטלען. דער שמערן, געפאָלדע-וועט ווי אַ מאַנגל-ברעט, הייבט זיך פאַרזאָרגט.

— קא וואַרשע נאָר. וואָס וועסטו דאָרטן טון, אין דער וואַר-

שע, נאָך וואָס טויגן דיר די גרויסע שמעט? אַ מיידל דערצו...

— כ'וויל, זיידע, אַז מ'זאָל מיר שאַפן אַ שמעל ערגיץ אין אַ

געוועלכ, פאַר אַ „סקלעפּאָווע" (מאַנאַזין-אַנגעשמעלטע) אָדער אַ קאַ-סירערין.

ישראלטשע שאַקלט פאַרחידושט מיטן קאַפּ.

— אַ סקלעפּאָווע, אַ סקלעפּאָווע. אַרבעטן ביי יענעם. עס פעלט

דיר עפעס אין דער היים? ביט דיר נישט אויס, נאָרדע, פאַרשעם נישט סמאָלין.

— ס'איז מיר לאַנגווייליק, זיידע, אין סמאָלין.

ישראלטשע גיט איר אַ גלעט איבער דער באַק, אַ הוּס-נע-

לעכטערל בליט אויף זיין פנים.

— נאריש קינד, וואָס הייסט, ס'איז דיר לאַנגווייליק? וועסט

קריגן אַ מאַן, וועסטו האָבן סינדערלעך. וועסטו זיין אַ יידיש ווייבל.

די יידישע פראָזע אין פּוילן

עס ווארטן אויף דיר נענוג צרות. ס'וועט דיר אויפהערן צו זיין לאנגווייליק".

דער זידע האָט יידישן הייסזוויי פאר פּוילן.
פּוילישער לאנדשאפט :

„הערש לוסטיק איילט זיך אהיים פון צינצימין אין סאָד אריין. א קיל אלול-ווינטל פליסטערט צווישן די צווייגן פון די טאָפּאָליעס, וואָס זענען אויסגעזעצט ביים זאמדיקן שאָסיי. שורות בושלען לאָזן זיך אין וועג אריין. די פעלדער, אראָפּגערוימטע, שטייען פארשעמט אין זייער נאקעטקייט. אין דער ווייסל הייבן זיך די פאליעס אָנגע-כמורעטע, ברוגזע“.

אזוי קוקט אויס דאָס שטעטל. ס'איז הארט פאר דער לעצטער וועלט-מלחמה און דער גרויסער חורבן הויבט זיך שוין אָן צו פילן אין דער לופטן. דאָס ליבע הארציקע שטעטל סמאָלין אין פּלאָצקער ענגנט ביי דער ווייסל. א שטעטל אויף פעטער שווארצערד און צווישן פלוימען-סעדרע. דער ווידעראנאנד פון די קלאסן צייכנט זיך אָן ביי בורשטינען אין ליכט-טער שאטירונג. בורשטין אליין האָט ווייניק טעמפּעראמענט און די קלאסן ווידערשפרעכן זיך אין זייערע סאָציאלע קעגנזאצן ווי די שאטירונגען אין שטילע וואסער-פאהבן. יידן הויבן אָן צו לעבן מיט פּוילן און מיט ארץ ישראל.

„א פעטע קיילעכיקע לבנה האָט זיך אריינגעקוקלט אין סמאָד-לינער מארק און אויסגעשמעקט די ענגע הויפן. זי האָט זיך גע-גליטשט געלאָסן פון איין געסל צום אנדערן, באגלייט פון א מחנה הינט, וואָס האָבן אויפגעהויבן א בילעריי אויף דער שטאָט. ישראלטשע בלימעלעס ווארפט זיך אויף זיין געלעגער. ער קאָן נישט איינשלאָפן. דאָס ליכט שטעכט אים אין די אויגן. עס פייניקן אים ווילדע מחשבות. היטלער רייט אריין קיין סמאָלין אויף א שווארץ פערד. אראבער שטעכן יידן און פאראמרייניקן דעם כותל-מערבי. ער הערט משונהדיקע קולות. ווייטער מענטשן-טריט. עס הייבט זיך שוין אָן, טראכט ישראלטשע און גראָבט איין דעם קאָפּ אין קישן. אין מארק עפענען זיך פענצטער. עס ווייזן זיך פארפעדערטע

קעפ. ביי ישראלטשע בלימעלעס הויף איז א גרויסער גערודער. גרונם מיינע צרות זיצט אויף א וואַגן בעטנגעוואנט, נעבן אים כאשע מיטן בלינדן אויג איינגעהילט אין א דערע. פון די קישנס שטארן ארויס קינדערישע פאַרשלאָפּענע קעפלעך. בערמשיק שמאַטע, איטשע שטאַפּ און לייזער קורניק שארפיען זיך מיט ישראלטשע בלימעלעס סטרוזש-קע. דערווייל לויפט אונטער אברהמל טריפהנע יאטקע, דרייט אראָפּ די סקאַבלעס. פון די טירן און דערלאַנגט אריין דורכן פענצטער די שלאָפּנדיקע קינדער אין דער ליידיקער שטוב. אין פּעדערהויז שטייט הערש לוסטיק און רייכט זיך די הענט.

ישראלטשע בלימעלעס כאפט זיך אויף פון שלאָף. ער לויפט צו צום פענצטער אין ברייטן טלית-קטן און גלאַצט אראָפּ אין פינצ-טערן הויף. ער זעט גאַרנישט אָבער לויטן געוויין פון די קינדער, פאַר-שטייט ער אלץ. פאמעלעך, טאפנדיק די ווענט, גייט ער צוריק צו צום געלענער, וויקלט זיך איין אין דער קאָלדרע און האַלב-דרימלידיק באַרירט ער מיט די לעפּצן."

אין בורשטינס שטעטל לעבן גויים, — טראַץ אלע פיינטלעכע אַניטאַ-ציעס, — פאַרט צוזאַמען גוט מיט יידן. אַלטע דורות און אַלטע געווינהייטן זענען שטאַרקער ווי די גיפטיקע אַניטאַציעס פון שנאה. זומער-צייט די-גען יידן סערער ביי די גויים און גייען אין וואַלד אַרײַן נאָך האַלץ. גויים גלייבן, אז יידן ווייסן אַלצדינג, וואָס ס'וועט זיין און אין די יידישע שוואַר-צע קאפּאַטעס זענען איינגעהילט די ווייטסטע ווינטן פון דער וועלט און זיי ברענגען זיי ידיעות פון די ווייטענישן און פון דער צוקונפט. א נוישער וואַלד-וועכטער, למשל, האָט אַמאָל — אין דער ערשטער מלחמה — געמסרט אַ ייד פאַרן רוסישן חייל, — דהיינו, אַז דער ייד איז אַ דייטשער שפיאָן און די רוסן האָבן דעם ייד אויפגעהאַנגען אויף אַ בוים אין וואַלד, דער זעלביקער וואַלד-וועכטער פּרעגט ביי הערש לוסטיקן (אן אָנגעזעענער סמאָלינער ייד):

„וואָס רעדט מען אין סמאָלין וועגן דאַנציג? יידעלעך ווייסן אלץ פאַראַוים. ס'וועט זיין מלחמה, הערשטע?" — תשובה: „דאַנ-ציג? פון וואַנען ווייס איך? פאַר אַ ייד, פאַניע נאַיאָווע, וואָס

די יידישע פראָזע אין פּוילן

ווינציקער גערערט, אלץ געזונטער איז. אז עס וועט זיין באשערט, וועט מען האָבן מלחמה אויך. ווי מ'וועט עס זיך פארדינען. ניב מיר, פאָניע, א ביסל געטריקטע שוואַמען פאר אן אַרימע זשידווקע. און אפשר האָסטו רויזן-קרעל. כ'וויל מיר אָנשמעלן פון די קרעלן אביסל וויין אויף שבת."

שטימונגען פאר דער לעצטער מלחמה אין בורשטינס שמעטל:

"פון שולצס רעסטאָראַן שאלט ארויס דער ראדיאָ און פאר-הילכט א האלבן מאַרק. יעדן אָוונט אזוי, צווישן מנחה און מעריב, זאָגט ער אָן די סמאָלינער נייע גזרות. מען פארמאכט די לופטשיקעס, מען לענט צו די טירן פון די געוועלכער, מען ציט אויף זיך אַרויף געמאכטע שמיכלען, אז שכנים זאָלן נישט דערקענען, וואָס עס טוט זיך אויף דער נשמה. די סמאָלינער האלטן פון דעם כלל: קנייף די באַקן, אז די פארב זאָל בלייבן. ווער עס האלט זיך נישט פאר א געשלאָג גענעם, דער איז נישט געשלאָגן... זיי וויצלען זיך, שעלטן דעם דייטש מיט זיין ראדיאָ. אויפן געמיט ווערט אָבער נישט לייכטער. דער ראדיאָ ענבערט דורך די דיקע מויערן, פילט אויס די טונקעלע הייפ-לעך און דערקוטשעט, ווי א זלידנע פליג. פון איין פלומפ ביז צו דער אנדערער טראָגט זיך איבערן מאַרק א קלאָגעריי". „יוזעף פילסורסקי שטארבט און יידן האָבן מורא פאר נייע ערגערע געשעענישן". וימת יוסף — יוסף איז געשטאָרבן. ויקם מלך חדש, א נייער מלך איז אויפגעשטאנען, וואָס האָט יוספן נישט געקאָנט."

די יידן זענען לעצטנס געווען איבערגעשראָקן פון די בייזע אַנונגען וועגן די געשעענישן, וואָס קומען אָן. אפילו פילסורסקי טויט האָט אויף יידן אָנגעוואָרפן אן אימה. אפשר וועט ווערן נאָך ערגער? אין דעם פלום פון דער צייט הערן זיך די טריט פון דעם אומקום. יידן זענען געווען גרייט זיך אָנצוכאַפן אין דער שוואַכסטער שטרוי פון א האָפּענונג.

אַלץ, דוכט זיך, דערנענטערט זיך צום הורבן. אָבער יידן ווילן נישט פארלאָזן פּוילן, דאָס אַלטע געליבטע לאַנד, וואָס אזוי פיל יידישע דורות האָבן עס אַריינגענומען אין זייער געמיט און אין דעם גאַנצן שטייגער פון זייער לעבן. טייער פּוילן, צי קאָנען מיר דיך פארלאָזן, און צי ביסטו טא-

קע געוואָרן א שטיפמאמע פאר יידן? יידן האָבן בטחון און זיי טרייסטן זיך מיט בטחון. אלע שטורעמס וועלן מיר איבערשטיין, זאָגן סמאָלינער יידן, מיר וועלן דאָ בלייבן: מיר וועלן בלייבן יידן אין פּוילן. סמאָלין וועט פונדאָסניי אויפגעבויט ווערן.

איבער ישראלטשע בלימעלעס קבר טראָגן זיך געלע בלעטער. דער ווינט שפּילט זיך מיט די לאנגע פּאָלעס פון די סאָמאָלינער און טראָגט פונאנדער איבער די צייטיקע ריזופעלדער זייערע פעסטע ברוסט־שטימען.

— י-ת-ג-ד-ל ו-י-ת-ק-ד-ש.

פון קרענצל מענטשן שארט זיך ארויס הערש לוסטיק. ער בויגט זיך איבערן קבר. יעדעס וואָרט זיינס פאלט, ווי טראָפנס טוי, אויף די פארווייטיקטע הערצער פון די סאָמאָלינער.

— כ'טו אייך צו וויסן, ר' ישראלטשע, אז מ'עט צוריק אויפ־בויען די שטאָט. איך, הערש לוסטיק, בין ערב דערפאר. זיין פנים פלאמט מיט גבורה אין דער רויט־אויפגייענדיקער

.זין.

לייב ראשקין איז אריינגעקומען אין דער יידישער ליטעראטור פון פוילן כמעט פאר דער לעצטער וועלט-מלחמה. ער איז געווען, אזוי צו זאגן, די לעצטע אמטראקציע פון א נייעם יידישן שריפטשמעלער אין פוילן. ער האָט באלד אויף זיך געצויגן די אויפמערקזאמקייט פון דער יידישער קרייז טיט און באקומען א טייל פון דער פּרײַז־פרעמיע פון יידישן פּען־קלוב אין פוילן.

לייב ראשקין גיט ווידער און פונדאסניי דאָס שטעטל. אָבער ער גיט עס פון א נייעם אספעקט. מיר זעען: די מאַטיוון פון שטעטל קאָנען זיך נאָר־נישט אויסשעפּן אין דער יידישער ליטעראטור אין פוילן. אלע מאָל זענען זיי א נייער קוואַל פון אינספּיראציע פאר די יידישע שריפטשמעלער. דאָס זאָגט גענוג וועגן די אומדערשעפּלעכע אוצרות פון יידיש געמיט, פון יידישן שטייגער און פון די יידישע פּראָבלעמען, וואָס שפּילן זיך אָפּ אויף דעם דאָזיקן טיפֿ־יידישן באַדן. דאָס שטעטל.

לייב ראשקין איז א רעאליסט. אין א געוויסער הינזיכט וואָלט מען אים געקאָנט צוזאמענשטעלן מיט עוזר ווארשאווסקין. הגם ראשקיןס שטעטל, „די מענטשן פון גאָדליבאָזשיץ“ נעמען ארום א גרעסערן קרייז, און אויך דער טיפּאזש דאָרטן איז גענומען כמעט פון אלע יידישע געזעלשאפטלעכע ספּערעס, — פונדעסטוועגן שטייט ראשקיןס בוך אָפּ פון די „שמוגלאַרס“. עס שטייט אָפּ סיי אין דער קראפט פון קינסטלערישער דערנרייכונג און סיי אין קינסטלערישער טיפּקייט. ווארשאווסקי האָט מיט זיין רעאליזם דערלאנגט צום באַדנלאָזן תּהום פון יידישן רעאליזם. צום אויסווענלאָזן ווידערשפרוך פון יידישן רעאליזם. צום מעמענטאָ מאַרי פון יידישן רע־אליזם. פון די „שמוגלאַרס“ וויעט די טיפּע טראַגעדיע פון יידישן לעבן. פון דעם אלעם ווייסט נישט לייב ראשקין. ראשקין האלט זיך נאָך ביי דער

הוילער שטעטל-באשרייבונג. ער האָט האָלד דאָס בלויוזע דערציילן. אויך ראשקין איז גראָטעסק, נאָר ער גייט קיינמאָל נישט אזוי טיף אין זיין גראָטעסק, אז עס זאָלן זיך עפענען פאר אונדזער אויג די אָנגעווייטיקטע און טונקלע טיפענישן פון יידישן לעבן. ראשקיןס גראָטעסק האָט נאָר-נישט אין זיך פון מעפיסטאָפּעלישער איראָניע. גאָרנישט פון חשבון הנפש. דעריבער האָט ראשקין נישט דאָס טראַגישע געמיט פון וואַרשאַווסקיס דיאַלעקטישער דראַמאַטישקייט. אין אופן פון זייער טאַלאַנט וואָלט איך וואַרשאַווסקין אָנגערופן א פארטיפטן מאָלער. ראשקיןען וואָלט איך בא-צייכנט ווי זייער א פעאיקן, און פאָרט דיאַלעקטישן פעדער-צייכנער. ראש-קין ווייסט אומצוגיין מיט דער לופטיקייט פון דער ליניע. אים פעלט דאָס געפיל פאר דער לעבעדיקער תהומישקייט פון דער פארב.

ראשקין באהאנדלט כמעט די זעלבע טעמע וואָס וואַרשאַווסקי: דאָס שטעטל אין דער ערשטער וועלט-מלחמה. ראשקין גיט איבער די עפאָכע פון נאָך-דער-מלחמה אין שטעטל. דאָס שטעטל ווערט וואָס א טאָג באַדנ-לאָזער. די צעפאלענע און באַדנלאָזע קעגנווארט פון יידן אין פּוילן בויט ראשקין אויף אויף א פעסטער איינגעפונדעוועמקייט פון פריערדיקע פּויר-ליש-יידישע דורות. אין דעם איז ער גלייך צו בורשטינען. אויך ראשקין געהער צו די דיכטער פון דער יידישער קאטאסטראָפע. נאָר ביי ראשקיןען איז די קאטאסטראָפע נישט קיין מאָראַלישע, ווי ביי וואַרשאַווסקין, נישט קיין קאטאסטראָפע אן אינערלעכע, נישט קיין קאטאסטראָפע פון א טיפער מענטשלעכער ירידה. דאָס שטעטל צעפאלט זיך אין ראשקיןס בוך עפעס ווי א געזעצמעסיקע דיאַלעקטישע אַנטימעזע צו דער גרויסער און אלטער סינטעזע פון יידישן לעבן אין פּוילן. די נייע צייט ברענגט בלויוז דעם דיאַלעקטישן ווידערשפרוך פון דער היסטאָרישער אַנטוויקלונג. און ראש-קין באשרייבט דעם דאָזיקן ווידערשפרוך און מאכט דערפון נישט קיין גרויסע טראַגעדיע. אמת, ס'איז א קאטאסטראָפּאַלער ווידערשפרוך, א דעמאָראַליזירנדיקער, א דעגענערירנדיקער. אזוי גייען די געזעצן פון לעבן, און קעגן דעם איז נישטאָ וואָס צו מאכן. מען דארף האָפן, און זיך טרייסטן מיט אן אפשר. אפשר וועט די קאטאסטראָפּאַלע אַנטימעזע ברענגען צו נייע טעזעס און סינטעזעס פון יידישן לעבן.

אויך ראשקיןס שפראך איז הן לויט איר ווערטער-באשטאנד און הן

לויט איר סטיל פול מיט פּויליש-יידישע אידיאָמען און לאַקאליזמען — און דאָס געהער צום כאראקטער פון בוך.

דאָס בוך הויבט זיך אָן מיט א בילד פון א פּוילישן דאָרפס-ייד:

„דער זידע איז געווען א דאָרפס-ייד בן דאָרפס-ייד. זיין מלבוש כל ימיו, סיי זומער און סיי ווינטער — א וואטענע קאפאָטע, באשלאָגן מיט א שטארק געצייג, נישט צום צערייסן. געריבן האָבן זיך געוויינטלעך בלויז די עלנבויגנס. די באַבע, א ציכטיקע, פלעגט נישט קאָנען צווען ווי די ברודיקע וואטע קריכט ארויס פון די לע-כער — בעסער א מיאוסע לאטע איידער א שיין לאַך — פלעגט זי אויסשערן א לאטע פון אירס אן אלטן שפאנצער, איינפעדימען א גראַבע נאָדל-פאָדים — און דעם זידנס מלבוש האָט ווידער אָנגע-הויבן פירן א ניי לעבן.“

די פראַסטע האָרעפאשנע יידישע דאָרפס-משפחות מישן זיך מיט די שיינע און גבירישע יידן פון שטאָט. די שטאנדן פאלן פונאנדער אין יידישן לעבן. דאָס זענען די ערשטע טריט צו דער נייער תקופה און צום גאנצן פסיכישן און גייסטיקן איבערברוך. די נייע יידישע דורות ווערן פראַלע-טאריער. ארבעטער.

שוין די ערשטע וועלט-מלחמה צעטרייבט יידן פון די שטעטלעך. יידן ווערן צעבלאָזן פון דער מלחמה ווי פלעוועס אויפן ווינט. און ראשקין שילדערט די ווונדערלעכע הארטנעקייט פון יידן. יידן גיבן זיך נישט אונטער און ווילן בשום אופן נישט רעזיגנירן פון שטעטל. יידן ווייזן ארויס א מאַדנעם ווידערשטאנד און אויסערנעווענלעכע ווידאַלענץ. אַט יאָגט מען זיי ארויס, אַט קומען זיי צוריק, און זיי בויען און בויען ווידער און פונדאָסניי ווי די אומדערמידלעכע מוראשקעס. יידן בויען, — נישט געקומט אויף אלע חורבנות. אין די יידן ביי ראשקיןען שטעקט א גרוי-סער קאָנסטרוקטיווער כוח.

איין טיפע ווונד לאָזט די מלחמה איבער אין שטעטל: די ווונד פון דעגענעראַציע, פון וועלכער דאָס שטעטל קאָן זיך נישט דערהוילן. די דעגענעראַציע דורכן שמוגל און דעם אויפטרייסלענדיקן מלחמה-לעבן. עס ווירקט כסדר ווי זלידנע גיפט. אויך דאָס אלטע צניעותדיקע יידישע פא-מיליע-לעבן אין שטעטל איז אונטערגעגראַבן דורך די דעמאָראַליזירנדיקע

פאקטאָרן פון דער מלחמה. אין דער מלחמה־צייט האָבן די שטעטליידן אויסגעוואנדערט אין דער גרויסער שטאָט אריין, זיי זענען טאקע צוריק-געקומען, אָבער זיי האָבן מיטגעברענגט פון דער גרויסער שטאָט אלע דאָר-טיקע מנהגים. אין דער גרויסער שטאָט האָט די יידישע באַדנלאָזיקייט עפעס פון א וועלט־רייטס.

אזוי ווערט אין שטעטל אלץ פארדאָרבן. די אינטעליגענץ איז פאר-דאָרבן. די פרומע זענען גאָטלאָז. די מאסע איז גראָב און המוניש. די רע-וואָלוציאָנערע האָפענונגען זענען אויסגעלאָשן. דער סאָציאליזם קלינגט נאָך ווי א ווייטע שיינע פראזע אין די מיילער פון דער שטעטלדיקער אינ-טעליגענץ. פון דער יידישער געזעלשאפטלעכקייט איז פארבליבן נישט מער ווי דער קארגער קהלשער טאָפּ איבער וועלכן מען רייסט זיך.

„יאנאר האָבן ערשט געזאָלט פאָרקומען די וואלן צום שטאָט-ראט, און שוין אָקטאָבער האָבן זיך די שיינע און חשובע באלעבא-טים פון גאָדליבאָזשיץ: די מייערבאכס, די בראָדערזאָנס און די אפ-טייקערס ארומגעזען, אז זיי זענען נישט אליין צו דער שיסל. אחוץ די פאראיינס-יינגלעך — קאָמוניסטן, באַלשעוויקעס, — פון וועמען עס איז גלאט נישטאָ וואָס צו רעדן, זענען דיר אויפגעשטאנען פון דער העלער הויט נייע פארזאָרגער פון גאָדליבאָזשיץ, לאָזער קאָהן דער פרעזעס פון „מזרחי“ פון איין זייט און דער לערער ליוושיץ, פרעזעס פון די ציוניסטן פון דער צווייטער זייט“.

„אין דער שטאָט איז שוין שבת. נישט יענער פארמלחמה־דיר-קער נשמה־יתרהדיקער שבת, וואָס טראסקעט א זמירות נאָכן גרויסן קארפן-קאָפּ, ביי די ווייסע, גלאַנציק-צוגעברוינטע חלֹת, ארומגע-נומען פון דער ווארימקייט, וואָס שפארט פון די ווייסע גלאַנציקע קאכליעס... זינט אַרימקייט האָט זיך ארויסגערוקט און פארשפרייט זיך פון באָד-גאס ביז צו דער מומע מיטשעס הויז, זיצט דער פע-טער מלך פרייטיק צונאכטס מיט א בלו־ברוינער נאָז ביי א שיסל פאָנסע גרויפן, ברומט א ברונדיק זמירות און ווארימט מיט עקשנות, רייכט מיט דער פלייצע דעם נישט־געקאלכטן קאלטן אויוון. ער, דער פעטער מלך, האָט שוין איצט נישט די אמאָליקע פרעמענזיעס צו זיינע קינדער, הלמאי, זיי זיצן נישט מיט אים צוזאמען פרייטיק

צו נאכטס ביים טיש. און נאָך איידער ער פארענדיקט דאָס עסן, ציט ער שוין אראָפּ די שטיוול און קריכט ארונטער אונטער דער ווארימער פּערענע, די איינציקע איבערגעבליבענע מחיה פון די אמאָליקע צייטן."

"גאָדליבאָזשיץ" איז דאָס שטעטל אין דער צווישן-תּקופה. ווי ביי בורשטינען, איז אויך ביי ראשקניען פאראן א סך כראָניק און אויפצייכענונג'ן גען סיי פון געזעלשאפטלעכע און פּאָליטישע טאָגפראַגן אינעווייניק אין יידישן לעבן פון שטעטל און סיי פון די געזעלשאפטלעכע פראַגן אין דער פּוילישער סביבה און אין דער פּוילישער מלוכה. פון ראשקניס בוך קאָן מען באקומען א גענוג קלאָר בילד פון דעם יידישן לעבן אין פּוילישן שטעטל אין דער תקופה צווישן ביידע וועלט־מלחמות. וואָס שייך דער רייכקייט פון פּערסאָנאַזשן און טיפן שטייגט ראשקניס איבער בורשטינען. אויך דער קרייז פון די פּערסאָנאַזשן איז א ברייטערער, און מיר זעען דאָ דאָס לעבן פון דער יידישער אינטעליגענץ. עס איז באמת א פארביקער קאלידיאָסקאָפּ פון יידישע טיפן אין שטעטל. איינצלנע קריצן זיך ממש איין אין זכרון מיט דער שניידיקער און טרעפלעכער כאראקטער־צייכענונג, למשל, דער אפטייקער, דער רב און זיין איידעם, און אייניקע טיפן פון גאָדליבאָזשיצער המון. "די מענטשן פון גאָדליבאָזשיץ" האָבן אויך דעם כאראקטער פון א פאמפלעטיש ווערק, ווי דער מחבר וויל זיך אָפּרעכענען מיט עטלעכע פאר־שוניען פון גאָדליבאָזשיץ. איך וויל עס בשום אופן נישט צושרייבן אויפן גענאטיוון חשבון פון ראשקניען. גראָד אָט דאָס פאמפלעטישע גיט צו דעם ווערק אסך רייז און אסך היימישקייט. "די מענטשן פון גאָדליבאָזשיץ" באַקומען דורך דעם דעם הן פון לעבעדיקע דאָקומענטן. איבערהויפט איז דאָס פּיקאַנט פאר דעם לייענער פון יידישן בוך אין פּוילן. גאָדליבאָזשיץ איז סך־הכל דער פּסעוודאָנים פון דעם בארימטן קוזמיר, דאָס הערלעכע שטעטלע נעבן דער ווייסל, פון וועלכן איך האָב פריער דערציילט. אהין פלעגן פאָרן אלע יידישע שריפטשטעלער און יידישע קינסטלער אין פּוילן. פאר דער יידישער קונסט איז קוזמיר געווען א קוואל פון אינספּיראַציע און מאָטיוון. נישט איינער פון אונדז אין דעם ביטערן געזונד אויף דער וועלט בענקט אהין, און נישט איינער פון אונדז ווייסט, ווער ס'איז דאָרט, אין קוזמיר, געפאלן א קרבן פון ראשקניס טאלאנטפולער פּעדער.

רחל קארן קאָן מען דורכאויס צורעכענען צו דער נאטוראליסטישער שולע אין דער יידישער ליטעראטור. אָבער מען מוז זיך אָפּשטעלן אויף יעם ספעציפישן כאראקטער פון קארנס שריפטשטעלערישן אופן.

פונקט ווי קולבאק און ראבאָן האָט רחל קארן אָנגעהויבן איר ליטערארישע קאריערע מיט לידער. פראָזע האָט זי אָנגעהויבן שרייבן שפעטער. אויב ביי קולבאק און ביי ראבאָנען איז די פראָזע געווען א ווייטער דער המשך פון די לידער, קאָן איך עס וועגן רחל קארן אויף זיכער נישט זאָגן. די פראָזע איז א צווייטער און גאָר אנדערער זשאנר פון איר שאפן. אפשר דער אָריגינעלערער און אָרגאנישערער זשאנר.

אין אלע ארטן פון יידישן נאטוראליזם האָט סוף כל סוף אינעווייניג געשטעקט א טראנישע נאָטע, וואָס איז ביי עוזר ווארשאווסקין געקומען צו אזא טיפן אויסדרוק. רחל קארנס נאטוראליזם איז ווייט פון אלע טראניש-יידישע נעכט-טענער. די סיבה איז א פשוטע: די יידישע טיפן, וואָס קארן באשרייבט, זענען עקזאטישע ראנד-טיפן פון דער יידישער ווירקלעכ-קייט. אויסנאמען וואָס באשטעטיקן נישט דעם כלל. און ממילא דעצידידן זיי נישט אין דעם טראנישן סך-הכל און אין דער טראנישער אויסוועגלעך-זיקייט וואָס דראָט דעם נאטוראליזם אין דער יידישער ליטעראטור. רחל קארן באשרייבט יידישע פויערים, יידישע ערד-לייט, יידישע מענטשן וואָס לעבן — אין קעגנזאץ צו דער יידישער געזעלשאפט — ווירקלעך נאטירלעך אויף דער ערד, אקערן און זייען און שניידן זייערע תבואות, און פאשען זייערע בהמות, ווי אלע גויאישע ערד-מענטשן. אין רחל קארנס נאטוראליזם שטעקט א טיפע געזונטע לעבנס-פרייד, אן ערדישע פרייד פון מענטשן, וואָס לעבן אויף דער נאטור און מיט דער נאטור. רחל קארן איז אליין אזוי מיטגערירטן פון אָט אַ דעם געזונטן יידישן לעבן אויפן פוילישן דאָרף, אז

די יידישע פראזע אין פוילן

זי באמיט זיך אוש צוצוגעבן איר יידישע שפראך דעם נאטירלעכן קאָלאָ-
ריט פון דעם פּוילישן דאָרף. זי וויל די פּוילישע ערד ארייננוועבן אין דער
יידישער שפראך. קאָרנס שפראך איז פליישיק און רוי ווי פעטע נישט-
צעאקערטע ערד.

„פון נאנץ פרי אָן האָבן זיך געטליקעט קאווקעס און קראָען-
זייער אומרו האָט אָנגעזאָגט פרישן שניי. דער ווינט איז געלעגן
צוגעטשאיעט אין די טאָלן, ווי א חיה צום שפרונג“.

רחל קאָרנס א בוך נאָוועלן הייסט „ערד“. אין דער ערשטער נאָ-
וועלע „ערד“ באשרייבט קאָרן די יידישע פויערים אין מזרח-גאליציע. אָט
האָבן מיר א זשאנר-בילד פון א יידישן פויער ביי דער סאָכע אויפן פעלד
און אויך זיינע באציאונגען צו די בהמות.

„עס איז מרדכי'ן אָנגעקומען שווער צום צווייטן מאָל חתונה
צו האָבן. הינטער זיין פלייצע האָט מען זיך דערציילט אין צען דער-
פער ארום, אז ער האָט פארפייניקט צום טויט מיט ארבעט זיין ער-
שטע ווייב, פונקט אזוי, ווי ער מוטשעט זיינע פערד. אין נאָענטן
וואָלד איז געווען אויסגעגראָבן א טיפער טאָל, און כמעט יעדן חשוון
נאָך דער פעלד-ארבעט האָט מרדכי צוגעשפאנט מיט אָרטשיקעס
צו דער פרישער נבלה די איבערגעבליבענע פערד און געשלעפט זיי
אין וואָלד. דעם צווייטן טאָג האָבן קי, וואָס זענען געגאנגען צום
פאשען, פארשארט מיטן שטויב פון אונטער זייערע פיס די שמאָלע
לאנגע ראָוועס, וועלכע עס האָבן איינגעקריצט אינעם ווייכן פעלד-
וועג די ארויסשטאנהנדיקע ריפן פון דעם טויטן פערד.

צו איין פערד, דעם „בולאָן“, וואָס האָט זיך ארויסגעוויזן
שטארקער פון אנדערע, האָט מרדכי דריי מאָל געמוזט צוקויפן א
פאָר, די שווערסטע פּרילינג-ארבעטן האָט שוין מרדכי געהאט הינט
טער זיך, און ס'איז אים געבליבן נאָך צו באארבעטן א שטיק פון
ליימיקן בארג, ווען עס איז אינמיטן דער ארבעט געפאלן דאָס דריטע
פערד. מרדכי האָט עס געריבן ביים עק, ארונטערגערוקט א דראָנג
אונטערן בויד און עס געפרוּווט אויפהויבן. א ציטער איז דורכגע-
לאָפן דורך דער קאשטנברוינער פעל, דאָס פערד האָט זיך אָנגע-

שפארט אויף די פאָדערשטע פיס, א הויב נעטון דעם קאָפּ, נאָר באלד האָבן זיך די קני איינגעבראַכן, דער קאָפּ איז ארונטערגעפאלן אָן א זייט און נאָר די מילדע, גרויסע אויגן זענען מיט בליקן נאָכ־געגאנגען די באוועגונגען פון מענטש, וועלכער האָט זיך מיט דראַנג און בייטש ארומגעפאָרעט ארום זיין גוססדיקן גוף :

— אנו, קאשמאן, וויאָ, וויאָ.

זעענדיק, אז מען קאָן שוין דאָ גאָרנישט אויפטון, נישט מיט שלעכטן, נישט מיט גוטן, האָט מרדכי מיט כעס א זעץ נעטון מיטן שטיוול אין דעם פערדס שווער־אַטעמדיקער זייט, אויסגעשפאנט עס פון פלוג און זיך געלאָזט מיטן „בוהאן“ פארענדיקן דאָס אקערן פון בארג.”

ביי רחל קאָרנס יידן אונטערן פיעקעלעק שטייט נישט ערגעצוווּן א באהאלטענער שטעקן, וועלכן זיי קאָנען תמיד נעמען אין דער האנט אריין, זוכן דעם ווייטן וועג, און אויסוואנדערן וווּ די אויגן טראָגן. דאָס זענען יידן, וואָס טראכטן נישט אוועקצוגיין. יידן וואָס זענען צוגעבונדן צו דער ערד, אויף וועלכער זיי אקערן און צו דעם פי וואָס זיי האָרעווען. פעסט איינגעוואַרצלטע מענטשן. ווי יעדער פויער זענען זיי בכח איינצור־שטעלן דאָס לעבן, ווען א פיינט קומט צונעמען זייער האָב און גוטס. אין דער מלחמה־צייט קומען רוסישע זעלנער אין דאָרף צוצורויבן די קי. ווען זיי קומען נעמען א קו ביי מרדכי, דעם יידישן פויער, לאָזט ער נישט. ער שטעלט זיך אנטקעגן. איך ציטיר די פאָלגנדיקע סצענע:

„מרדכי האָט נישט ארויסגעלאָזט די קו פון די הענט :

— דאָס זענען מיינע קי, מוין פראצע. עך גיב נישט, גייטס אין די הייף (אין די פריצישע הייף). דאָרט זענען דאָ פולע שטאלן. די זעלנער האָבן אראָפגענומען די ביסקן, אויף א רגע האָבן א בליץ נעטון שארף און שמאָל די אויפגעשפיזטע מעסערס.

— צום לעצטן מאָל : לאָזט די קי, אָדער נישט ?

מרדכי איז בלאם געוואָרן. אויף זיין שטערן האָבן זיך גע־פערלט שווערע טראָפנס שווייס. ער האָט זיך נעשטעלט זיי אנטקעגן, פארביסן, עקשנותדיק :

— הרגעט, אז עמיץ ווילט, און געבן וועל עך נישט. ס'איז

מײן.”

די מענטשן ביי רחל קאָרן געבוירן זייערע סינדער ווי די קי זייערע קעלבלעך. די נייע מענטשן ווערן רייף אין די בייכער פון זייערע מוטערס ווי די עפל אויף די עפל-ביימער און ווי די קארטאָפּל אין די פעלד-בייטן. ביי קאָרנען רינט די פרייד און די ברכה פון לעבן ווי די מילך פון די קור אייטערס. מיר האָבן א געבורטסצענע. אפשר די איינציקע געבורטסצענע אין דער יידישער ליטעראטור, און נאָר א פרוי קאָן עס אזוי ריכטיק און טיף באשרייבן. נעמליך: א קו האָט זיך געקעלבת ביי מרדכיין אין שטאל. איטע, מרדכי טאָכטער פון ערשטן ווייב, ברענגט דאָס נייעגעבוירענע קעלבל אין שטוב אריין, וואשט עס. ביילקע, מרדכי צווייטע פרוי, האלט אויך ביים געבוירן א סינד.

„איטע האָט אריינגעלייגט איר האנט אין שעפל און זי צוגע-שמעלט צום פיסקל (פון נייעגעבוירענעם קעלבל). דאָס קאלב איז נאָכגעלאָפּן מיט דער צונג די צעשפרייטע פינגער, וועלכע האָבן אזוי דערמאָנט דער מאמעס ווארעם אייטער, עס האָט אָנגעהויבן צו טרינקען צמאָקנדיק און באלעקנדיק זיך מיט דער צונג, ווי א קליין סינד. איטע האָט געגלעט מיט איין האנט די נאָך אלץ ציטערנדיקע ווייכע פעל און צוגעלייגט דעם קאָפּ צום קעלבלס ווארימען קערפער. פלוצים האָט א ווילדער, כמעט נישט מענטשלעכער שריי א רים געטון אויף שטיקער די פארשלאָפענע שטילקייט. דער שריי איז גע-קומען פון ביילטשעס אויסגעקרימטן מויל, זי איז געלעגן איינגע-קארטשעט אויף איר בעט. די שאַל, וועלכע זי האָט אין איילעניש ארויפגעוואָרפן אויף דעם פריירנדיקן, ציטערנדיקן לייב, האָט זיך אראָפּגעגליטשט פון איר און איז אראָפּגעהאָנגען איבערן בעט-ראנד, ביז צו דער ערד, ווי א צעבראָכענער פויגלשער פליגל. דער הויכער בויד האָט זיך געהויבן און איז אראָפּגעפאלן מיט קורצע שטויסנדי-קע באוועגונגען, ווי ס'וואָלט געאָטעמט א גאנץ פרעמד נפש.”

אפילו דער טויט, די מנפה וואָס פאלט איבערן דאָרף ווי א ניפטיג פער ווינט פון די הימלען, איז א סטיכישע שטראָף פאר אלעמען. ביי רחל

קאָרן זענען נישט פאראן קיין ספעציעלע יידישע צרות. די ברכה און די קללה איז פאר אלעמען. אלע זענען גלייך סיי פארן לעבן, סיי פארן טויט. אלע לעבן און שטארבן ווי די נאטור.

צו די יידן פון שטעטל האָבן קאָרנס יידן דאָס אומהיימלעכע געפיל ווי צו שיקזאל-פרעמדע. קאָרנס יידן געהערן זיך עפעס נישט אָן מיט דער גאנצער היסטאָריש-יידישער באוועגונג וואָס גייט אָן צווישן די הייזלעך אין שטעטל. יידן, — נישט פון אונטער דעם יידישן גורל-שמערן און נישט פון דעם יידישן לעבנס-געפיל. ווען עס שטארבט — אין דער מגפה — ביי א דאָרפס-ייד א קינד און ער טראָגט דאָס טויטע קינד אין א קויבער אין שטעטל אריין כדי עס צו ברענגען צו קבר-ישראל, דאן טראכט יענקל דער דאָרפס-ייד וועגן די שטעטל-יידן די זעלביקע מחשבות, וואָס עס טראכטן וועגן די שטעטל-יידן די דאָרפס-פויערים.

קאָרן באשרייבט די פעלדער, אויף וועלכע דער דאָרפס-ייד שפאנט מיטן מתל אין קויבער:

„דער וועג איז געלאָפן פאָראוים, ווי אַ ווייס-געלע לאַסיצע צווישן די ברייטע פלאַכטעס פעלדער.

דאָס פריש-צעאקערטע מיסט האָט געפארעט פון די פעלדער און געענכערט אין דער נאָז מיט זיין שאַרפן ריח.

ווי נישט ווי האָט מען שוין געזייט אויף די פויערישע פעלי דער די יארע תבואות. ווי אַ כמארע בינען, וואָס פליען צום ערשטן מאָל ארויס פון בינשטאָק, זענען געפלוּיגן פון די זשמעניעס די גאָלד-ברויגע קערנער און מאכנדיק אַ גרויס האַלב-ראָד אין דער לופטן צוגעפאלן מיר צו דער ערד. בראַנעס זענען נאָכגעפאָרן נאָך די זייערס און מיט די שאַרפע אייזן-ציין צעקייט אויף שטויב די גרודעס ערד.

יאַנקל האָט אויפגעקנעפלט דאָס קורצע, אויסגעקראַכענע פור מערל, אָפגעווישט דעם שווייס מיטן אַרבל פון זיין שמערן (א שלעכטער זאץ), אונטער וועלכן ס'האָבן זיך געראַיעט די געדאנקען, ווי מוראשקעס, ווען מען שמעקט אריין אַ שמעקן אין זייער נעסט: — ביים אָנקומען אין שטעטל וועלן אים באַפאלן די ווייבער ווי אַ

די יידישע פראָזע אין פּוילן

כמאָרע אויסגעהונגערטע אָסעס (ווילדע בינען י. י. ט.), זיי וועלן זוכן ביי אים א מציאה, א קעזל, א שטוקל פוטער, א שאַס אייער און ארויסרייסן זיך איינע דער צווייטער פון דער האנט דעם קויבער" — אין קויבער ליגט דאָס טויטע קינד.

„און שפעטער וועלן אים ארומשטעלן די רירעוודיקע, ווייס-זאָקנדיקע יידן. און ארויספרעסן פון אים דעם לעצטן שווייס, דעם לעצטן גראצער. און אפשר וועט עס נאָך זיין צו ווייניק, אפילו מיטן קעזל און מיט דער פוטער — צו ווייניק?"

דאן באווייזט זיך דאָס שמעטל אויפן פאָן ווי א געשטאלט פון גאָר אן אנדערער און פרעמדער וועלט — דאָס געשטאלט פון אן אנדער שיק זאל.

„פונדערווייטנס האָט זיך שוין געזען דאָס שמעטל. עס איז געקראָכן מיט די קליינע אָפגעדראָפּעטע הייזלעך אויף דעם הויכן נאקעטן לייב-באָרג, ווי א בריוו-הויטיקע יאָשטשערקע, וואָס שלעפּט נאָך זיך נאָך דעם גלאַנציקן עס פון פאָטעס און פארלירט אים ערגיץ צווישן די ברייטע גרינע לאַנקעס."

צום סוף וויל איך נאָך צוגעבן א טיפּיש בילד פון קאָרנס פראָזע: „עס איז שוין צייט געווען צו מעלען די קי, און העניע איז נאָך אלץ נישט געקומען. פראַים האָט אריינגערופן א שכנמע, די אלטע יאקימבע, ער האָט צעהאקט אין א שעפל אביסל בולבעס, אויסגעמישט מיט פארפארעטער סיעטשקע (דין געשניטן שטרוי), און דאָס געגעבן די קי צו דער מעלע. אין דער האַלב-טונקעלער שטאל איז געווען היימלעך און שטיל. עס האָט זיך בלוז געהערט דאָס סיקען פון דער מילך אין ליידיקן הילצערנעם עמער."

„די לופט איז שוין פול געווען מיט דעם צערטלעכן רופן פון די פעלד-פייגל, וועלכע האָבן איינס דאָס צווייטע געזוכט אין די געדיכטע, גאָלדענע דזשונגלען פון די צייטיקע תבואות. שיערן האָבן דורך די צעפנטע טויערן אויסגעלופטערט די דעמפיקייט פון פאראיאָריקן, שימלדיקן שטרוי און אָפגעחוזקט פון זוניקן טאָג, פון וועלכן זיי האָבן זיך אָפגעגרעניצט מיט קעלערדיקער קילקייט און האַלב-טונקלקייט."

דעם ווייטסטן און טאלאנטירטסטן שריט נאך מענדעלע מו"ם האָט אין דער יידישער ליטעראטור אין פּוילן געטון י. י. זינגער. וואָס שייך זיין קינסטלערישער פיזיאָנאָמיע האָט י. י. זינגער קנאָפּ ענלעכקייט מיט מענדעלען. אין דעם אופן פון זיין שרייבן, אין דעם טאָן און אין דעם קאָלאָריט פון זיין שפראך האָט זינגער פּולשטענדיק דאָס ראַ- מאַנטישע און פאַרביקע פון פּוילישן יידיש. ער האָט דעם פּרייען געמיט- רייכן פענדזל-שמריך, מיט וועלכן ער לייגט דעם ריטם און די פאַרב פון וואָרט. און דאָס פּעלט מענדעלען. מענדעלעס שפראך איז אַ ראַציאָנעלע און אַ טרוקענע. זי חכמה זיך. זינגערס סטיל דערגרייכט אָפט צו טיפּער ליריק. אָבער — און אין דעם באַשטייט קורס-כל איינע פון די אָריגינאַל-טעטן, וואָס זינגער האָט אַריינגעברענגט אין דער יידישער ליטעראטור — ער האָט באַוויזן דעם לירישן און וואַרימען טאָן פון זיין שפראך צו פאַר- וואַנדלען אין אַ שניידיקער און ביטערער סאַטירע. ווי אלע באַדייטנדיקע שריפטשמעלער האָט זינגער די פּעאיקייט צו סינטעטיזירן דאָס בילד פון דער שפראך מיט דעם כאַראַקטער פון זיינע העלדן און מיט דער באַוועגונג פון די געשעענישן.

זינגער איז אין תּוֹך אַ סאַטיריקער פון אַ ברייטן פאַרנעם. נישט קיין קאָמעדיע-סאַטיריקער, נאָר אַ טראַגעדיע-סאַטיריקער. זינגערס סאַטירע איז דורכאויס טראַגיש, ווייל זי איז דורכאויס פּסיכאָלאָגיש.

י. י. זינגער האָט אַ קריטישן צוגאַנג צום יידישן לעבן. ער איז ניכ-טער און שפּילט זיך נישט מיט קיין פאַראַורטיילן. בלוז מיט דעם זעצט ער פאַר אין דער יידישער ליטעראַטור די ליניע פון מענדעלע מו"ם.

י. י. זינגער איז געקומען נאָך פּרען, און ער איז געקומען ווי אַ טראַגיש-סאַטיריקער ווידערשפּרוך צו דער נאַנצער אידעאָליסטישער שולע,

די יודישע פראָזע אין פּוילן

וואָס פּרץ האָט אויפגעשטעלט אין דער יודישער ליטעראַטור. די שולע פון דער גרויסער יודישער לעבנס-פאַרשטעלונג. זינגערס ווידערשפרוך צו פּרצן איז אינטערעסאַנט שוין מיט דעם אַליין, וואָס זינגער איז דורכאויס דאָר מאַנטיקער און אידעאָליסט. אויך ער זוכט דאָס אויסגעלייטערטע און אידעאלע פון לעבן: די איבער ווירקלעכקייט אין דער ווירקלעכקייט. נאָר לאַמיר צוריקגיין צום ענין.

„יאָשע קאלב“ איז א סאַטירישע עפּאָפּעע קעגן דער ל״וּישער דאָר מאַנטיק, וואָס פּרץ האָט אויסגעבויט אין די יודישע הימלען. אש האָט זי געוואָלט זען אין יודישן קליינבירגערטום פון פּוילן, און קולבאק — אין די האַרעפּאַשנע מאַנטיקס. הימלדיקייט? איראָניש און מיט דעם זשעסט פון א פּאָעטישער אומברחנותדיקייט שארט י. י. זינגער פונאנדער די ראָזע פאַרהאַנגען פון דעם אויסגעהלומטן און אויסגעכאַוועטן קדשיקדשים. די פּרציאנער האָבן אין דעם חסידישן אידעאָליזם געזען די נאַציאָנאַלע פאַרם פון קאַמפּענסאַציע פאַר אלע מאַטעריעלע טראַגישקייטן פון יודישער עקזיסטענץ. ווינט און איינרעדעניש. ווי קאָן מען דאָ רעדן פון וועלט-גע-לייטערטקייט, ווען אין דעם אידעאָליזירטן עולם-העליון ליגט דער גאַנצער גיריקער גוף פון מענטש פונקט ווי אין נידעריקסטן עולם-החתון. אלע אידעאלע קאַמפּענסאַציעס האָבן נישט אויסגעוואָרצלט די ענאָאיסטישע חיהשע גיריקייט פון די מיקלאָמפּערשטע איבער-יידן און די קליינלעכקייטן פון זייערע תּאֹות. צו וואָס זיך נארן? אין קעגנזאַץ צו שלמהן פון דער „גאַלדענער קייט“ ווייזט אונדז י. י. זינגער צוויי פאַרטערטן פון אזעלכע יודישע הייליקע. אָדער ר' מלך פון ניעשאַווע, מלא גוף און תּאֹוה, אָדער אזעלכע דעגענערירטע מיוחסים ווי די צדיקים פון ראַמאַנאָווקע. מיט ווונדערלעכן הומאָר זענען געצייכנט די פיגורן און זייערע באַ-וועגונגען.

„ער (דער ניעשאַווער) איז דערפון אריין אין ווילדע התפעלות, געכאַפט דעם יינגל ביים קין, גלייך ער וואָלט שוין געהאַט א באָרד, ער האָט געפאַטשט מיט די הענט, צוגעשטיקט אים, אין די זייטן אים געשטאַרקעט, אָפּגעשפּריצט און צענדליקער מאָל איבערגעחזרט דאָס זעלבע:

— פאַרשייטטו מעך, צי נישט? הא וויע...

דערביי האָט ער אים אָנגעפּיפּקעט פּולע אויגן מיט שאַרפּן ציגאַרן-רויך. אויף דעם יינגלס ניקטערן מאָגן האָט זיך דער רויך געלייגט ביטער. אין האַלדז האָט געשטיקט. ער האָט געהוסט. נאָר דער מחותן האָט עס נישט געהערט. ער האָט בכלל קיינמאָל נישט געהערט יענעם, נאָר בלויז זיך אַליין, אַליין אַלץ געהערט, אַליין אויף אַלץ זיך אָנגעוואָרפּן

— פאַרשטייסטו מעך. פאַרשטייסטו מעך...? האָ, וויע... האָט ער גיך געברומט דורך דער קאָלטענעוואַטער באַרד און וואָנסן".

די נאַנצע חסידישע ראַמאַנטיק, פּון וועלכע עס האָבן זיך, אונטער פרצעס איינפלוסן, גענומען די אידעאליסטישע שטרעמונגען אין דער יידישער ליטעראַטור, — זי איז גאַרנישט ווערט, ווען מ'וויל איר נאָר אויסטון די שיינע ליטעראַרישע מענטעלעך. זעט זי אויפריכטיק אין איר נאַקעטיקייט, זאָגט זינגער מיט דער טיפּסטער אויפריכטיקייט. אין דער דאָזיקער הינזיכט איז „יאָשע קאַלב" א מייסטערלעכע סאַטירע אויף דער „גאַלדענער קייט". די „גוטע יידן" זענען סך הכל כיטער אויסנוצער און האַלטן דעם עולם אין דער פינצטערקייט. עס איז בנאַמנות נישטאָ וואָס מיט זיי זיך איבערצונעמען און אויף זיי זיך איינצורעדן. פרץ כּוּיט זיינע פאַרביקע לופט־שלעסער אַויף א פאַלשן פונדאַמענט.

„נאָט האָט ליב זיינע צדיקים, און די וואָס האַלטן אויס זיינע צדיקים, פאַרניט ער, דער אויבערשטער. אמת, זיי דאַרפן א סך, די צדיקים זיינע. זיי פאָרן אין וואַרעמבעדער, זיי און זייערע ווייבער, קינדער און אייניקלעך, זיי דאַרפן זייד מיט אַטלעס און סאַמעט און פוטערס. זייערע ווייבער דאַרפן צירונג, גאַלד. אויך האָבן זיי קינדער א סך, די צדיקים, זיי מאַכן שטענדיק שמחות, ברויכן זילבער, בריליאַנטן, פּערל".

„נישט איינמאָל האָבן אים שוין חסידים אריינגעצויגן אַלס שותף אין מסחרים. אָבער דאָס מאָל איז דאָס געשעפט צו גרויס אָפּצונעבן א שותפות. דאָס איז צו שטאַרק, האָט ער געטראַכט, דער ניעשאַיעווער. עס קאָן נאָך פּלטיאַלן פאַרדריסן און מען קאָן אים אין נאַנצן אָנווערן, וואָס עס וואָלט געווען א גרויסער שאַדן, נאָר

די יידישע פראָזע אין פּוילן

א גרויסער. אָבער פון דער אנדערער זייט איז פּלטיאל אָפּגעשראָקן. דאָס מסחר איז מיט א שטערונג, ס'האַלט, חלילה, ביי תפיסה, און זיין, דעם רבינס צוואַנג, אז אלץ וועט גיין, מיט גאָטס הילף, אויפן גלייכן וועג, וועט פּלטיאלן שטאַרקן.

ער האָט דעריבער גענומען פּלטיאלן אָפּשלעפּן, האַלטן אים וואָס מער אין ניעשאַווע, נישט געוואָלט געזעגענען אים. דאָס, האָט ער געוויסט, ברענגט חסידים אלע מאָל אריין אין א צערודערונג, איבערהויפט חסידים גבירים, פארנומענע מענטשן, אזעלכע, וואָס האַנדלען גרויס, מיט גענעראַלן און שררות, און האָבן מורא פאר מסירות. דאָס שרעקט זיי, ווייסט ער, דאָס וואַרפט זיי אַראָפּ פון קוראזש, פון דער זיכערקייט, פילט זיי אַן מיט מורא, זיי ווערן ווייך כער און גייען איין אויף אלץ.

וויפּל מאָל פּלטיאל הורוויץ האָט אַריינגעשיקט ישראל אבנדרון צום רבי, אז ער וויל זיך געזעגענען, האָט דער רבי אים געלאָזט זאָגן: — עט, וואָס איילט ער זיך אזוי, פּלטיאל?"

דער רבי איז א פרעסער, א ווייבערניק און האָט ליב געלט סכנות נפשות, — אָט אַ דער ר' מלך ניעשאַווער, אין וועמען יידן גלויבן און וועלכן קיינער קאָן נישט אזוי גוט ווי זיין אייגענער משמש ישראל אבנדרון.

„ער פארטראַגט נישט דעם גרויסן, שווערן הויף מיט די אומד געלומפערטע געביידעס, וואָס קוקן מיט אָפּגעריסענע ווענט און מיט לאַטעס ארום זיך. ער ליידט נישט דעם ברונעם מיט דער פאַראַסטע־טער קייט, וואָס האַלט אין איין סקריפען ביים אַרויפציען וואסער. עס דערקוטשען אים די קופּעס מיסט, וואָס ליגן כמעט ביים בית-המדרש און זענען שטענדיק באַזעצט מיט קעץ, הינט, חזירים און קראָען. אים איבלט דער ריח פון מקווה און באַד־בעזימלעך, וואָס דרינגט אריין אומעטום דורך טיר און פענצטער. עס רעגן אים אויף די צעקאַלטנטע „יושבים" און חסידים מיט די צעריסענע טיזליקעס, פאַרפעצטע קאָפּעלאַטשן און פאַרקאַלטנטע בערד, די יידן, וואָס די בלאָטע ליגט זיי ביז צו די עלטער פון די זשופיצעס און וואָס אזעלכע האָט מען נאָך קיינמאָל אין ראַכמאַניווע נישט געזען. דס זיי שטייען מיט די צע־

שפרייטע פאלעס ביי די מויערן פון הויף, אונטער אלע פענצטער, זירן, און טוען אָפּ א מענטשלעך געברויך.

אים איז דערווידער דאָס גרויסע פאס, וואָס שטייט אין מיטן הויף, אויף צו וואשן די הענט — נאָר קיין וואסער איז דערין קיינמאָל נישטאָ, בלויז אויפן דנאָ שווימט ארום אביסל אַלט, געדיכט און עפושדיק פייכטקייט, צו וועלכן די יידן בויגן זיך אין גאנצן אריין, אבי אָפּצוטינקען די הענט און א ביסל דערפון אריינצוגיסן אין די הויזן, כרי צו מעגן דאווענען מיט א רואיק געוויסן... אים איז שווער איבערצוטראָגן דאָס גרויסע בית-המדרש, וואָס איז נאקעט, אָן יעדער באפּוצונג, בלויז לאַנגע, שווערע היצערנע טישן און בענק שטייען אין די זייטן, און צעריסענע ספרים, צעפליקטע, זאקגעבונד דענע, אָפּגעשיילטע, וואלגערן זיך אָדער ליגן פונאנדערגעוואָרפן, אָן א סדר, אין די שווערע פאכן ביי די ווענט. ער קאָן נישט סובל זיין דעם גרויסן אומגעלומפערטן אויוון, הינטער וועלכן עס רייסט די נאָז מיט הקדש, מיט שמאטעס, מיט ברודיקע שווייסקע קערפערס פון קבצנים און וואנדערער, וועלכע האלטן זיך דאָרט אויף, שלאָפן, רויכערן, ציילן נדבות און עפושן. פרעמד זענען אים די דאווענענדיקע יידן מיט זייער שפּרינגען, טאנצן, מאכן קולות, שלינגען ווער טער, ווארפן זיך און מיט זייער משונהדיקן זינגען. מיאוס זענען אים די סעודות אין בית-המדרש, די שווערע טישן, ברודיקע טיש טוכער, איבער וועלכע ישראל אבגדור קריכט ארום מיט די פאָר בלאָטיקטע שטיוול, נעמט אין די פארטאבאקטע הענט פיש און פלייש פון רבינס האנט ארויס און טיילט עס צו די חסידים. וויפל מאָל דער רבי אליין דערלאנגט אים, נחומטשען, א שטיקל פיש מיט די הענט, בלייבט עס אים שמעקן אין האַלדז פון עקל. ער קען נישט ליידן דעם קלעביקן וויין, וואָס ישראל אביגדור מאכט אליין, רופט אים אונגער-וויין, און טיילט אים ביים טיש. ער שרעקט זיך פאר אלע רבישע קינדער, אייניקלעך און משפחה, יידן און יונגעלייט, פליישיקע, האָריקע, מגושמדיקע און שלעכטע, וואָס קוקן אויף אים מיט בייזע, שלעכטע אויגן.

ער קאָן נישט פארטראָגן די שטובן זיינע, וואָס זענען בא-

שטעלט מיט שווערע שאפעס, הארטע לעדערנע שטולן און ריזיקע בעטן, מיט א סך א סך בעטגעוואנט. עפעס שמענדיק פליען דאָ די פּעדערן, אלץ איז פארפּעדערט. ער קאָן נישט ליידן דאָס עסן, דאָס אויסגעווייקטע פלייש, די שלעכט־אַפּגעזעננטע הינערישע פליגעלעך, די שלעכט אַפּגעקראצטע ווארימע קעלבערנע פיסלעך, די געפאלדע־וועטע גריישלעך, וואָס זענען קלעפיק, נישט געשמאק און געדיכט. ער קען נישט טרינקען די טיי, וואָס מען גיט דאָ אין גראָבע גלעזער, אַפּטמאָל נישט איבעריק ריינע, און וואָס דערמאָנען מיט זייער ריח אין דער מקווה און אין די באַד־בעזעמלעך. ביי קיין פאל איז זיך פון דעם ריח נישט צו באַפרייען. און אים איז אויך פרעמד און דערווידער דאָס אייגענע ווייב, די צעוואקסענע סערל, וואָס שטענ־דיק ליגט איר דער לויזער טשיפיק איבער די אויערן, די קליידער שווימען אויף איר און די שיד אירע, די שווערע, אומגעלומפּערטע, קלאפן איבער דער זעלטן־געוואשענער פּאָדלאָגע." (61)

אין קעגנזאץ צו פּרצן שילדערט י. י. זינגער די מאטעריאליסטישע גראַבקיט פון רבישן לעבן.

אַבער זינגער איז ווייט נישט קיין נענאטיווער סאטיריקער ווי מענ־דעלע. די „יידישע טאַרבע" איז פאר מענדעלען דער סימבאָל פון דער פּויל־שטענדיקער אויסוועגלאָזיקייט. י. י. זינגער האָט זיין אייגענעם פּאָזיטיוון צוגאנג צו דער איבערווירקלעכקייט פון לעבן. ער גלויבט אין דער געליר טערטקייט פון דער וועלט. די דאָזיקע איבער־ווירקלעכקייט קומט נישט ביי זינגערן — ווי ביי אלע אידעאליסטישע יידישע שריפטשטעלער — פון די נאציאָנאלע טיפענישן און פון א קאָלעקטיוו־יידישער פּסיכישער קאָמדענסאציע: אז וועלט־געלייטערטקייט איז עפעס א ספעציפישע יידישע טבע. י. י. זינגער האלט נישט פון קאָמפּענסאציע. קאָמפּענסאציע איז נישט מער ווי א שיינע דעקאָראציע, הינטער וועלכער עס כאהאלט זיך דער גרעסטער דלות. אזא אימאגינירטער וועג פירט צו גאַרנישט. און אוודאי נישט צו קיין שום וועלט־געלייטערטקייט. עס איז דאָ אן איבערווירקלעכ־קיט, און זייער א טיפע און זייער א הייליקע איבערווירקלעכקייט. זי קאָן נאָר דערגרייכט ווערן פון א יחיד, פון א מענטש אליין נאָך א גרויסן חשבון

מיטן לעבן. געלייטערטקייט הייסט אָפּזאָגן זיך, געלייטערטקייט הייסט — אינערלעך זיין פריי פון אלע חיהשקייטן. געלייטערטקייט הייסט — אסקע-טיש אנטלויפן פון לעבן. דער הייליקער מוז זיך לייטערן אין אלע שבעה מדורי-חמא פון גופישקייט און ארויסגיין א פון דער-וועלט-באפרייטער אין דער גרויסער איינזאמקייט פון דער וועלט. עס איז אויך א דיאלעקטיק און א לייטערונגס-גאנג דורך ווידערשפרוכן, אָבער אזא דיאלעקטיק ליגט נישט אין די לעבנס-עלעמענטן פון קאָלעקטיוו.

עס איז א וועלט-וועג, וואָס נאָר אן איינזאמער מענטש קאָן גיין. י. זינגער גלויבט נישט, אז וואָסער עס איז מאסע קאָן דורך א דיאלעקטי-שער אנטוויקלונג קומען צו א קאָלעקטיווער דערהויבנקייט, ווי עס האָבן געלערנט העגעל און מארקס. נאָר אן איינציקער מענטש קאָן עפעס דער-גרייכן, און דאָס אין שווערן קאמף מיט זיך אליין. דערין איז י. זינגער דורכאויס אינדיווידואליסטיש און ער האלט נישט דאָס מינדסטע פון סאָ-ציאליזם. די אלע מכלומרשטע הייליקע און העלדן, וואָס זענען דערהויבן געוואָרן אין די גלויבונגען פון קאָלעקטיוו, זענען סוף כל סוף פארבליבן ביי אלע נידעריקע אינסטינקטן פון מענטש. די העלדן פון דער מאסע זענען מאסע. חיהשער אינסטינקט. אנטלויפן פון דער מאסע אין פערזענלעכן ליידן — דאָס איז דער וועג פון א יחיד צו דער איבערווירקלעכקייט. און זינגער גלויבט טיף אין איר עקזיסטענץ און אין איר יש. אזוי שטייט דער אסקעטישער הייליקער יאָשע קאלב אין קעגנזאץ צו די אלע קאָלעקטיווע צדיקים פון דער חסידישער ראָמאנטיק. ער געהער נישט צו דער סטאדע פון צדיקים. אין נסיונות און אין שווערן געראנגל מיט אלע לאָקונגען פון דער גופישער וועלט האָט ער זיך באפרייט פון אלע אָנגענומענע קאָלעק-טיוו. נאָר אויף זיין אייגענעם אויסגעפייניקטן וועג האָט ער דערגרייכט די גרויסע מענטשלעכע אויסגעלייטערטקייט. וואָס האָט עס צו טון מיטן קאָל-לעקטיוו? יאָשע קאלב איז דער פולשטענדיק פרעמדער (אזוי רופט ער זיך אליין אָן), דער אויסנאם, דער דיסאָנאנס אין דער חיהשער געמיינשאפט וואָס רופט זיך מענטשלעכע געזעלשאפט. אונטער וואָסער נאָמען און אונ-טער וואָסערע מכלומרשטע אידעאלן די מענטשלעכע געזעלשאפט זאָל נישט אויפטרעטן, תמיד און אייביק בלייבט זי די גיריקע בעסטיע.

„דאָס בית-המדרש ווערט לידיק. דער שמש פארלעשט די

די יידישע פראָזע אין פּוילן

לאָמפּן, דערנאָך קוקט ער זיך ארום אין אלע זייטן, גייט צו צו די יאַרצייט-ליכט, זוכט אויס די נישט-באלעבאטישע ליכט, די וואָס אָרימע אלמנות האָבן אוועקגעשטעלט פאר די נשמות פון זייערע מענער די בעלי מלאכות. ער לעשט זיי גיך אויס, באהאלט זיי אונטערן באלעמער, און דערנאָך לאָזט ער זיך מיט א ניגונדל צו דער טיר, קושט די מזוזה און גייט ארויס. אָבער אויף דער שוועל שלאַגט ער זיך אָן אין עמיצן. א ווילע דערשרעקט ער זיך.

— א מת. — גיט אים א בליץ אין קאָפּ — א מת, וועמענס יאַרצייט-ליכט ער האָט אויסגעלאָשן.

אָבער באלד קומט אים צוריק די קאלטבלוטיקייט, די קאלט-בלוטיקייט פון א שמש, וואָס איז יאַרנלאנג אויך א באגרעבער, וואָס ווייסט, אז פאר מתים איז נישטאָ וואָס מורא צו האָבן. ער דערזעט א יונגמאן, וואָס זיצט און זאָגט תהילים, און ער פרעגט שטרענג :

— ווער ביסטו ?

— א פרעמדער.

— וואָס טוסטו ?

— כ'גיי איבער דער וועלט.

— וווּ ביסטו געווען פריער ? ביי מנחה-מעריב ?

— אין בית-המדרש.

— פארוואָס ביסטו נישט געשטאנען ביי דער טיר צווישן די

אורחים. מען זאָל דיך נעמען אויף וועטשערע ?

דער יונגערמאן שווייגט.

— איך וועל דיך איצט צו קיינעם נישט פירן. וואָס וועסטו

איצט טון ?

— כ'וועל זיצן און זאָגן תהילים.

דער שמש יבאטראכט דעם פרעמדן, קוקט אים אָן פון אלע

זייטן און ברומט ביזן.

— עפעס א קאלב — זאָגט ער.

ער שארט אים אוועק מיט א פוס און פסקנט אָפּ ביי זיך צו

לאָזן אים זיצן דאָ פאר דער טיר. אויב אן אָרימאן האָט נישט קיין

שכל זיך אוועקצושטעלן ביי דער טיר און אויפזוכן א באלעבאָס, איז א

שמש נישט מחויב אים צו באזאָרגן. כאפט אים דער רוח. אָבער אין דער זעלבער רגע ניט אים עפעס א בליץ אין געדאנק. עס קומט אים אויפן זינען זיין צביה, די פארזעסענע האלב־שטומע איינציקע טאָכטער זיינע. און ער פארהאלט זיך נאָך א ווילע.

— וואָס ביסטו ? — פרעגט ער דעם פרעמדן — א בחור ? אן אלמן ?

— א נע ונדניק. ענטפערט דער פרעמדער.

— ווי הייסטו ?

דער פרעמדער טראכט א היפשע ווילע. ענדלעך רופט ער אָן זיין נאָמען.

— יאָשע.

— אפשר א גאָט־זאך — פאלט איין דעם שמש א געדאנק. ער נעמט דעם פרעמדן ביי א האנט און פירט אים מיט זיך אויף וועטשערע.

— איי ביסטו א קאלב, יאָשע — זאָגט ער און טשאַפעט מיט די שטיוול אין בלאַטיקן שול־געסל, וואָס פירט צום אלטן בית־עולם, ווו ער וווינט אין קהלישן שטיבל. הינטער אים גייט נאָך דער פרעמד דער.

זיי גייען פארביי די באַד, וואָס שטעקט ווי א ממשותדיקער פלעק, ווי א פירקאנטיקער שווערער חושך אין דער נאכט. זיי גייען דורך דעם הקדש און קומען אַרויס צום איינגעפאלענעם שטיינערנעם פארקן, וואָס נעמט ארום דאָס בית־עולם. פון הינטער דעם צויט ריזשן פארעקשנט ביימער.

— ס'בית־עולם — ברומט דער שמש — האָסטו מורא פאר מתים ?

— כ'האָב מורא פאר גאָט — זאָגט דער פרעמדער."

(169).

„דער פרעמדער האלט די אויגן אראָפגעלאָזן. ער עסט ווייניק און זאָגט א סך. די מויד טראָגט צו צום טיש הייסע קארטאָפל פון וועלכע עס שלאָגט א ווארימע פארע. זי גייט צו אזוי נאָענט צום פרעמדן, אז זי שפארט אים אזש צו מיט אירע גרויסע בריסטן. צו

די יידישע פראָזע אין פּוילן

זאמען מיט דער פארע שלאָגט פון איר א היץ, א הייסער אָטעם. דער פרעמדער דרייט זיך אויפן אָרט. די מויד כיקעט. ער בענטשט לאַנג, דער פרעמדער, זאָגט פארשידענע תפילות פארן שלאָפן און קריכט ארויף אויפן פיעקעליק. די מויד דעקט אים איין מיט אן אלטן צעריסענעם פעלץ. זי הערט נאָרנישט אויף כיקען און דערביי קיצלט זי אים אין די פיס און אין די זייטן.

— הי, הי, הי, — זאָגט זי מיט האַלב־שטומע רייד און בליצט אויף אים מיט א משונגענעם גלאַנץ אין די אויגן — הי, דו התן מין, הי...

דער קליינער הענגענדיקער נאפּט־לאָמפּ ציטערט מיט אָן א שיעור רונדע שאָטנס, ווי שוואַרצע טעלער.

אין מיטן דער נאכט, ווען דער זייגער הייבט אָן הייזעריק זיך צו וואַרנן מיט זיין אלט געווערק און די נאָכהענגענדיקע געוויכטן קלאפן אויס טעמפע צוועלף קלאַנגען, הויבט זיך דער פרעמדער אויף פון זיין געלעגער און זאָגט חצות. ער וויינט מיט א ביטער איינגע־האלטן קול און שלאָגט זיך מיט דער פויסט אין האַרץ. אין שטוב איז שטיף. בלוז דאָס שווערע אָטעמען פון די שלאָפנדיקע הערט זיך. א מאַנסבילשער דיקער שנאָרך הויבט אָן און א ווייבערישער, א דינער ענטפערט אים צו דער רגע. דער פרעמדער וויינט אלץ הע־כער און העכער. אים האַלטן אונטער די רוישנדיקע ביימער פון בית־עולם. א גריל, אן איינציקע גריל באַגלייט מיט אירע קינות פון הינטערן פינצטערן באַק־אויבן". (172).

צי איז דען פאראן אן אונטערשיד צווישן דעם אונטערשטן מענטש ווי צביה דעם משמס טאָכטער (א מין יידישער קאליבאן, א שטומע ערדישע קרעאטור) און די מיקאָמפּערשטע יחוסדיקע טעכטער, רבישע טעכטער, פרויען ווי מלכה־לע און סערעלע יאָשעם ווייב? צביה איז הוילע עראָטיק און הוילער גוף. די רבישע פרויען זענען נישט בעסער. הוילע עראָטיק און הוילער גוף.

אזוי גיט אויך זינגער א בילד פון חסידישן יונגט־לעבן אין פּוילן:

„נגידישע בחורימלעך, חתנים מיט גאָלדענע זייגערס, דערניי־

ען אים די יאָרן. פון לידיקניין, פון א סך עסן און פון גאַרנישט טון, זענען זיי איבערגעזעטיקט, איבערגעלאָרן מיט גלֹוסטיקייט. זייערע כלות קענען זיי נישט, שרייבן צו זיי נישט. בלוז צו די מחותנים שרייבן זיי פשטלעך, וואָס מלמדים מאכן פאר זיי. די אייגענע כלות שמעלן זיי זיך פאַר אין די משונהדיקסטע געשמאלטן. זיי ווארטן מיט אומגעדולד אויף דער חתונה, אויף זייער חופה-נאכט. דערווייל שמילן זיי זייערע באגערן אין די פעטע ערטער פון דער גמרא און אין די שאלות ותשובות וועגן ווייבערישע זאכן. אלע בלעמלעך אין די דאָזיקע ספרים זענען פארפעסט, אויסגעריסן, אָבער אז דאָס ווערט זיי צוגעגעסן, רעדן זיי ניבול־פה און זיי רינגלען ארום יאָשען און לאָזן אים קיין תהילים נישט זאָגן.

— יאָשע — שטאַרקען זיי אים — א ווייב האָסטו שוין אמאָל געהאט? קאלב, די ערשטע מצוה האָסטו שוין מקיים געווען?

ער ענטפערט זיי קיין וואָרט נישט. ער זאָגט בלוז תהילים, זאָגט ביי דער ארבעט, ביים גיין א גאנג, ביים הייצן אין אויוון, אפילו ביים אויסקערן דאָס בית-המדרש. עפעס אנדערש פון תהילים זאָגט ער נישט. בלוז ביינאכט, ווען ער איז ביים שמש אויפן פיער קעליק, זאָגט ער עפעס אנדערש. פונקט צוועלף ביינאכט כאפט ער זיך אויף. ער צינדט דאָס לעמפל נישט אָן. אין דער פינצטערניש ניסט ער זיך אָפ די נעגל פון דעם שעפ וואסער, וואָס ער גרייט זיך אָן, ער טוט אָן די צעריסענע קאפאָטע, גארטלט זיך ארום און זאָגט חצות. ער זאָגט זוהר פון אויסנווייניק, סליחות. ער וויינט, שלאָגט זיך א סך אין הארץ. א סך מאָל נעמט ער אָן א האנט אש פון פיעקע-ליס און שיט זיך אויפן קאָפ. אָבער אויך דאָ האָט ער קיין מנוחה נישט. צביה, דעם שמש טאָכטער, פייניקט אים" (177).

אַט אַ דער פאלשער ראָמאנטישער שלייער ליגט אויך אויף דער חסיד דישיידישער פארגאנגענהייט. אלע אָפטימיסטישע אידעאליסטן, ווען מען ווייזט זיי דעם מענטש אזוי ווי ער איז אין די טיפענישן פון זיין וועזן, דאָן האָבן זיי דעם אייביקן תירוץ: די קעגנווארט איז דער סטאדיום פון א ירידה, זי איז נישט מער ווי דאָס דעגענערירטע בילד פון א געוועזענער

גאַלדענער צייט. פון דער קעגנווארט איז נישט קיין ראיה. גוטע און עמישע קאַלעקטיווע מענטשן געפינען זיך בלויז אויף די נעפֿלהאפטיקע פֿלוינען פון דער פארגאנגענהייט. די פארגאנגענהייטן דערציילן אונדז דעם אמתן אמת וועגן דער מענטשלעכער טבע. דעם דאָזיקן גרויסן טעות באַמיט זיך זינגער צו קאַרעגירן. ער מאַלט טאקע זיין „יאָשע קאַלֿב" אויף די לייזונטן פון א יודישער פארגאנגענהייט. אָט האָט איר די פארגאנגענהייט. און וואָס זעט איר? דאָס אייגענע און דאָס אייביק אייגענע. דער מענטש פון דער פארגאנגענהייט איז אין זיינע מעלות און אין זיינע חסרונות פונקט דער זעלביקער ווי דער מענטש פון דער קעגנווארט. די געזעלשאפט האָט קיינ־מאָל נישט דערלאנגט צו דער איבער־ווירקלעכקייט, און וועט צו איר אויך קיינמאָל נישט דערלאנגען. סײַדן אן אינדיווידועלעך יחיד. סײַדן א יאָשע קאַלֿב.

די דאָזיקע טענדענצן און נאָך אין א ברייטערן פארנעם, פירט זינגער אדורך אין זיין גרויסער עפאָפע פון יודישן לעבן אין פּוילן „ברי־דער אשכנזי“.

„ברידער אשכנזי" איז נישט — ווי „יאָשע קאַלֿב" — א בלויזער אויסשניט פון א געוויסן קלאס אין דער פּויליש־יודישער געזעלשאפט. אין דער עפאָפע „ברידער אשכנזי" האָט זיך י. י. זינגער פארמאָסטן צו שיל־דערן אן אנטשטייאונג־פראָצעס פון א גאנצן יודישן ישוב אויף דער פּויל־לישער ערד. דאָס אויסוואקסן פון אַמ־דאָ דעם ישוב, זיין אויסגעשטאַלטונג, ווי ער שטייגט אויף און פארפונדעוועט זיך, ביז ער קומט ענדלעך צו זיין — דיאַלעקטישן — אינערלעכן ווידערשפרוך: צום פונאנדערפאל.

די עפאָפע הויבט זיך אָן מיט די וואנדער־וועגן פון די דייטשע קאָראַוואַנען צו די פוסטע זאמדן, אויף וועלכע עס איז שפעטער אויסגעבויט געוואָרן די מערקווירדיקע שטאָט לאָדזש. די עפישע מאסן־סצענעס זענען פונאנדערגעלייגט מיט א גרויסן קינסטלערישן אַטעם. מיר איז שוין אויס־געקומען צו רעדן וועגן דעם ספעציפישן כאַראַקטער פון דער שטאָט לאָדזש אין צוזאַמענהאַנג מיט ישראל ראַבאָן. אויף די פוסטע לאָדזשער זאמדן הויבט זיך אָן פונאנדערצוואקסן א גרויסער ישוב. דער ערשטער אינ־דוסטריעלער ישוב אין פּוילן. פאמעלעך הויבט אויך אָן די יודישע באַ־פעלקערונג אריינצוואקסן אין דעם דאָזיקן מאָדערנעם ישוב. די ווירט־

שאפטלעכע קאנסטרוקציע פון אַט דער יידישער באפעלקערונג הויבט אָן אַנצונעמען נאָר אַן אנדערן כאראקטער ווי דער יידישער ישוב אין די שטעטלעך. עס איז א פראָדוקטיווער ארבעטנדיקער ישוב. אַנזאָגן פון דעם גרויסדוועלטישן קאפיטאליזם אין פּוילן. אין לאַדזש הויבט זיך אָן אויס-צובילדן דער ערשטער יידישער פּראָלעטאריאט און די ערשטע עלעמענטן פון דעם מאָדערנעם רעוואָלוציאָניזם.

„ביסלעכווייז האָבן יידישע יינגלעך, בחורים און אפילו בא-ווייבטע גענומען קומען פון די שטעטלעך און אויסגעלערנט זיך די ארבעט. טאטעס זענען געגאנגען מיט זייערע יינגלעך איבער די וועגן וואָס פירן קיין לאַדזש. זיי האָבן געטרעטן באַרוועסע אין די זאמדן, אָפּגעיאָגט זיך מיט שטעקנס פון די דאָרפישע הינט. דאָס האָבן זיי געפירט זייערע זין, וואָס טויגן נישט צו דער תורה, אויף אַנצודינגען זיי אויף דריי יאָר אויף דער לער צו די לאַדזשער ווע-בער. נאָענט צו דער שטאָט האָבן זיי ארויפגעצויגן די שטיוול אויף די פיס און אָנגעזאָגט זייערע זין, זיי זאָלן זיין לייט, זיין גוט צו גאָט און צו לייטן, פאָלגן דעם באלעבאָס, זיין אונטערטעניק, וועט זיי זיין גוט אויף דער וועלט און אויף יענער וועלט. פון טיפע קער-שענעס אין שפּאנצערס, פון שווערע טייסטערס האָבן זיי ארויסגע-צויגן פארהאָרעוועט געלט, פארפעטסטע באנקנאָטן, איינגעצאָלט די מייסטערס פאר מאכן א קאָנטראַקט. די יינגלעך האָבן דערפאר געקריגן ביי די מייסטערס עסן און שלאָפן און געלערנט זיך די מלאכה.

אין די הונדערטער זענען זיי איצט געשטאנען ביי די שטולן. מיט יארמולקעס אויף די קעפ, מיט טלית-קטנס איבער די צייגענע הויזן, מיט צויטן בינוול אין די געקרייזלטע האָר און אין די שפּראַך-צנדיקע בערדלעך, האָבן זיי מיט פלינקע הענט געוועבט וואָלענע און ביינוולנע סחורות און ווייבערישע טיכער פון פארטאָג ביז אין דער נאכט אריין. זיי האָבן געזונגען חזנישע שטיקלעך, געציקלט זיך ביי „יעלות“, געגאָרלט זיך ביי „כבכרת רועה עדרו“, די באלעבא-טים זענען ארומגעגאנגען מיט פארפּעדערטע יארמולקעס, האָבן

די יידישע פראָזע אין פּוילן

נאָכגעקוקט צו דער ארבעט, געהאלטן די סחורה אויפן אויג, מען זאָל נישט ננבענען, און אונטערנעיאָגט די געזעלן יעדעס מאָל, ווען איינער פון זיי האָט זיך אָפגעשטעלט אָפּווישן דעם שווייס פון שטערן אָדער פארררייען א פאפּיראָס".

די דאָזיקע גרויס־אַנגעלייגטע עפּאָפּע פון י. י. זינגער פאר געמט א היפשע קייט (אין דער צייט) פון יידישע דורות. עס גייען דורך א שולל מיט טיפן פון דעם אלטן און נייעם יידישן לעבנס־שטייגער אין פּוילן. קאַנפליקטן און קעגנזאצן סיי ווירטשאפטלעכע סיי פּסיכישע זענען די מאָד־טאַרן, אויף וועלכע עס איז געבויט די דאָזיקע דראמאטישסטע עפּאָפּע פון יידישן לעבן אין פּוילן. די עפּאָפּע איז אָנגעשריבן אין אן איידעלער און דורכזיכטיקער מאָלערישער פּראָזע. די פיגורן שטייען אין דראמאטישן שפּיל און קעגנשפּיל. אָבער אויך די יידישע דורות שטייען אין שפּיל און קעגנשפּיל אויף דער גרויסער צייט־בינע, וואָס י. י. זינגער האָט קאָנס־טראירט. דאָס אָרט דערלויבט מיר נישט צו געבן אן אויספירלעכע אַנאַליזע פון דער מענגע און ממש קלאסישע הויפּט־פיגורן, וואָס פירן אויס די דראמאטישע באוועגונגען אין דער דאָזיקער עפּאָפּע, — פיגורן, וואָס דעקן אויף אין זייער אינדיווידועלער פּסיכיק סיי די פּסיכיק פון דער צייט און סיי די פּסיכיק פון פארשידענע סאָציאלע שיכטן ביי יידן אין פּוילן. דער גאנצער עפּאָס איז קאָמפּאָנירט אין דער ווונדערלעכער פארביקייט פון די סצענעס. א שאָד וואָס איך קאָן נישט מאַרירן זיין, און איך וואָלט עס זייער גערן וועלן טון. אז גאָט וועט שענקען געזונט און לעבן, וועל איך וועגן זינגערן אָנשרייבן א באזונדערע ארבעט. עס לוינט זיך די מי. י. י. זינגער איז א שריפטשטעלער מיט קאָנסטרוואירטער פיזיאָנאָמיע און ער זוייסט וואָס ער וויל. יעדנפאלס אויך אין „ברידער אשכנזי" איז פאראן די אייגענע טענדענץ ווי אין „יאָשע קאלב". זינגער באמיט זיך זי שפּע־טער בולטער צו אילוסטרירן אין „חבר נחמן", נעמלעך: אלע מענטשלעכע דערהויבנקייטן קאָן מען קיינמאָל נישט דערווארטן אין די טאטן פון קאָלעקטיוו. אויך נישט פון די יעניקע יחידים, וואָס זענען מיטן קאָלעקטיוו צונויפגעבונדן. אָט דוכט זיך: אין די קליינע באַלוטער הייזלעך און אין די וועבערישע שולעכלעך זאמלט זיך צונויף אן אויפריכטיקער רעוואָלוצ־

ציאָנערער פּראָטעסט קעגן דער אומגערעכטער קאפיטאליסטישער וועלט. עם אָטעמט מיט א גרויסן רעוואָלוציאָנערן הערָאָאִיזם ביי די ארבעטנדיקע מאסן, אָבער דער רעוואָלוציאָנערער אויפברויז שטימט זיך איין און פליסט אָפּ, ווי אן אויפגעשטורעמטער ים וואָס גייט צוריק אין זיינע ברעגן. די רעוואָלוציאָנערסטע מאסע קערט זיך צוריק צו אירע קליינלעכקייטן און צו איר — מענטשלעכער — גיריקייט. נאָר איינצלנע, וואָס האָבן זיך גובר געווען אין א לעבנס־אסקעזע, בלייבן אין דער הויך. דער דאָזיקער איינצלנער דארף גאָרנישט געהערן צו דער רעוואָלוציאָנערער מאסע פונעם פּראָלע־טאריאט. ער קאָן אפילו געהערן צום בורזשואזן קלאס. מאַס אשכּנזי, דער שוואַרצסטער טיפּ אין דער עפּאָפּעע, גראָד פאר אים לאָזט י. י. זינגער איבער א וועג צום אינערלעכן חשבון מיטן שיקזאל: דעם חשבון פונעם מענטש מיט דער חיה אין זיך. גאָר דער שוואַרצסטער טיפּ, וואָס איז דורכגעגאנגען אלע שבעה מדורי גיהנום פון דער גיריקייט, הויכט אָן — דיאלעקטיש ! — ארויסצוווייזן אן עטישע מענטשלעכקייט.

איך האָב אָנגעהויבן צו רעדן וועגן י. י. זינגערס ראָמאנען, איידער איך גיי איבער צו זיינע נאָוועלן. הגם צייטלעך איז זינגער אויפגעטרעטן אין דער יידישער ליטעראטור אין פּוילן אלס נאָוועליסט. זיינע נאָוועלן האָבן באלד פן אָנהויב־אָן געהאט דערפּאָלג און מען האָט אויף זינגערן אָנגעהויבן צו קוקן ווי אויף איינעם פון די בעסטע יידישע פּראָזאיקער אין פּוילן. שוין זינגערס נאָוועלן האָבן אין זיך געהאט די שניידיקע צייכ־נערישע סאטירע פון דער מענטשלעכער פּסיכיק, און ער האָט אויף אן אויסגעצייכנטן אופן באוויזן צו סינטעטיזירן די זעלישע באוועגונגען פון דער פּסיכיק מיט די קערפּערלעכע באוועגונגען פון דער מענטשלעכער פיזיאָנאָמיע. אויבנאויפיק קוקן זינגערס נאָוועלן אויס צו שטיין אין קע־גנזאץ צו זיינע ראָמאנען. און איך וויל דאָ זאָגן אויספירלעכער, וואָס איך מיין: הגם דאָס פּערזענלעכע אינדיווידום אין זינגערס ראָמאנען שילט זיך אויס אלס פּסיכישער און גייסטיקער ווידערשפרוך צו יעדן קאָלעקטיוו, אנטשטייט עם — אָבער — אין קאָנפליקט מיטן קאָלעקטיוו: ווי די קאָנ־פליקטפולע אנטוויקלונג פון א פּערזענלעכקייט. דער דעהויבענער איינצי־קער יחיד אנטשטייט נאָך שווערע נסיונות און מיזאמע דערפארונגען מיטן קאָלעקטיוו, ד. ה. נאָך שווערע נסיונות מיטן געזעלשאפטלעכן און גע־

מיינשאפטלעכן לעבן פון מענטשן. נאָך דעם פּראָצעס פון שווערע נסיונות און קאָנפּליקטן — מיטן קאָלעקטיוו — גייט ערשט דאָס ווערטפּולע אינע-דיווידום אוועק זיין אייגענעס וועג צו דער דערהויבונג. אָט אַ די טראַגישע טראַנספּאָרמאָציע פון קאָלעקטיוו צו עקסטרעמער יחידישקייט געשעט דורכאויס אויפן פּאָן פון אַ געזעלשאַפטלעכער באַוועגונג. אין זינגערס נאָוועלן פעלט נאָך דער דאָזיקער ברייטער קאָנפּליקטן-פּאָן פאר דער אַנט-שטייאונג פון דער פּערזענלעכקייט. אויך אין זינגערס נאָוועלן אַנטוויקלט זיך די פּערזענלעכקייט אין אַן אינדיווידואַליסטישן און אַסקעטישן פּראָ-צעס, נאָר עס אַנטוויקלט זיך פּולשטענדיק קאָנפּליקטלאָז. מיר זעען נישט דעם אַסקעטישן מענטש אין דעם דראַמאטישן שפּיל פון די ווידערשפּרוכן פון לעבן. דעריבער קומט דער אינדיווידואַליסט צוגלייך אַרויס ווי אַן אַר-ניקום און ווי אָפּגעריסן פון אַלע און פון אַלעמען. די אַקטיווע פּערזענ-לעכקייטן אין זינגערס נאָוועלן קוקן פאר אונדז אויס ווי פּרעמדאָרטיקע עקזאַקטן, און זיי זענען אזוי פּאַנטאַסטיש, פּשוט דערפאר, ווייל מיר ווייסן נישט די דראַמאטישע צוזאַמענהאַנגען פון זייער גענעזיס. אין זינגערס ראַמאַנען אָבער אַנטשטייען די פּערזענלעכקייטן ווי געזעלשאַפטלעכע כאַ-ראַקטערן, וואָס האָבן ענדלעך געפונען אַן אויסוועג פון דער היהשער טריבהאַפטיקייט פון דער געמיינשאַפט. זייער מענטשן-פּרעמדקייט געשעט אויפן באַדן פון אַ טיף עטיש באַוווּסטיין. יענע מיזאַנטראָפּן זענען ערגעץ אויף אַ וועג צוריק צום מענטש. און זיי ווירקן אויף אונדז געזעלשאַפטלעך אפילו מיט זייער לעבנס-אָפּוועזנקייט. מיר ווייסן יאָ זייער גענעזיס. אין די ראַמאַנען איז זינגערן געלונגען וווגדערלעך טיף-דראַמאטיש אויסצו-נוצן די ווידעראַנאָנדן צווישן פּאַזיטיוון און נעגאַטיוון אין דער מענטש-לעכער געמיינשאַפט. ווייל אין די נאָוועלן האָט אים געפעלט דער ברייטער שפּיל-רום פון די לעבנס-עלעמענטן פון דער געזעלשאַפט, דעריבער איז דער פּאַזיטיווער מענטש דאָרט אַרויסגעקומען ווי אַ פאַרשלאָסענער און פאַרביטערטער מיזאַנטראָפּ, וואָס איז פאַרטונקט און פאַרגאַטעסקעוועט געוואָרן אין אַן אויסוועגלאָזן און אידעענלאָזן אינדיווידואַליזם.

זינגערן איז דורכאויס אייגן די ברייטע רחבותדיקייט פון אַ ראַמאַ-ניסט, אזוי צו זאָגן, די ברייטע לייוונטן פון דערציילן און שילדערן. י. י. זינגער איז עפיקער און אין די נאָוועלן האָט זיין טעמפּעראַמענט פון

דורכאויסקער רחבותדיקייט זיך געמוזט איבערטראַנספּאָרמירן אין דעם צמצום פון דעם זאץ און אין דעם מיניאטור-בילד פון דער צייכענונג. זינגער האָט זיך דאָ נישט געקאָנט פונאנדערנעמען די הענט. און דאָס זיך פונאנדערנעמען די הענט געהער גראָד צו זיין קינסטלערישער טבע. דערפון נעמט זיך אפשר דער פּסיכאָלאָגישער סוד, וואָס דער סטיל פון זיינע נאָ-וועלן איז אזוי אויסגעזוכט און אזוי ציזילירט. זינגער האָט זיך געמוזט אויסטערליש באהערשן אויף דעם קליינעם רוים פון דער נאָוועלע. שפעטער ווען ער איז אריינגעקומען אויף די אייגנטלעכע פּלאַכן פון זיין טאלאנט, געמלעך: דעם עפישן ראָמאַן, האָט ער די דאָזיקע שטרענגע ציזילירטקייט אויפגעגעבן, זי איז אים נישט מער נויטיק געווען. זינגערס שפראַך אין זינגערס זאץ האָבן אָנגעהויבן אינערלעך מיטצופליסן אין דעם ריטם פון די אָפענע און ברייטע האָריזאָנטן פון דעם דערציילן.

אלע פּאָזיטיווע איינגשאפטן פון זינגערס נאָוועלן וואַקסן אויס און אנטוויקלען זיך אין דער רחבותדיקער אטמאָספּערע פונעם ראָמאַן, זיי אנטוויקלען זיך ווי אין זייער אייגנטלעכער לופט. די סאטירישע און טיפע באַאָכאכטונגען פון דער מענטשלעכער פיזיאָגאָמישער באוועגונג סינטער-טיוירן זיך אין איין גרויסער האַרמאָניע, א האַרמאָניע צווישן ערפּער, כאַראַקטער, און א מענטשהייטלעכן שיקזאַל.

אין מיטן דער באוועגטקייט פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט פארלירן זינגערס פיגורן פון זייער מיזאַנטראָפּישער עקזאַטישקייט, — זיי געוויינען אָבער אין זייער שיקזאַלהאַפּטיקייט. זיי ווערן פאַרטיפּערט סיי אין זייער צוזאַמענהאַנג סיי אין זייער ווידערשפּיל צו דער געזעלשאַפט. און עס שאַדט נישט אויף דאָס מינדסטע, ווען זיי פארלירן דערמיט זייערע וויזיאָנעריש-גראַטעסקע אָדער מיזאַנטראָפּיש-פאַנטאַסטישע פאַרמען, ווי די הויפּט-פיגורן אין „פּערל“ צי אין „אַלט-שטאַט“, וואָס קאָנען קיינמאַל נישט געפינען דעם וועג צו דער מענטשלעכער געמיינשאַפט. יענע אייגנ-טימלעכע פאַרביסענע פאַרשווינען שפּילן אויך אינדיווידואַליסטישע מאַ-גיערן, אָבער זיי דערלאַנגען ווייט נישט צו יאָשע קאַלב, וואָס איז אוועק געגאַנגען פון דער מענטשלעכער געמיינשאַפט, ווייל ער האָט דורכגעלעבט אלע עלעמענטן פון הענטשלעכער טאַטהאַפּטיקייט און שפעטער אויסגע-פונען זיין אייגענעם וועג צו דערלייזונג.

די יידישע פראָזע אין פּוילן

יאָשע קאַלבי איז אַ פרעמדער, אָבער ער איז בשום אופן נישט קיין מיזאנטראָפּ.

מיר האָבן ביי זינגערן נאָך אַ ראָמאַן „שטאַל און אייזן“ — אַ מלחמה-ראָמאַן. איך וואָלט עס ניכער באַצייכנט ווי אַ צווישן-שטופּע צוויי-שן זינגערס ראָמאַנען און זינגערס נאָוועלן. „שטאַל און אייזן“ איז אַ קאַד-לידאָסקאָפּ פון טיפּן און סצענעס. שאַרף באַאָבאַכטעט און שאַרף געד-צייכנט. אין „שטאַל און אייזן“ פּעלט נאָך דער רחבותדיקער הויך פון זינגערס שפּעטערע ראָמאַנען. „שטאַל און אייזן“ איז אַ מאָזאַיק פון נאָוועלן און נאָוועלעטן, און זיי געשעען כמעט אלע אין דער צייט פון דער מלחמה, ווען די יידישע באַפּעלקערונג אין פּוילן האָט אזוי פיל דורכגעלעבט און זי איז פול געווען מיט אַ גלויבן, אַז אַט האָט זי ענדלעך דערגרייכט די שוועל פאַר נייערע און בעסערע צייטן. די דייטשן האָט מען פאַרטריבן פון פּוילן. די הונגעריקע און דערנידעריקטע שטייען פונדאָסניי אויף צום רעד-וואָלוציאָנערן קאַמף. עס האָט דאן געהערשט די אלגעמיינע און דערמונד-טערנדיקע האָפענונג, אַז די רוסישע רעוואָלוציע וועט אויף אירע רויטע פּאַנען ברענגען די בעסערע סאָציאַליסטישע וועלט און אַז דאָס מענטשלעך-כע רשעות איז ענדגילטיק געוואָרן אָפּגעשוואַנקען אין די ימען בלוט, וואָס זענען געפלאָסן אויף די שלאַכט-פּעלדער. די לעצטע סצענע פונעם בוך, וווּ די רעוואָלוציאָנערע זעלנער אין פעטערבורג שיסן אויפן ווינטער-פאַל-לאַז, איז ביז נאָר סימבאָליש פאַר די האָפענונגספולע פּערספּעקטיוון פון יענער צייט. י. י. זינגער האָט דאן דערין געזען דעם רעוואָלוציאָנערן פאַר-מעסט פון אַן עטישן קאָלעקטיוו. דער ווינטער-פאַלאַז, — דאָס רעאַקציאָ-נערע און סאַטראַפּישע רשעות — גיט זיך אונטער דער נייער צייט פון אַ סאָציאַליסטישער און קאָלעקטיווער געדעכטיקייט. שפּעטער האָט י. י. זינגער געהאַט אַנדערע ביטערע דערפאַרונגען און האָט וועגן די אלע זאַכן געקריגן אַן אַנדער מיינונג. דעם „חבר נחמן“ וואָלט איך צוגעשריבן ווי דעם אַנטווישטן עפּילאָג צו „שטאַל און אייזן“.

„יאָשע קאַלבי“ און „ברידער אשכנזי“ זענען געמעלן פון ווירסלעכן לעבן און אַן אויסוועג פאַר אַ מענטש, וואָס טראַכט בלוטיק-ערנסט און טראַגיש וועגן זיין חשבון-הנפש מיט דער וועלט און מיט זיין באַשטיי-מונג אין איר.

אהרן צייטלין געהערט צו די אינטערעסאנטסטע און טיפסטע דיכ-
טער פון דער יידישער ליטעראטור בכלל. אין דער יידישער ליטעראטור
אין פוילן איז ער געווען דער רייפסטער און דער באדייטנדיקסטער דיכטער.
אהרן צייטלין איז א דיכטער מיט א גרויסן וועלט־פארנעם. און — לויט
זיין וועלט־פארנעם — איז עס דורכאויס לאַגיש, וואָס צייטלין פרוווט זיך
אויסצודריקן אין די פארשידנסטע פאָרמען פון ליטערארישן שאפן. די
דראמאטישע שפאנונג ווי אן עלעמענט פון קאָסמישער טראַגיק ליגט שוין
אין די עלעמענטן פון צייטלינס לידער. דעריבער זענען אויך זיינע דרא-
מאטישע שאפונגען פון דער אייגענער — דראמאטישער — קאָסמישער
באוועגונג. דאָס זענען די זעלבע דראמאטישע קאָנפליקטן צווישן פארשיר-
דענע קאָסמישע ווירקלעכקייטן, קאָנפליקטן וואָס קאָנען זיך אויפלייזן בלויז
אין דער לעצטער סובסטאנץ פון דער גאָטהייט, ד. ה. אין דער קאָנפליקט־
לאָזער קאָסמישער סובסטאנץ פון א מעטאפיזישער איבער-ווירקלעכקייט.
נאָענט פאר דער לעצטער מלחמה האָט אהרן צייטלין ארויסגעגעבן זיין
ערשטן און איינציקן ראָמאן „ברענענדיקע ערד“. און עס איז אויך נישט
קיין צופאל. די עלעמענטן פון זיין וועלט־באנעם האָט צייטלין אויך גע-
פרוּווט צו געשטאלטיקן אין די ברייטע פאָרמען פון דער עפישער פּראָזע.
קודם־כל וואָלט איך געוואָלט מאכן א שטיקל קאָרעקטור אין דער אַנ-
גענומענער מיינונג, אז אהרן צייטלין איז אין וועזן זיינעם דורכאויס א
מיסטיקער. דאָס וויזיאָנערישע, דאָס זענערישע, דאָמינירט אין אהרן צייט-
לינס קונסט גיכער ווי דאָס־אייגנטלעך־מיסטישע. איך זאָג עס לויט מיינע
באשיידענע השגות און וואָס איך פארשטיי אונטער מיסטיק. אין דער
מאָדערנער אייראָפּעאישער ליטעראטור איז פאר מיר פערזענלעך מאָריס
מעטערלינק דער אויסגעשפּראַכנסטער טיפּ פון א מיסטיקער. מיסטיק

מיינט אין מיינע באגריפן: דאָס פּאַנטעאיסטישע זען פון דער ווירקלעכקייט דער מיסטיקער איז אין וועזן זיינעם א רעאליסט, נאָר ער לייזט אויף די רעאלע וועלט אין דעם איירעאלן וועלט־געהיימיניש. צו זיין וועלט־זען באַדאַרף דער מיסטיקער גאָרנישט קיין אנדער ווירקלעכקייט מחוץ די עקזיסט־טירנדיקע רעאליסטן. דאָס אויפגעוויקלטע כּוּך פון דער וועלט איז צוגלייך דאָס כּוּך פון דער אומבאקאנטער וועלט־גאָטהייט. אין דעם כּוּך פון דער רעאלער וועלט לייענט דער מיסטיקער די געהיימינישפּולסטע צייכנס פון דעם עקזיסטענץ־סוד און ער לייענט זיי אין דער שפּראַך פון דער אומענד־לעכער אייביקייט. דער „מבשרי אחזה אלוה“ איז, גלויב איך, זייער א ריכטיקע פּאַרמולירונג וועגן דעם וועזן פון דעם מיסטישן, ד. ה. די סובסטאַנץ פון דער וועלט־רעאליטעט אין די אספּעקטן פון דער גאָטהייט. שפּינאַזא איז דער איינגטלעכער פּילאָזאָף פון די מיסטיש־דענקנדיקע מענטשן, און פּלאַטאָנס „אידעען“ זענען געווען די יסודות פון דער מיסטישער וועלט־אַנשוואונג. פון אן אנדערן אספּעקט קוקט דער וויזיאַנער. ער זעט דעם קאָסמאָס, צי די קאָסמישע עקזיסטענצן, אָנגעפּולט מיט פּאַר־שידענע מדרגות פון ווירקלעכקייטן, פון די העכסטע קערפּערלעכע ווירק־לעכקייטן ביז צו די נידעריקסטע גופישע ווירקלעכקייטן. ער זעט דאָס אייביקע דראַמאטישע שפּיל צווישן די דאָזיקע ווירקלעכקייטן. בעסער גע־זאָגט: דער וויזיאַנער זעט די וועלט אין די טראַגישע ווידעראנאנדן צווישן פּאַרשידענע עקזיסטענץ־דימענסיעס. געוויס קאָן מען דאָ נישט זייער שאַרף אָפּטיילן די גרעניצן צווישן דעם וויזיאַנערישן און דעם מיסטישן. יעדער וויזיאַנער האָט אין זיך מיסטישעם און יעדער מיסטיקער האָט אין זיך וויזיאַ־נערישעם. זיי זענען זיך נאָענט אין זייער וועלט־באַנעם. פּאַרט — ביי אַלע שייכותן צווישן זיך — קומען זיי פון פּאַרשידענע וועלט־שטאַנדפּונקטן און פון פּאַרשידענע וועלט־אספּעקטן. און אין דעם, אין וועלט־שטאַנד־פּונקט, גייט עס דער עיקר. דאָס דעצידירט אין דער אָפּשאַצונג כּונגע ווי־זיאַנערישקייט און מיסטיציזם. מעטערלינק, למשל, באשטייט צו הערן דעם טיפּסטן ריטם פון דעם וועלט־סוד אין לעבן פון מוראַשקעס אָדער טערמיטן. אין די געזעצן, צי אין די געזעצ־אַזויקייטן פון דער רעאלער וועלט, הערט מעטערלינק די העכסטע ריטמען פון דעם לעצטן וועלט־גע־היימיניש. כדי צו אַנען דאָס דאָזיקע געהיימיניש, באַדאַרף גאָרנישט מאָריס

מעטערלינק דעם ביישטאנד פון איבערנאטירלעכע וועזנס, ווי מלאכים און שרפים. די מיסטיקער-וויזיאָנערן — צו וועלכע עס באלאנגט אהרן צייט-לין — זיי האָבן גיכער צו טון מיט די פארשידענע מעטאפיזישע ווירקלעכ-קייטן ווי מיט דער אייגנטלעכער מעטאפיזישער סובסטאנץ. די וויזיאָנערן האָבן זיך אוועקגעשטעלט אינמיטן דעם שפיל פון אַט די קערפערלעכע און גייסטיקע ווירקלעכקייטן, וועלכע ראנגלען זיך אויף די פליינען פון דער אומענדלעכער אייביקייט. די הויפט-רעקוויזיטן פון די וויזיאָנערישע וועלט-באנעמונגען זענען די איבערנאטירלעכע וועזנס און די איבערנאטירלעכע עקזיסטענץ-דימענסיעס.

גראַד אין דעם ראָמאן „ברענענדיקע ערד“, הגם ער איז נאָך דורכ-אויס וויזיאָנעריש, האָט אָבער דער פּאנטעאיסטיש-מיסטישער מאָמענט זיך דאָ גיכער אקצענטירט ווי — אפשר — אומעטום ביי צייטלינען. די געשעענישן פונעם ראָמאן קומען פאָר אויף געאָגראַפיש-פּאַרשיי-דענע ערד-פלאַכן: אין אמעריקע, ענגלאַנד, אין ארץ-ישראל און אין טער-קיי, אין דער מדבר-סיני און אין מצרים, אין בבל און אין פּוילן. דער צענ-טער פון די געשעענישן איז ארץ-ישראל. עס גייט די וועלט-מלחמה. די מלחמה גייט אויך אָן אין ארץ ישראל, — אָבער וואָס איז ארץ ישראל? ארץ-ישראל איז אסך יידישע ווירקלעכקייטן. עס איז דאָס אלטע היסטאָרישע לאַנד פון יידן. נאָר ביי צייטלינען זענען מענטשן און לענדער תמיד סימבאָליש און אין זייערע שיקזאלן פארקערפערן זיי נישט מער און נישט ווייניקער ווי — פלאַטאָנישע — אידעאישע סובסטאנצן. זיי זענען די אָפּשפּליטערונגען פון א וויזיאָנערישער אור-ווירקלעכקייט. און אויך אלע ווירקלעכקייטן זענען נישט מער ווי פארשידענע ספּערעס פון דער דאָזיקער אור-ווירקלעכקייט. ווירקלעכקייטן — זענען בלויז פארשידענע ביזלעכע טראַנספּאָרמאציעס פון דעם איין און איינציקן מעטאפיזישן עקזיסטענץ-מהות. די ווירקלעכקייטן פון דער וועלט באדארפן געזען ווערן אין דעם אספּעקט פון ספירות. עס איז די וועלט-אָנשוואונג פון דער קבלה און פון דעם נעאָפּלאַטאָניזם. ארץ-ישראל איז דאָס אור-לאַנד פון דעם אור-ייד, ד. ה. ארץ-ישראל איז דאָס אידעאיש-פּלאַטאָנישע לאַנד פון דעם אידעאיש-פּלאַטאָנישן-ייד. די טראַנישע און אייביקע סינטעזע צווישן דעם אור-ייד-לאַנד און דעם אור-ייד פירט זיך ווייטער און עקזיסטירט כסדר

און כסדר עפעס ווי א גרויסע יידישע איבער-ווירקלעכקייט איבער אלע יידישע ווירקלעכקייטן, געוועזענע, קעגנווארטיקע און אפשר צוקונפטיקע.

„פון קינדווייז אָן האָבן זיי געפילט די גרויסקייט אין די ווער-טער-פעלן פון תנ"ך און אין די שטיינער-פעלן פון דעם קליינעם לאַנד“.

תנ"ך, דאָס איז די לאַנדשאפט פון ארץ-ישראל אויף אן אנדער ווירקלעכקייטס-דימענסיע. ירושלים של מעלה. און ארץ-ישראל איז דער תנ"ך אויף אן אנדער ווירקלעכקייטס-דימענסיע. ירושלים של מטה. עס איז א צוזאמענשפיל פון אלע יידישע היסטאָרישע און קעגנווארטיקע ווירקלעכקייטן אויף די אור-פליינען פון דער אנטשטייאונג פון דער קאָסמיש-יידישער אור-אידעע. אור-יידן אויף דעם אור-יידנלאַנד. אויף דעם דאָזיקן פאָן קאָנסטרווארט אהרן צייטלין זיין ראָמאַן :

ארץ ישראל — ניין, די קאָסמישע אידעע ארץ ישראל — ליגט אין דעם בלוט פון יידן — ניין, אין דעם בלוט פון דער קאָסמישער אידעע ייד. אלע די ווגנדרפולע לאַנדשאפטן וואָס צייטלין שילדערט אין זיין ראָמאַן פארלירן דעריבער זייערע ווירקלעכקייטס-קאָנטורן. זיי זענען באלויכטן מיט די ספּערישע ליכטער און שאַטנס פון פארשידענע ספּערישע — יידישע — עקזיסטענצן. די פארבן און קלאַנגען פון דער ערדישער און וואַקסנדיגער קער נאטורהאפטיקייט אין ארץ-ישראל ווערן געהיימניש-פול-וויילד אין נביאיש-רעדעוודיק ווי די טונקעלע פּסוקים פון תנ"ך. די טויטע און פּוסי טע זאמדן פון דער מדבר-סיני באַנעמען זיך אין צייטלינס שילדערונגען ווי א טייל פון די רויע און אומדערקלערבארע פרשות פון חומש. די יידן וואָס זענען אין דער מלחמה-צייט נישט אנטלאָפן פון ארץ-ישראל און איר בערגעבליבן דאָרט אויף אלע נסיונות, אין זיי שטייגט אויף, ווי א בלוט-מיטאָס, די אייביקע אור-ווירקלעכקייט פון יידן : — ארץ-ישראל — די אור-יידישע סובסטאַנץ וואָס דריקט זיך אויס אין די פארשידנסטע פאָרמען פון יידישן לעבן און אין די פארשידנסטע דימענסיעס פון יידישער עקזיסטענץ. אין די „ברענענדיקע ערד“ האָט זיך אהרן צייטלין באַמיט אָט די דאָזיקע אלע פארשידענע ווירקלעכקייטס-פאָרמען פון דער יידישער אור-ווירקלעכקייט צוזאמענצוקאָמפּאַנירן אין איין וויזיאָנערישע נאַנצקייט,

— און זיי געשעען איינצייטיק אויף אלע שטחים פון דער וועלט. אויף דעם לאנדשאפטלעכן תנ"ך, וואָס הייסט ארץ-ישראל, שטייען אויף אין זייער הערפאָאישער און פרימיטיווער ביבלישקייט די אלטע ערשטע יידן, די יידישע אָנהויבער. גלייכצייטיק ווייזט אונדז צייטלין אויף אן אנדער וועלט־שטח, אין פּוילן, אויפן שטח פון דער יידישער וועלט־וואנדערונג, אפשר נאָך אן עלטערן, נאָך אן אייביקערן, און א העכערן און הערפאָאישערן זעלט־ייד. וואָס איז דער ליידנדיקער הערפאָאישער וועלט־ייד? דאָ ווערט זיידער געשטעלט די גרויסע פראגע פון יידישער עקזיסטענץ: אין ארץ-ישראל איז געבוירן געוואָרן דער אָנהויב פון דער יידישער וועלט־אידעע, און דער ליידנדיקער הערפאָאישער ייד אויף די וועלט־שטחים — אפשר איז ער דער לעצטער צוקינפטיקער אויסגעלייזטער מענטש? ד. ה. דער אָנהויב פון א גרעסערער וועלט־אידעע, נעמלעך די מענטשלעכע וועלט־אידעע. די ווייזע אויף די פליינען פון פּוילן איז אריינגעקאָמפּאָנירט — סיי ווי א צור-זאמענשפיל און סיי ווי א קעגנשפיל — אין דעם הערפאָאישן און מסירת-נפשדיקן פארמעסט, וואָס א גרופע יונגע יידן האָבן אונטערגענומען אין ארץ-ישראל:

„ס'איז געווען א זומער אין דער פרי. א תמעוואטע זון איז געשטאנען איבער אויסגעשטאָרבענע גאסן פון א קליין יידיש שטעטל אין פּוילן. איבער שפיציקע שטיינער האָט זיך געקוילערט א טונקלע מאסע פלייש, ענלעך צום גוף פון א מענטש. די שטיינער זענען בא-זייט געוואָרן מיט בלוט. די טונקל־בלוטיקע מאסע איז געווען צוגע-בונדן צום וויידל פון א פערד. אויפן פערד איז געזעסן א קאָזאק מיט א פיקע אין האנט. ווען פון הינטן האָבן די געשרייען אויפגעהערט, האָט דער קאָזאק זיך אויסגעדרייט. ער האָט פון פערדל אראָפּ אריינ-געשטעקט די לאנגע פיקע אין צעשנימענעם לייב. קיין ריר נישט, קיין כאַרכל: דאָס פערד האָט געשלעפט א הרוג.

דער קאָזאק איז געריטן צום וואלד צו, ווו ס'איז געווען דער שטאב. די זון האָט נארישעוואטע אונטערגעשמיכלט.

מיטאמאָל האָט דאָס קליינע קאָזאקן-פערדל א טאנץ געטון, זיך דיבאָם געשטעלט און זיך צעהירשזעט אזוי, אז דער קאָזאק איז אראָפּ און גענומען קוקן אין אלע זייטן. אָבער הויך דער זון האָט מען אין

ערנעץ נאָרנישט געזען. ארום איז אלץ געווען ליידיק. צי ווייל מ'האָט שוין אלע יידן געהאט אויסגעקוילעט, צי ווייל מ'האָט זיי געהאט ארויסגעטריבן פון שטעטל מיט קינד און קייט — נישטאָ קיינער. צע-שאַסענע פענצטער, צעשאַסענע דעכער, שטיק, ליידיק און עפעס אַ תּמעוואַטע זון, וואָס האָט אויסגעזען, ווי זי וואָלט מחמת צרות פון זינען אראָפּ.

וויילד קוקט דאָס פּערדל אויפן קאָזאק, ווי אַ רוח וואָלט דערין אריין. כאַטש נעם און שפּיז עס אדורך אויפן אָרט.

דער קאָזאק ווארפט אַ קוק אויפן הרוג און זעט, אז אויפן צע-שניטענעם לייב זענען נאָך געבליבן הענגען פּאַרבלוטיקטע צויטן פון דעם טלית, אין וועלכן דער אלטער ייד איז געווען איינגעהילט. אין אַט דעם טלית איז דער ייד — דער איינציקער, וואָס איז געבליבן אין שטעטל, צי מחמת אלטקייט, צי ווייל מען האָט גלאַט פּאַרגעסן אין אים — אין אַט דעם טלית איז דער ייד געשטאַנען, גערעדט אויף אַ מאָד-נער שפּראַך און געוואָרפן מיט די הענט. ער, דער קאָזאק, האָט אים געפרעגט, וואָס ער טוט. דער ייד האָט געענטפּערט, אז דאָס איז אַ תּפּילה אזא, וואָס ער זאָגט צום גאָט זיינעם, דעם זשידאָווסקן. אָבער די זשידעס האָבן דאָך נישט קיין גאָט. דאָס איז דאָך אַ ליגן. וווּ איז דען זייער גאָט? אין וועלכער צערקווע זעט מען אים? וווּ זענען די בילדער זיינע?

ער האָט כּאַלד פּאַרשטאַנען, אז דאָס נארט ער אים אָפּ. דער ייד איז אַ שפּיאָן אַ פּאַרשטעלטער און מיט די הענט ניט ער צייכנס דעם שונא.

איצט איז געבליבן נישט מער, ווי אַ צעקאַמעוועטע מאַסע פּלייש און צויטן פון אַ טלית. נאָר פּאַרוואָס ווייל דאָס פּערדל נישט ניין? פּאַרוואָס מאַכט עס אזוי מיט די אויערן? וואָס הירזשעט עס אזוי? ווער האָט אים איבערגעפּירט דאָס פּערדל?

דאָ זעט דער קאָזאק, ווי דער הרוג הויבט זיך אויף. פון דער צעשניטענער מאַסע הויבט זיך אויף אַ מענטש. דער זעלבער אלטער ייד מיט דער באָרד ווי אַ שטיק בלוילעכער שניי ערשט געפּאַלן. ער איז איינגעוויקלט אין טלית און די בלוילעכע ווייסקייט פון זיין באָרד

שאַטנט איבער דער פוסטער גאס מיט די בלוט-באזייטע שטיינער.
 ער קוקט אויפן קאָזאָק, קוקט אויף זיין פערדל, קוקט אויף זיין פיקע
 — און זאָגט :

— איך וועל מיך לאָזן איבער די פראָנטן. איך וועל גיין איר
 בער די שטאבן. וווּ איך וועל זיך ווייזן, וועט אָנפאלן א שרעק אויף
 אייך און איר וועט אראָפלאָזן די הענט און וואַרפן די ביסקסן. איר
 וועט זאָגן: דער ווייסער רב גייט! איר וועט זיך צעלויפן און איר
 וועט פארשפילן. און צום צאר וועל איך אויך גיין. איך וועל אוועק
 צום צאר און וועל אים עפעס זאָגן. ער וועט אומקומען. איך וועל
 מיך נוקם זיין פאר דער קרוודע פון יידישן בלוט.

אין דער לופט האָט זיך פארוואַרפן א בריק, דער ייד איז
 ארויף אויף איר און פארשווגנדן. און דער קאָזאָק איז געשטאנען
 אונטער דער בריק און געשריגן. ס'האָט זיך אים געדאכט, אז ער
 טרינקט זיך.

פון דעמאָלט אָן גייט דער ווייסער ייד איבער די רוסישע
 פראָנטן. זעלנער לאָזן ארויס די ביסקסן פון האנט. קוילן הערן אויף
 צו בילן. און צו די יידישע זעלנער, וואָס אויף די פראָנטן פון דעם
 צאר, בייגט ער זיך אָן און גלעט זייער נאָסן און זאָגט דריי ווערטער
 אויף לשון קודש :

— לי נקם ושלם".

אידענטיפיקאציע פון יידישער געשיכטע מיט דער שטאָט ירושלים :

דזשעמאל פּאַשאַ „מישט אויף גרעסס געשיכטע, וואָס ער האָט
 געהאט אויסגעשריבן פון בערלין, און בלעמערט צעטראַגן. עס איז,
 ווי די געשיכטע וואָלט געווען דאָס הויז פון די יידן, זייער אייגן הויז,
 און ווי ער, דזשעמאל, וואָלט זיך אין א פרעמד הויז געוואָלט אריינגיין
 רייסן. ער זעט לענדער און דורות, און הויך איבער די דורות און
 איבער די לענדער — א שטאָט אינגאַנצן באַרג, אינגאַנצן שטיון:
 ירושלים — א שרעקלעכע שטאָט. ווען עס מאכט זיך דאָרט א שטור
 רעפּוויניט — שרייען די שטיינער און עס בלאָזן האָרנס פון דער
 ווייט און אין דער טונקלקייט פון וואָלקנס מאָלן זיך אויס פיגורן".

אין דעם גאנצן ראָמאן, — וואָס איז אייגנטלעך די אוואנטוריסטיש-הערפאָאישע געשיכטע פון א גרופע יידן אין ארץ ישראל אין דער מלחמה-צייט, — גייען אדורך די פארשידענע יידישע ווירקלעכקייטן אין דעם דאָ-זיקן וויזיאָנערישן צייטלינישן אספעקט. אפילו שפראכלעך האלט זיך צייטלין אין אַט דעם דראמאטישן וויזיאָנערישן מעטאָד. אין די העראָ-אישסטע — און כמעט ביבלישע — מאָמענטן פון איינעם פון די הויפט-העלדן דארדאנסקי, רעדט דער דאָזיקער דארדאנסקי ספעציעל אויף דעם פשוטסטן פאָלקסטימלעכן יידיש. צוויי היסטאָריש-יידישע ספערעס אויף די פלאכן פון איין אספעקט. צייטלין באמיט זיך כסדר, אז זיינע העלדן אין ארץ ישראל זאָלן רעדן א יידיש מיט אלע חכמהלעך און חנדלעך פון דער שפראך.

„הבחור ר' אפרים — האָט ער געברומט צו זיך — איז, ברוך השם, נאָך אלץ א לעבעדיקער הונט. שיסט מען אים — קאָלערט ער זיך איבער א פאָר מאָל און היידא. הונגערט אים — מאַכט ער חתונה א ברייטל און עסט אָן א ברכה.“

און ס'גייט צייטלינען זיכער נישט דערין צו האָבן וואָסער עס איז שפראכלעך-פראָפאָגאָנדיסטישע טענדענצן. צייטלין איז נאָר נאָר ווייט פון אזעלכע טענדענצן. דער עיקר איז עס א וויזיאָנערישער טריק אפערצור-הויבן די פארשידענע פלאכן פון יידישער עקזיסטענץ אין דער איינהייט פון רויס און צייט. מיר האָבן אפילו א סצענע — און איך האלט זי פאר אוי-נע פון די פאָעטישסטע אינעם ראָמאן — וווּ די לעצטע טאָכטער פון אן אויסשטארבנדיקן יידישן מדר-שבט — די בעדואינערקע אזיזא — זוכט אויף די יידישע געמיינשאפט, כדי זיך מיט איר צו פאראייניקן און אין איר אויפצוגיין. איך וויל נאָר באמערקן: די הויפט-שטייגערונג אין דעם ראָמאן געהער צו דער סצענע, וווּ עמרם און דארדאנסקי ווערן געהאנגען אין דער תפיסה פון דמשק. די דאָזיקע סצענע איז איינע פון די שענסטע פראָזע-מוסטערן אין דער יידישער ליטעראטור בכלל, און זי איז קאָמפאָ-נירט — כ'מוז דאָ מיין פריינט צייטלין מאכן דעם פארדינטן קאָמפלימענט — מיט ממש א שעקספירישער מייסטערשאפט. און זי איז סימבאָליש. איך וואָלט געראַטן דעם לייענער זיך דורכאויס צו נעמען די מי און אויפ-

צווכן די דאָזיקע סצענע. ער וועט האָבן א גרויסן נייסטיקן גענום. פון איין זייט: דער טויט און דאָס אוועקגיין פון א מענטש אין דער אומבאָ- קאנטער אייביקייט. און פון דער אנדערער זייט: זיצן די לעבעדיקע אין האַלב־קרייז און קוקן צו צו דעם אייביק־מיסטעריעזן אקט. צייטלין האָט דעם דאָזיקן אקט פון גרויס־ארטיקן וועלט־שווישפּיל קאָמפּאָנירט ווי אן אַנטי־שטיק מיט כאָר און שווישפּילער. כ'מין נישט אין טעכנישן זין. עס איז אינגאנצן געהאלטן אין עפישער פאָרם און דער כאָר און די שווישפּיל- לער זענען אָרגאנישע באשטאנדטיילן פון דער עפישער פּראָזע. דאָך איז עס דורך און דורך טעאטראַליש און מיר לייענען עס מיטן געפיל, גלייך ווי מיר וואָלטן געזעסן אין א האַלב־קרייז פון א גריכישן טעאטער און צוגעזען די לעצטע פייערלעכע פינאַלן פון אן אַנטיקער טראַגעדיע. די צוויי קאָסמישע ספּערעס, די ספּערע פון פאַרגענגלעכקייט און לעבן און די ספּערע פון איי- ביקייט און טויט, שפּילן מיטאנאנדער אין ליכט און אין שאַטן פון א דראַמאטישער וויזיע. דער טויט איז די איינציקע און וואָרסטע טאט אונ- דערע. דער טויט איז די מיסטעריע פון אונדזער שיקזאל אין קאָסמאָס, ד. ה. די מיסטעריע פון אונדזער וועזן. און אונדזער לעבן? צי זענען מיר מער ווי די דרויסנדיקע צושויער פון א גרויסער וועלט־אינערלעכקייט?

דער הויפּט־העלד — דער טרוימער פון אן אלט־ניי ארץ ישראל — פאלט — אין סוף פון דעם ראָמאַן — פון אן אערפּלאַן אין די וואָלקנס אראָפּ אין די אייביקע און רוישנדיקע וואסערן פון ים. מענטשלעך העל- דנטום און וועלט־כאַאָס. און עס געהער אויך צו די סימבאָלן פון יידישן שיקזאל.

א קליינע פאָרבאמערקונגן:

די פּיאָנערישע ווערק פון י. אָפּאַמאַשו ("פּוילישע וועלדער"), ה. לייַוויק ("דער גולם"), א לעיעלעס: (שלמה מולכו" און "אַשר לעמעלס") ווי אויך דער אמעריקאנער אש ("כשוף־מאכערין פון קאסטיליען" און "קידוש השם") האָבן אין וועזנטלעכן אָנגעהויבן אויסברייטערן די אספעקטן פון דער יידישער ליטעראטור מחוץ די שטחים פון דעם שטעמל. און זיי האָבן דאָס געטון נישט בלויז אין שייכות מיט יידישער סאָציאלער און געזעלשאפטלעכער אקטיוויטעט, נאָר דער עיקר — און אויך דערין ליגט דער גרויסער פארדינסט פון די אויבנדערמאָנטע אמעריקאנער שריפט־שטעלער — זיי האָבן פאר דער יידישער ליטעראטור פונאנדערגעעפנט די שווערע און אלטע טויערן פון דער יידישער געשיכטע. זיי האָבן פונאנדער־געפלאַכטן די טיפערע פעדים פון יידישער קאָנטינענאליטעט. זיי האָבן זיך באַמיט צו אנטפלעקן די היסטאָרישע קאָנטינענאליטעט פון די יידישע כאַ־ראַקטערן און פון די יידישע מאַסן. בעסער געזאָגט: די קאָנטינענאליטעט פון יידישן שיקזאל אין דער קאָנטינענאליטעט פון דעם יידישן כאַראַקטער.

הגם י. 5. פּרץ האָט געוואָלט טון די דאָזיקע באַדייטונגספּולע אַרבעט אין די "פּאָלקסטימלעכע געשיכטן", האָט זיך אָבער די יידישע היסטאָרישע קאָנטינענאליטעט דאָרטן געהאַלטן נאָר אויף דער ליניע פון יידישן געמיט און יידישער פּאַנטאַזיע. זי האָט זיך געשטאַלטיקט ווי הוילע אבסטראַקציע און איז געווען אָפּגעריסן פון די רעאַל־פּסיכישע געשעענישן אין דעם באַווסט־זיין און אונטערבאוונטזיין פון דעם יידישן מענטש.

ערשט די אויבנדערמאָנטע שריפט־שטעלער האָבן די רעאַליסטישן פון דער יידישער געשיכטע אַריינגעפירט ווי קאָנטינענאליטעט רעאַליסטישן אין דער יידישער ליטעראטור.

* * *

יצחק באשעווים איז פון די אייגנארטיקסטע און טאלאנטירטסטע שריפטשטעלער, וואָס האָבן זיך באוויזן אין דער יידישער ליטעראטור אין פּוילן. אייגנטלעך געהערט ער נישט צו די רעאליסטן אין דער יידישער ליטעראטור אין פּוילן. ער געהערט אויך נישט צו די אידעאליסטן. באשעוויעס קונסט באוועגט זיך נאָר אויף אן אנדערן שטח און ער איז א רעאליסט לגמרי אויף אן אנדער רעאליטעט. באשעוויעס אופן פון שרייבן איז אין פּלוג נאָר א רעאליסטישער און ער האלט זיך, אזוי צו זאָגן, הארט נעבן די קאָנטורן פון דעם ווירקלעכן. זיינע פּערסאָנאַזשן זענען אויסערגעווענלעך פּלאַסטיש געצייכנט און ער האלט זיי נישט אין דער נעפּלהאפטיקער צעשוואַמענקייט פון דער וויזיע. הגם באשעווים איז דורכאויס א ווירזיאַנער. א וויזיאַנער אויף זיין מערקווירדיקן אופן. ער האָט א טיפע פארשטענדעניש פאר דער קאָליר פון דער אומגעבונג און פאר דער צייכענינג פון דער קערפּערלעכקייט פון זיינע פיגורן. שוין באשעוויעס יידישע גופים אליין אנטפלעקן דעם גאַנצן אומהיימלעכן תהום פון גייסטיקער יידישער וועזנהאפטיקייט. די גופים שטייען פּולשטענדיק אין ליכט פון זייער אינערלעכן גייסט, און „די וועלט“ און „יענע וועלט“ שטייען געוואלדיק נאָענט צווישן זיך אין דעם פּלאַסטישן שפּיל פון באציאונגען. פאר זיין רעאליטעט באַרגט זיך באשעווים אויס די געשפּענצטערהאפטיקע ליכטער און די געשפּענצטערהאפטיקע טונקלעקייט פון דעם אירדעאלן. אלע זיינע פּערסאָנאַזשן פירט ער צוריק צו דעם ליכטיק-טונקלען בין-השמשות פון דעם באקאנטן און אומבאקאנטן, דעם באווסטן און אומבאווסטן, דעם געזעענעם און דעם געאַנטן.

באשעווים איז אין פּוילן געווען נאָך א יונגערמאַן. יונגקייט איז פאר דעם בעסטן שריפטשטעלער אן אומפארמיידלעכער חסרון. א שאָד, וואָס נומע קינסטלער ווערן נישט געבוירן עלטערע און רייפערע מענטשן. אזוי איז שוין דער גאַנג פון דער וועלט און קעגן דעם איז נישטאָ וואָס צו מאכן. איך מיינ, אז אין דעם ליגט די סיבה, וואָס די אלע ווונדערלעכע רעסטיזיטן, זיטן, וועלכע באשעווים שלעפט צוואמען פון די וויזיאַנערישע טונקלעקייטן פון יידישן געמיט, גיבן נאָך נישט גענוג כולט די ליניע פון יידישער

קאָנטינוואַיטעט, — די קאָנטינוואַיטעט פון יידישער שיקזאלהאפטיקייט, אין מיטן אַטראָ דעם עולם־התוהו פון דיאבאָליק, אנונגען און וויזיעס. באשעוויסן פעלט דער דראַמאטישע אָטעם פון אהרן צייטלינגען, די דיאלעקטיק פון א וועלט־געראַנגל, וואָס פליסט ערגעצווו צו צו א סינ־טעזע. און דאָס איז שיקזאל. אָבער באשעוויסעס קינסטלערישע טאט, — אויסצובויען דאָס ארכיטעקטאָנישע געשטאלט פון דער יידישער וועלט, פון אַט די היסטאָרישע רעקוויזיטן, איז אויסערגעווענלעך אַריגינעל און אויסערגעווענלעך גיי אין דער יידישער ליטעראַטור. ווען עס וואָלט נישט געקלונגען ווי א פאראדאָקס, וואָלט איך געווען געזאָגט, אז באשעוויס איז דער באשעפער פון א יידישער גאָטיק. באשעוויסעס ווערט האָבן אין זיך א סך פון גאָטישער אומהיימלעכער־פאַרמאָהאפטיקייט. אָבער אלץ אויף א טיף יידישן אופן. באשעוויסעס פאנטאזיע איז א געמיש פון יוסף דילי רינה און עדגאר פאָע. און דערצו איז באשעוויס א פלאסטיקער אויף הונד־דערט פראָצענט און אויפן גאנצן געביט פון זיין שאפן. זיין שפראך האָט אין זיך דאָס זעלביקע טונקל־גאַלדענע ליכט פון געשפענצטערהאפטיקייט פונקט ווי זיינע שארף באַבאכטעטע און שארף געצייכנטע כאַראַקטערן. באשעוויסעס שפראך האָט א זאָרגפֿעלטיקייט און א פיעטעט אין בוי פון אירע זאצן, וואָס זענען ממש א מוסטער ווי אזוי מען דארף בויען א יידישן זאץ און וויפֿל זאפטן און חנען עס לאָזט זיך ארויסבאקומען פון יידיש. באשעוויסעס שפראך איז גאָר אן אַרנאנישער באשטאנד פון דעם גאנצן מילעי און אטמאָספֿערע, ווהיין ער ברענגט אונדז אריין. די פאמינא פון איר אלטקייט שטאמט אבסאָלוט נישט פון א ווילן צו ארכאאזירן. באשע־זויסעס שפראך איז ארכאאזיש פון זיך אליין ארויס, פון איר טאָן און גע־מיט. זי פליסט ארויס טיף פון אינעווייניק פון די מערקווירדיקע אלטע געשפענצטערהאפטיקע מענטשן, וואָס דערהויבן זיך און אנטשטייען אין דער דאָזיקער וועלט פון יידישער פאנטאזיע און יידישן פאנטאסטישן אָבערגלויבן. די פערסאָנאזשן באשעוויסעס וועקן זיך און ווערן געבוירן ווי יידישע האַמאָנקולוסן, וואָס געשטאלטיקן זיך אין די אלטע פארגעלטע בלעטער פון יידישע קבלה־ספרים און יידישער מיסטיק. זיי דרייען זיך טאקע ארום אין דער יידישער ווירקלעכקייט, ווי לעבעדיקע און אומהוימ־לעכע געשטאלטן פון אנדערע יידישע ווירקלעכקייטן. שוין אין באשעוו־

מעם ערשטע נאָוועלן ווי „אן אלט הויז“, „דעם טאטנס זון“, „דער וועלט־דערלייזער“ און „דער משומד“ זענן מיר אָט די אלע פארשוניען, פון וועלכע עס אנטשטייען שפעטער באשעוויסעס פערסאָנאַזשן: קבליסטישע משיח־זוכער, וואָס זענען א געמיש פון דער יידישער „די וועלט“ און דער יידישער „יענער וועלט“. א ווילדע און עקזאָטישע פאנטאזיע פלאקערט אין זייערע קעפ ווי אן אָנגעצונדענער שייטער־הויפן. יענע יידישע פאנ־טאסטן קלייבן זיך מיט יחודים און אָפּשפּרעכונגען איבערצואנדערשן די וועלט־געזעצן און צו מאכן מיט דער וועלט האָקוס־פּאָקוס.

די נאָוועלע „דער ייד פון בבל“ קאָן מען צורעכענען ווי דעם פּאָר־שטודיום פון דעם מייסטער־ווערק „דער שטן פון גאָריי“, מיט וועלכן באַ־שעווים האָט זיך געקויפט איינס פון די אָנזעעוודיקע ערטער צווישן יי־ד־שע דערציילער. איך וועל אומישנע געבן א פּראָבע פון דעם אופן ווי אזוי באשעווים צייכנט זיינע העלדן:

„מיט א יאָר דרייסיק צוריק האָט ער זיך באוויזן אין די היגע לענדער — א הויכער, דאר ווי א שטעקן, אין א לאנגן מלבוש מיט געלע און ווייסע פאסן, אין סאנדאלן, וואָס האָבן אויסגעזען ווי חליצה־שיך און מיט א ווייסן גארטל אויף די לענדן. גערופן האָט ער זיך יועז בר־מצליח, גערעדט א מין „תרגום“ און לשון קודש און אָנגעגעבן, אז ער קומט פון בבל, ווו ער האָט געלערנט ביי א זקן קבלה־מעשית. דער ייד האָט פאר גרויסע געלטער געהיילט נכפהניקעס און משוגעים, ארויסגעטריבן דיבוקים און מרה־שחורחם. ער האָט אין א שווארצן שפיגל געוויזן געשמאלטן פון געשטאַרבענע קרובים און פלעגט איבערטראָגן אומריינע קרענק פון מענטשן אויף הענער... כאַטש דער ייד האָט זיך געפירט פרום, איז גענאנגען זומער און ווינטער אין קאלטע מקוות און האָט געפאסט תעניתים, האָבן רבנים און צדיקים גלייך אים גענומען רודפן, געשריבן בריוו, אז ער זינקט אין דער „סטרא אחרא“. „אין דער טאַרבע זיינער האָבן זיך געוואל־גערט וועלפישע ציין און קנולן טיוולסקרויט, א פענדל מיט קוילן אויף קטורת, ווייבערישע האָר און קאָלטענעס, א פלעשל אש פון א פארברענטער קאץ און א שייבל פון א מת. עטלעכע מאָל האָט ער

אויפן וועג חתונה געהאט, נאָר די ווייבער האָבן זיך געשראָקן פאר אים, געשלעפט אים צום רב נאָך א נט און ער פלעגט זיי לאָזן ענוות".
 „שוין עטלעכע יאָר ווי ער שלאָפט אין גאנצן נישט. שווארצע לייט מיט גענדזענע פיס טאנצן בינאכט אויף זיינע ווענט, מען שפילט אויף א פידעלע ימים־נוראימדיקע ניגונים און מען כיכיקעט. וויפֿל מאָל ער נעמט איינדריםלען, צופט מען אים ביי די פאות. צו אלע צרות באגנבעט מען אים. ער פילט בפועל ממש, אז זיי קריכן מיט די הענט צו אים הינטערן כוזים. אן אנדערש מאָל טרייבט מען מיט אים לצנות. מ'טראָגט איבער די זאכן אין שטוב פון איין אָרט צום אנדערן, דעם לאָמפ שטעלט מען אוועק אויף דער ערד, מ'קלאַפט אין די שויבן, מ'פישטשעט און מ'פייפט אים אין די אויערן. נאקעטע נקבות מיט צעפ ביז אראָפ גייען ארום מיט באַרוועסע פוס־ווילן, זעצן זיך אויף זיין בעט, כיכן אויסגעלאסן און ווייזן זייערע ווייסע ציין. אן אנדער מאָל פלעכט מען אים אינגאנצן ארום ווי צום דער־שטיקן און מ'טענהט מיט אים איין אזוי לאנג, ביז ער בלייבט ליגן א פארהלשמער.

— יועץ — זאָגן זיי — וואָס האָסטו געמאכט פון דיר? קיין עולם הבא וועסטו סיי־ווי נישט האָבן... גיב זיך אונטער און ווער אן אונדזעריקער...

יועץ בר מצליח ווייסט, אז מחנות לאפיטוטן ווארטן אָפ זיין טויט, כדי אריינצוכאפן זיין זינדיקע נשמה און זי צו צערייסן אויף שטיקער. וויפֿל מאָל ער קוקט איבער די מזוזות, געפינט ער דאָרטן א פסול אין שם, די ספרים ווערן אויפגעפרעסן פון מיז און מאָלן. אנומלט האָט ער געעפנט די בתים פון זיינע תפילין און געפונען דאָרטן פארפוילטע שטיקלעך פארמעט...

א שדים־חתונה:

„גרויסהאַריקע פארשוניען, ווייכע ווי פון שפינוועבס, האָבן זיך געשטופט ארום אים, ווי ארום א בעל־שמחה, געלאכט מיט עפעס אן אומריינער קלעפיקער פרייד, געוואָרפן זיך אויפן האַלדז. מוזיק האָט אויסגעשפילט, שטורקאצן האָבן זיך אָנגעצונדן און דער הימל איז געוואָרן רויט ווי בשעת א שרפה. יועץ בר־מצליח האָט

צום לעצמן. מאל געפרוויט זיך ארויסרייסן, געוואלט מאכן א טריט, אבער די ערד אונטער אים האט זיך געדרייט. עמיץ האט אויסגע- שפרייט איבער אים א חופה, מ'האט אים אָנגעטון א קיטל. א גרויסע אשה, אינגאנצן א נאקעטע האט אים ארומגענומען, צוגעשפארט אים צו אירע אנטבלויזטע בריסטן, ארויפגעלייגט זיך אויף אים מיט איר גאנצער שווערקיט און געבעטן זיך:

— יועץ, זיי מיך נישט מבייש... זאג הרי את... אויף איי- ביש...! מזל טוב...!

יועץ האט מיט פארטויבטע אויערן געהערט א געבראזג פון צע- בראכן גלאז, א פויקעריי, א טופעריי פון פיס, געלעכטער און קווי- טשערייען. א באַבע מיט א גרויסן קוילעטש האט געהאַפסט פאַראויס, געמאכט קאָזשאַלקעס. מיט איינמאל האט זיך אָפגערוקט די ערד אונ- טער די פיס, די גאנצע התונק האט זיך א הויב געטון אין דער לופטן, קרום גענומען זיך טראָגן איבער באלויכטענע שמעט.

יועץ בר-מצליח טרייבט ארויס מיין, היילט הייזער פון ווילדע שוואַך- מען. דערביי ווייזט באשעוויס ארויס גרויסע ערודיציע אין יידישער דיאַ- באַליק.

אין „שטן פון גאַרײ“ האט זיך באשעוויס פארנומען פון אַטאָ די שאַטן און „יענע-וועלט“ רעקוויזיטן צו קאָנסטרואירן א גאנצע עפאָכע פון יידישער געשיכטע. סיי די איינצלעהייטן און סיי די איינצלע פארשוי- נען פון יידישן עולם התוהו האט ער צוזאמענגענומען אונטערן אספעקט פון א היסטאָרישע גאנצקייט. גראַד מיט זיי האט באשעוויס געוואלט בא- וועגן א תקופה אין יידישן לעבן, און ווייזן א שטיק יידישע געשיכטע, ווי אזוי זי קוקט אויס אינעם ליכט פון יידישער פאנטאזיע. אן אַפּשניט יידיש לעבן אין אַפּשיין פון יידישער וועלט-דערווארטונג. וועלט-דערווארטונג אין די טונקל-גאלדענע שאַטנס פון אן אומהיימלעכער יידישער אומבא- קאנטקייט. באשעוויס האט דערצו אויסגעקליבן די תקופה פון גזירת ת"ח און שבת-יציב. איך האלט עס פאר א געראַטענעם אויסוואל. יענע תקופה איז ווי אָנגעמאַסטן פאר באשעוויסעס פערסאָנאזשן. פון איין זייט האט זיך דאן אויסגערוכט, אז די שווערד פון אומקום איז ארויס פון איר שייך

און זי האלט זיך אויפגעהויבן, כדי אכזריותדיק צו פארטיליקן די יידישע אומה. פון דער אנדערער זייט — ווי תמיד אין דער יידישער געשיכטע — זעט מען שטענדיק אין די פינצטערע צייכנס פון א יידישן סוף גראָד די ליכטיקע צייכנס פון א יידישן אָנהויב. פון אונטער די חורבות פון יידישן לעבן פלעגן פון תמיד אָן אויפשטיין די דערלייזער און די אָנזאָגער פון די נייע ווונדערלעכע צייטן וואָס ווארטן אויף יידן.

„פשוטע ווייבער האָבן געזען חלומות אומגעוויינטלעכע. אין שלאָף זענען צו זיי געקומען טויטע קרובים און דערציילט וועגן די ווגנדר, וואָס וועלן בקרוב געשען. מ'האָט געזען דעם אָרימאן, וואָס רייט-אָן אויף אן אייזל. מ'האָט געהערט אליהו הנביאס רוף: גאולה באה לעולם. א גרויסער וואָלקן האָט אראָפגענידערט און אלע יידן מיט ווייבער און קינדער האָבן זיך אויף אים ארויפגעזעצט, אוועק-צופליען קיין ירושלים. פאָראויס האָבן געשוועכט די שולן און בת-י-סדרשים. א דינסטמויד פון בעכעוו דערציילט, אז דרימלענדיק האָט זי געזען א פייערדיק געביי, הויך ביז צום הימל, ליכטיק ווי די זון. ארום איר האָבן יידן אין זיידענע מלבושים מיט שטריימלעך אויף די קעפ געקניט און געזונגען זמירות. איר באלעבאָס, א למדן, האָט גלייך פארשטאנען, דאָס די מויד האָט די זכיה געהאט צו זען דאָס בית-המקדש פון אויבן מיט די לוויים, און איז מיט איר געפאָרן איבער אלע קהילות ארום, זי זאָל נאָכדערציילן איר חלום. אלטע גוים, וואָס קוקן אויף די שטערן, כדי וואָרצוזאָגן, האָבן געלאָזט וויסן, אז אין מזרח באווייזט זיך יעדע נאכט א שטערנדל, וואָס פירט א שטרייט מיט אלע אנדערע מזלות, שלינגט זיי איין און ווערט אלץ גרעסער, ביז דאָס באקומט א געשטאלט ווי פון א לבנה. עס האָט געזאָלט זיין א צייכן, דאָס די קלענסטע און פארשעמטסטע אומה וועט זיך שטארקן איבער די פעלקער און הערשן איבער זיי. עס זענען אויך געווען גלחים, וואָס האָבן עדות געזאָגט, דאָס זיי האָבן געזען אין הימל די מלחמה פון גוג ומגוג און דעם נצחון פון ישראל.

זאכן נישט צום באגרייפן זענען פארלאָפן אויף דער וועלט.

ארחי־פרחי, היזע־גייער, וואָס וואָגלען פון שטאָט צו שטאָט און פון לאַנד צו לאַנד, האָבן דערציילט, אז אין בעהמען איז געפאלן א האָגל פון קיזלשטיינער און אָנגעמאכט א חורבן. אין טערקיי איז בשעת א רעגן אראָפגעפאלן א ר־זיקע שלאַנג, וואָס האָט צוגע־דעקט עטלעכע שטעט און געטויט אסך יידן־פיינט. אין שעברעשין האָט א וואסער־טרעגער געהערט א בת־קול און אין פילעוו האָט א פיש געשריגן שמעי־שראל, ווען מען האָט אים אָפגעשאָבן לכבוד שבת. מ'האָט אויך גערעדט אסך וועגן דעם, וואָס דאָ און דאָרט דעהערט מען פלוצים ממש מיט די אויערן דאָס קול, וואָס קומט פון בארג־חורב : שובו בנים שובכים. א זינדיקער רופא, וואָס האָט פאר־נומען דאָס דאָזיקע קול דריי מאָל נאָכאנאנד, האָט זיך אָפגעשיידט פון ווייב און קינדער, אָנגעגורט א זאק אויף די לענדן און איז אוועק אין גלות. אין יעדער שטאָט, ווו ער קומט, לייגט ער זיך אויף דער שוועל פון בית־מדרש און יעדער איינער, וואָס קומט אריין, אָדער ניט ארויס, מוז אויף אים אָנטרעטן און א שפיי טון אים אין פנים. דערביי רעכנט ער אויס מיט געוויין און געיאָמער אלע זיינע שלעכ־טע מעשים. מ'האָט אויך אסך גערעדט דערפון, וואָס גראָד היינטיקע צייטן, ווען יידן ווערן געפייניקט און געטרעטן, האָבן זיך אין אלע לענדער גענומען מערן גרים. אלץ אָפטער האָבן זיך געטראָפן גוים, וואָס האָבן שטילערהייט געלאָזט זיך מל־הויין און אויף זיך גענומען דעם יאָך פון דער תורה, ווי וויל די שטראָף ביי מלכות איז געווען זייער א הארבע. דאָס זענען אלץ געווען גענויע סימנים, דאָס צו דער לאַנגער פינצטערער נאכט פון קנעכטשאפט נעמט א סוף און דאָס די צייט פון אויסלייונג איז נאָענט". (ז. 119).

דער לייענער דארף געדענקען, אז די דאָזיקע סצענע איז אָנגעשריבן געוואָרן אין פוילן אין די יאָרן צווישן דער ערשטער און צווייטער וועלט־מלחמה...

איבער די היסטאָרישע דענקמעלער האָבן גענוג באשיינפערלעך גע־בלאָזן די ווינטן פון דער קעגנווארטטיקייט.

באשעוויסעם פראָזע האָט אין אָט דעם ווונדערלעכן ווערק דערגרייכט

די יידישע פראָזע אין פּוילן

א מדרגה פון אויסגעאיידלעכטקייט און רייפיקייט. אין דעם דאָזיקן פּרטי, ד. ה. וואָס שייך די דערגרייכונג פון יידישן סטיל אין דער מאטעריע פון דער יידישער שפּראַך, קען זי כמעט געשטעלט ווערן נעבן דער בעסטער פּראָזע פון י. ל. פּרץ אין די „פּאָלקסטימלעכע געשיכטן“. פּונקט ווי פּרצעס פּראָזע איז דורכגענומען מיט די ליכטיקייטן פון יידיש גלויבן, אזוי איז באשעווי-סעס פּראָזע דורכגענומען מיט די טונקלעקייטן פון יידישער מיסטיק און יידישער דיאבאָליק. פּונקט ווי פּרצעס פּראָזע איז נאָאויב און ליריש, אזוי איז באשעוויסעס פּראָזע סאטיריש און מאָלעריש. כ'וואָלט גיכער געזאָגט: באשעוויסעס פּראָזע איז סאטיריש אין איר מאָלערישקייט.

צוויי עקזיסטענץ-ספּעראַס אין יידישע זעאונגען שילדערט באשעוויס אין „שטן פון גאָרין“. איין ספּעראַס קומט פון די טונקלעקייטן פון יידישן פּאָלקס-געמיט. געשטאלטן טויכן אין איר אויף, וואָס ברענגען מיט די איי-ביקע האָפענונגען פון יידן צו ווייטע און אומבאקאנטע דערלייזער. דאָרט באוועגן זיך יידן, וואָס לעבן שטענדיק אין די הינער-פּלעט פון אן אינער-לעבן עולם-התּוהו. אין דער אנדערער ספּעראַס זעען מיר יידן, וואָס האַלטן זיך הארטנעקיק אין די אָפּגעגרייכטע צווימען פון יידישער ראַציאָ. אויך זיי זענען אַסקעטישע פּאנאטיקער, נאָר זייערע זעלישע תּשוקות פאַר-וואנדלען זיי אין אַ טעאָלאָגישער פּאַרנופּט. אויך די „ראַציאָנעלע“ יידן זענען פול מיט טונקלע האָפענונגען, נאָר זיי ווארטן מיט זייערע האָפּע-נונגען הינטער די מויערן פון דין און געזעץ. די לאָקונגען פון דעם אי-ראַציאָנעלן געמיט זענען נישט בכוח זיי ארויסצוקריגן פון דעם אָרט, וואָס איז אָנגעצויכנט געוואָרן פון דעם אָפיציעלן יידנטום. דער קאַמף צווישן יידישער ראַציאָ און יידישער מיסטיק, ד. ה. צווישן רבנים און מקובלים, איז איינער פון די הויפּט-דראַמאטישע מאָמענטן אין דעם אויסטערלישן יידישן בינ-השמשות אין די צייטן פון שבת-יצבי.

„נישט צו דערקענען איז גאָרין, די אַלע יידישע שטאַט. אַמאָל איז אַלץ צוגעגאַנגען מיט א סדר. די בעל-מלאכות און זייערע געזעלן האָבן געאַרבעט און די סוחרים האָבן געטריבן האַנדל. די שווערס האָבן געגעבן קעסט און די איידעם האָבן געלערנט. די יינגלעך זענען געאַנגען אין חדר און צו די מוידן זענען געקומען

רביצינס. אויף אלע שטאָטישע זאכן האָבן אַכט־געטון ר' אלעזר באבאד און די שבע־טובי־העיר. האָט עמיץ אָפּגעטון א זינד, האָט מען אים גערופן צום בית־דין : האָט ער נישט געפּאָלגט דעם פּסק, האָט מען אים געשלאָגן מלקות, אָדער צוגעבונדן צו דער קונע אין פּאָליש. דאָנערשטיק און פּרייטיק פּלעגן די נויטבאדערפטיקע גיין מיט טאָרבעס איבער די הייזער. שבת האָבן גבאיטעס צונויפגענור־מען חלה און פּלייש, פּיש און אויבסט. האָט געטראַפּן ביי א גע־מיינעם מאן א בתולה איבער די פּופצן יאָר, האָט קהל זיך צונויפגע־לייגט, געמאכט אן אויסשטייער, און זי אויסגעגעבן פאר א יתום, אָדער אן עלטערן ייד, אן אַלמן. בלויז פון דרשה־געשאנק האָט דאָס פּאָר־פּאָלק געהאט עטלעכע יאָר אויסצוקומען. שפּעטער האָט דער מאן געטון א מלאכה, אָדער ער איז אוועק אויף דער מדינה און מ'האָט אים ארויסגעגעבן א כתב. אודאי האָבן אויך געטראַפּן אלערהאנט שטרויכלונגען. צומאָל פּלעגט אויסברעכן א קריג צווישן מאן און ווייב און מ'האָט געמוזט פּאָרן גטן זיך קיין יאָנעוו, דער טייך אין גאָררי האָט געהאט צוויי נעמען און מ'האָט נישט געוואָסט ווי אזוי צו שרייבן אין גט. ס'פּלעגט געשען, דאָס א מאנסביל איז אוועק און איבערגעלאָזט אן עגונה, אָדער דערטרונקען געוואָרן אין א מים שאין להם סוף, און זי האָט נישט געטאָרט חתונה האָבן. יעדן פּסח פּלעגט ווערן א צאנקעריי אין גאָררי צוליב דעם יום־טוב־דיקן מעל, וואָס קהל פּלעגט פארפאכטן צו א תקיף, און יענער האָט געגעבן שלעכטע סחורה, געמישט מיט קלייען. ס'רוב פּלעגט מען אים פארשעלטן און ער האָט נישט אויסגעלעבט דאָס יאָר. פונדעסטוועגן איז איבעראיאָר א צווייטער להוט געווען נאָך דעם פארדינסט. שמחה־תורה האָט מען אין דער שניידערישער שול זיך געשלאָגן צו־לייב הקפות, און חברה קדישא האָט זיך אָנגעשכורט ביי דער סעודה און געבראַכן געפּעס. א פּאָר מאָל אין יאָר פּלעגט ווערן אן אונטער־גאנג און מענדל באגרעבער האָט אָפּגעשפּאַרט עטלעכע גילדן. אָבער דאָס איז רק דער שטייגער פון די לייט. מיט די דאָרף־גוים האָט מען געלעבט אין פּרידן. אין שטעטל האָט בלויז געווינט א שבת־גוי, א באַר־גוי און נאָך אייניקע, וואָס זענען געזעסן אין זייטיקע געס־

לעך, ארומגערינגלט מיט הויכע צוימען, זיך נישט צו ווארפן אין די אויגן... אויף אָדפוסטן, ווען ס'קומען זיך צונויף גרויסע המונים, האָבן יינגלעך געהאנדלט מיט פעסער זיס וואסער. אויף די יארידיס זענען זיך צונויפגעפאָרן פויערעס פון אלע דערפער ארום. פערד האָבן געהירזשעט, קי האָבן געבלעקט, ציגן האָבן געמעקעט. פערד הענדלער — יידן גבורים, זומער און ווינטער אין וואַטענע שפאַנ-צערס און שעפסענע היטן — האָבן זיך געיאָגט נאָך צעבריקעטע אָגערס, געשריגן מיט גראָבע קולות ווי ערלים. קצבים מיט שפיציקע מעסערס אויף די לענדן און מיט פארבלומטיקטע הענט, האָבן גע-שלעפט פאר די הערנער איינגעשפארטע אָקסן, וואָס האָבן מער נישט געטויגט צום אקער. ביי די תבואה-סוהרים זענען די שפייכלערס שטענדיק פול געווען מיטן אויג און ס'האָבן זיך דאָרט געפיטערט לאנגע מיז מיט פעטע ווייסלעכע בייכער. אין די שענקען האָט מען דעם אָקאוויט געמישט מיט נאנצע עמערס וואסער. ווי לאַנג דער יאריד האָט געדויערט, האָבן די כאמעס זיך פריילעך געמאכט אויף זייער שטייגער. זיי האָבן געטאנצט מיט גויעס, געזעצט מיט די פיס אין די, געפייפט און געזונגען מגושמדיקע לידער. שיקסעס האָבן געקוויטשעט און זיך געוויגט אויף די היפטן, די שקצים האָבן זיך געשלאַגן מיט מעכטיקע פויסטן. מיט וואָס האָבן יידן אלץ נישט געהאנדלט! מיט געבלימטע ווייבערישע סיצן און קאָפּטיכלעך, מיט אייער-בייגל און געפלאַכטענע קוילעטשלעך, מיט קינדער-שיכ-לעך און טובער-שטיוול, מיט בשמים און ניס, מיט אקעראייזנס און געגל, מיט געגילדעטע כלה-געשאנקען און טארטיקע קליידער, מיט גרענערס פאר נאכט-וועכטער און מיט מאזשגארן אויף זיך צו פאר-שטעלן אין ניטל. וויפל מאָל האָט ר' בינוש אַרויסגעגעבן אן איסור נישט צו האנדלען מיט זאכן וואָס געהערן זיך אָן מיט תפלה און חגאות פונדעסטוועגן האָבן יידן שטילערהייט פארקויפט טריה-פסולן מיט געלישטע טעוועלעך און געגילדעטע צוימען, גלע וואקס סענע ליכט און אפילו הייליקע בילדער מיט רייפּעלעך ארום די קעפּ. ערגעץ פאררוקט אין א זייט זענען געשטאנען די עטלעכע גאָרייער גוים, האָבן פארקויפט ברוינע ווורשטן און ווייס חזיר-פעטס, וואָס

זעט אויס ווי חלב. איז אמאָל פארביי א יונגערמאן א מונק —
האָט ער זיך אָנגעכאפט ביי דער נאָז מחמת איבל און דערנאָך
געטענהט:

— עשו ווייסט וואָס צו פרעסן... ס'שטינקט אויף א מיל...
פארנאכט זענען די באלעבאטישע פויערים זיך צעפאָרן; די
אָנגעזויפטע האָט מען ארויסגעוואָרפן אין דער בלאָטע און די דער-
צערנטע באבעס האָבן זיי אהיימגעשלעפט ביי די אויערן. דער גרוי-
סער קיילעכדיקער מארק איז געווען פול מיט פינצטערניש, מיסט
און הימישע גוישע ריחות. אין יידישע שטובן האָט מען אָנגעצונדן
אייל-לעמפלעך, ליכט, שטיקער קין. ווייבער, אין ברייטע פארטעכער
מיט טיפע קעשענעס, האָבן געשפיגן אין די הענט קעגן א שלעכט
אויג, מיט ברען געצויילט קופערנעלט אין טעפ אריין."

די מאַטיוון פון מיסטיק און עראָטיק, וואָס האָבן געשפילט אן אוי-
סערגעווענלעכע ראָל אינעם טונקל פון יענע צייטן, נוצט באשעוויס אויס
מיט פיל פארשטענדעניש. די עראָטיק איז דאָ פונקט אזוי געשפענצטער-
האפטיק און וויזיאָנעריש, ווי די געשפענצטער און די וויזיעס אין דעם גע-
מיט פון דער צייט. די עראָטיק איז די מיסטיק פון גופישער ליידנשאפט,
פונקט ווי די מיסטיק איז די עראָטישע ליידנשאפט פון גייסט. דאָ, אין
"שטן פון גאָרין", שטייען זיי אין ענגער בארירונג און טוישן זיך נאָר אָפט
מיט אנאנדער אינעם ווילדן שפיל פון די אויפגערייצטע געמיטער. דער
יידישער יצירהרע איז פונקט אזא ייד א מקובל ווי דער יידישער יצר-טוב.
זיי קענען ביידע נישט ארויס פון דער וועלט פון יידישע פאָלקס-פאָרשטע-
לונגען אין וועלכע באשעוויס האָט זיי איינגעשפאנט. אָט ווי באשעוויס
שטעלט פאָר די ביידע פאָלן פון יידישער ליידנשאפט.

"די קדושה און די טומאה פירן צווישן זיך א שטרייט. די
קדושה האָט בלויז א פנים, אָן א גוף. דאָס פנים איז דערהיצט, ווי
נאָכן מרחץ, האָט א ברייטע ווייסע באָרד און לאַנגע צעפלאָניגענע
פאות. איבערן הויכן שטערן זיצט א סאמעטענע יארמעלקע. דאָס פנים
שאַקלט זיך און דאוונט; עס זינגט מיט א הויך קול זמירות און
זאָגט תורה; עס דרשנט מיט ברען, ווי אמאָל ר' בינוש, און לערנט

די יידישע פראָזע אין פּוילן

מיט א ניגון; עם פרעגט קשיות און ענטפערט תירוצים; עם דער ציילט פרומע מעשיות צו שטארקן די אמונה און קריגט זיך מיט די אפיקורסים. דאָס פנים עסט און בענטשט, מאכט קידוש און הברלה, זאָגט גאנצע שטיקער פייט און זהר, און אלץ יום־טובדיק און האָ-פערדיק. צומאָל, ווען רעכעלע שליסט צו די וויעס, זעט זי דאָס פנים נאָענט ארויסטויכן פון דער פינצטערניש. אין ביידע זייטן אויגן-ווינקלען ציטערן דינע זקנישע קנייטשעלעך. די רויטע באקן-קישע-לעך זענען דורכגעצויגן מיט בלויע אָדערלעך, די שוואַרצאפלען זענען צעשמייכלט מיט גענאָד, ווי ביי א זידן...

די טומאה איז ערגעץ ווייט און טיף, ארומגערינגלט מיט טונקלקייט, ווי זי וואָלט געזעסן אין א קעלער. זי רעדט זייער שטיל, אָן א שטים. זי איז פארדעקט און פארשלייערט, ארומגעוועבט און ארומגעשפינט. זי טוישט אָפט איר געשטאלט. טיילמאָל זעט זי אויס ווי א מענטש, טיילמאָל — ווי א פלעדערמויז אָדער גאָר א שפיץ. עם טרעפט, דאָס רעכעלע זעט ארויס בלויז איר מויל, וואָס איז קרום צעעפנט און שוואַרץ, ווי ביי א פראָש. די טומאה זאָגט עזותקייטן און מאכט ליצנות. זי שפרעכט אפויר פון דעם גרוב, דער הייל, דעם לאַך, וווּ זי ליגט פארבאָרגן. זי איז מחרף ומגדה, זאָגט ארויס שמות הקדושים און איז זיי מבזה. גראָבע רייד שיטן זיך פון איר און דבריי-ניאוף: זי מאכט אלערליי וויצן און שפאסן, דאָס רעכעלען ווילט זיך לאכן, כאָטש זי ווייסט, אז דאָס איז א גרויסע זינד."

א קבליסטיש-עראָטישע סצענע צווישן גדליהן און דעם שוחט און
רעכעלען:

„עם איז שוין שפעט אין דער נאכט, ווען ר' גדליהו באזוכט רעכעלען אין איר חדר. די אשה ליגט שוין אין איר הימלבעט און שלאָפט. זינט זי איז געוואָרן א נביאהטע און געפינט זיך אין ר' גדליהס הויז, האָט זי כמעט אויפגעהערט צו עסן און טוט אינגאנצן נישט איר באדערפעניש. איר לייב איז געוואָרן דורכזיכטיק און ווייס ווי פערלמוטער, און זי שפירט באשיינפערלעך, ווי ס'גייט

דערפון א שמעקעדיקער ריח, ווי פון בלעטער. יעדע נאכט קומען איר צו חלום אנדערע מלאכים, ווי אויך ר' שמעון בן יוחאי און אליהו און מען לערנט מיט איר ביז פארטאָג. אָפט וואכט זי אויף אינדערפרי און זאָגט אויסנווייניק גאנצע שטיקער פון זהר און תיקונים. אן אנדער מאָל רעדט זי צו גדליהן אף תרנום-לשון. ווען זי קומט אריין אין ספר, מיטן זיך די בלעטער אליין איבער. טיילמאָל שטרעקט זי אויס די האנט עפעס אַנצונעמען, און די כלי, אָדער דאָס הפץ, פליט איר גלייך אריין צווישן די פינגער, ווי זי וואָלט דאָס צוגעצויגן. אין דער פינצטער לייכט איר גוף ווי אן אבן-טוב, און פון איר הויט שפּריצן פונקען. איצט ליגט זי אין א זיידענער קאָפקע אַנגעשפּאָרט אויף דריי קישנס. איין אויג איז האַלב-געפּנט, די נאָז איז בלאַס און מען הערט נישט איר אָטעם. ר' גדליה קומט אריין אינגאנצן אַ נאקעטער, געדיכט באוואַקסן מיט האָר, ווי מיט א פעל, בלויז מיט דער יארמלקע אויפן קאָפּ און מיט א וואקסן לייכט אין דער לינקער האנט ער הויבט אָפּ פון איר די ווייסע זיידענע שאַל, מיט וועלכער זי איז איבערגעדעקט, קושט אירע פיס און וועקט זי מיט אַ צימערק קול און מיט א ניגון:

— רעכעלע... ס'איז חצות... הימלען שפאלטן זיך...
 אבא ואימה זענען זיך מזווג פנים-אל-פנים...
 — רעכעלע, שטארק דיך... ס'איז דער זמן פון יחוד..."

דער איינציקער חסרון — און אַגב א גרויסער חסרון — פון דעם דאָזיקן ווינדערלעכן בוך איז נעמלעך דאָס, וואָס אָט די אלע אויסטערלישע און טיפע שטייגער-בילדער פון יידישער גופישער און פסיכישער געמעל האָט באשעוויס פאָרט ניט באוויזן אזוי צו קאָנסטרואַירן, אז דורך זיי זאָל זיך, — איינהייטלעך, — אדורכציען דער דראַמאטישער היסטאָרישער אקט פון יידישער האָפענונג און יידישער אנטווישונג. דער גרויסער שיקואַל פון יידן איז דאָ צעריסן געוואָרן אין פארשידענע דעקאָראַטיווע איינצל-סצענעס. זיי זענען, — דיאלעקטיש, — נישט צוזאמענגעבונדן. דעריבער שטייגערן נישט די געשעענישן און זיי באוועגן זיך אין איין און איינציקן

קרייז און קומען כסדר פונדאָסניי, — מאַנאַטאָן, — צוריק צום אויסגאנגס־פונקט. די געשעענישן באוועגן זיך נישט אויף א ליניע, נאָר דרייען זיך ווי אויף א ראָד, האַלב אין ליכט און האַלב אין פינצטערניש. זייער טעמפּער־ראמענט געפינט נישט קיין אויסגאנג. שיקזאל — דאָס איז די שטייגערונג פון דעם ליידן און פון דער ליידנשאפט. די שטייגערונג פון דעם געשען. שיקזאל — איז זוכן דעם אומבאקאנטן סוף וואָס איז צוגלייך דער אויסוועג פון אלעם און דער וועג צו אלצדינג. באשעוויסן פעלט נאָך דאָס טיפּערע געפיל פארן שיקזאל. און אויב ער זעט אים, זעט ער אים ווי א דעקאָראַטיוון דעקוויזיט און נישט ווי קיין קאָסמישן הינטערגרונט. גראָד אין אזא ווערק ווי „דער שטן פון גאַריי“ וואָלט זיך א קאָסמישער הינטערגרונט אויסער־געווענלעך צוגעפאסט. דער „שטן פון גאַריי“ איז דעריבער א יידישער נאָטישער־פּאַלאַץ, ווונדערשיין אין זיין געבוי, נאָר אָן טירן און אָן אויס־גענג. עס נעמט זיך זיכער דערפון — כ'ווייל איבערהוזן דאָס, וואָס כ'האַב געזאָגט אין אָנהויב — וואָס אין פּוילן איז יצחק באשעוויס נאָך געווען יונג. ערשט מיט דעם רייפערן עלטער פונעם קינסטלער עפענען זיך פאר אים די טירן צום שיקזאל. ווען נישט די דאָזיקע חסרונות, וואָלט דער „שטן פון גאַריי“ געווען א ווערק פון גרויסן פארנעם. באשעוויס פאר־מאָגט אלע מעגלעכקייטן צו זיין א מייסטער. אין פּוילן האָבן אים נאָך געפעלט די עלעמענטן פון גרויסער וועלט־חכמה.

גרויסע קונסט איז די סינטעזע פון מייסטערשאפט און חכמה.

אפרים קאנאנאָווסקי שטאמט פון די שריפטשמעלער, וואָס זענען אריינגעקומען אין דער יידישער ליטעראטור פון פרצעט שטוב, הגם אין זיין שריפטשמעלערישן כאראקטער שטייט קאנאנאָווסקי נישט פאר און נישט קעגן פרצעס שולע. ער שטייט — גיכער — אונטער די איינפלוסן פון דער אייראָפּעאישער ליטעראטור. איבערהויפט אונטער די איינפלוסן פון טשעכאָו און מאָפּאסאן. קאנאנאָווסקי האָט גליקלעך באוויזן אריינ-צופאסן די מאָטיוון פון יידישן לעבן אין פּוילן אין די ראמען פון אייראָ-פּאָעטישע איינפלוסן. דאָס זענען אויך א טייל פון קאנאנאָווסקיס באדייטנ-דיקע פארדינסטן. ביי אלע השפעות איז קאנאנאָווסקי פארבליבן איינגאר-טיק אין זיין טאָן, וואָס איז א געמיש פון טיפן און טרויעריקן ליריום און קלוגן, — אגב, — איראָנישן פּילאָזאָפּישן הומאָר. קאנאנאָווסקי איז דער בעסטער יידישער שריפטשמעלער אין דער מיניאטור-נאָוועלע. איעדע פון זיינע קליינע נאָוועלן איז אן אָפּגעשלאָסענע קינסטלערישע אטמאָספּערע און א וועלט פאר זיך. קאנאנאָווסקי שטייט אין א זייט פון אלע טראגישע פּראָבלעמען פון דער צייט. נישט געקוקט דערויף, וואָס די טעמעס פון זיינע נאָוועלן זענען שפּילעוודיקע און עראָטישע, קלינגט אין זיי אַפּ א טיף-פעסימיטישער טאָן. ער שפּילט זיך מיטן לעבן ווי א לייכטזיניקער און פארליבטער קהלת. עלעגאנט, באָהעמיש. און אין גרונט — ערנסט. ער מאכט תמיד א גוטע מינע צום ביזן שפּיל. דעם ביטערן בעכער פון לעבן טרינקט קאנאנאָווסקי מיט א זשעסט גלייך ווי ער וואָלט געטרונקען א לייכטן שווימיקן שאמפאניער. אין קאנאנאָווסקיס עלעגאנץ שמעקט די גע-ברעכלעכע עלטער פון די גאלאנטן אין דער ראָקאָאָ-צייט. קאנאנאָווסקיס שרייבערישע מיטלען זענען קנאפע, אָבער פון זיינע קנאפסטע מיטלען

די יידישע פראָזע אין פּוילן

נעמט ער ארויס דעם מאַקסימום און דערגרייכט אַסך. דאָס איז אַ גרויסע מדרגה.

ביי קאַנאַנאָווסקין זוכן זיך די געשלעכטער אין ליכט און אין שאַטן. זיי זוכן זיך אין דעם בינ־השמשות פון אַ גליק, וואָס האַלט שוין ביים אונ־טערגיין. איבער קאַנאַנאָווסקיס נאָוועלן ליגט דער חן פון שטילע האַפּע־נונגסלאָזע פאַרנאכטן, וואָס זענען נאָך באַגילדעט מיט דעם לעצטן גאָלד פון אַ זון, וואָס האַלט ביים פאַרזינקען. ווען מען לייענט קאַנאַנאָווסקיס נאָוועלן נישט איינציקווייז אין דער פּרעסע, נאָר געזאַמלטע אין אַ בוך, מאַכן זיי נאָך אַ שטאַרקערן און נאָך אַ טיפּערן איינדרוק. זיי לאָזן איבער אַ טרויער. קאַנאַנאָווסקי פירט אונדז אַרײַן אין אַ וועלט, וואָס ליגט ערגעץ אין אַן עלעגאַנט־פּאָעטישן שאַטן־שפּיל.

קאַנאַנאָווסקי האָט אויך אָנגעהויבן צו באַשרײַבן די פאַרשוּינען פון דער פּוילישער און יידישער אונטערוועלט. דאָס באַרימטע וואַרשעווער סטאַווקינגעסל. אָבער זיין אמתער שריפטשטעלערישער מעטיע איז די לירישע גראַציעזע נאָוועלע. זי שמעקט פראַנצויזיש און זי נעניסט זיך אײַ איר העלער פאַרביקייט ווי די מאָדערנע פראַנצויזישע מאָלעריי.

הגם אַ סך פון קאַנאַנאָווסקיס נאָוועלן קומען אויך פאַר אין שטעטל, איז דאָס שטעטל נישט מער ווי אַ ראַמאַנטישער פּאָן פאַר דעם איידל־פּע־סימיסטישן שאַטן־שפּיל פון די געשלעכטער.

די מענער און די פרויען דערנענטערן זיך אין ליבע און אין גלויבן, און האָבן זיך סוף כל סוף נישט וואָס צו געבן. אנטווישונג? עס זענען נישט די באַדינגונגען, עס איז אויך נישט דאָס האַרטע לעבן, וואָס אַנ־טוישט קאַנאַנאָווסקיס העלדן. עס איז דער מענטש גופא, וואָס אנטווישט זיך פון זיך אַלײַן אַרויס. אין תוך פון זיינע תּוכות איז דער מענטש נישט מער ווי עפעס אַ שיינער מיראַזש אויף אַ פּוסטער וועלט.

שטארק באיינפלוסט פון דער אייראָפּעאישער ליטעראטור איז אל-
 טער קאציונע. אָפּצושאצן זיינע סימבאָלישע דראמען ליגט נישט אין די
 דאמען פון דער דאָזיקער ארבעט. קאציונע האָט פארעפנטלעכט א באנד
 נאָוועלן „אראבעסקן“. קאציונע האָט אויך אָנגעשריבן א צוויי בענדיקן
 דאָמאן „שטארקע און שוואכע“. דער דאָמאן באהאנדלט די יידישע אינ-
 טעליגענץ אין ווארשע, די פארטייטוער, מאָלער און שריפטשטעלער. דאָס
 מאָדערנע יידישע לעבן און די קינסטלער-באַהעמיע. דאָס קומט פאָר בלוין
 אין דער גרויסער שטאָט. נישטאָ דאָס שטעטל. ארום ווארשע הענגט נאָך
 די ווארשעווער אלט-שטאָט, דאָס בארימטע „מקום“ (אויך י. י. זינגער האָט
 באשריבן דעם דאָזיקן „מקום“ אין דער נאָוועלע „אלטשטאָט“) ווי א
 רעקוויזיט פון דער פארגאנגענהייט. מער נישט ווי א רעקוויזיט. „שטארקע
 און שוואכע“ שטייען מחוץ דעם באָדן פון דעם טראדיציאָנעלן שטעטל.
 דאָ איז געמאָלט ווארשע מיט אירע אייגנטימלעכע גאסן. דאָס גרויס-שטאָ-
 טישע יידישע לעבן אָפּנעריסן פון אלע אלטע טראדיציעס. די מאָדערנע
 נעזעלשאפטלעכע פראָבלעמען ווערן פון מחבר באהאנדלט אין דער פאָרם
 פון דיסקוסיעס און דיאלאָגן. די געשעענישן אין „שטארקע און שוואכע“
 קומען פאָר כמעט אלע אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט-מלחמה.

די מעמארן-ליטעראטור איז געווען היפש פארטרעטן אין דער
 יידישער ליטעראטור אין פוילן. קורס-כל די מעמארן פון די יעניקע
 יידישע שריפטשטעלער, וואָס האָבן פערזענלעך אָנטיילגענומען אין דער
 ערשטער וועלט-מלחמה. באזונדערס זענען צו דערמאָנען דאָס בוך פון
 אברהם זאק „אונטער די פליגל פון טויט“, און ה. הישעריקס בוך „אין
 פיער“. אלחנן צייטלינס זייער אינטערעסאנטע זכרונות „אין א ליטערא-
 דישער שטוב“ געהערן צו די דאָקומענטן פון דער אנטשטייאונג פון דער

די יידישע פראָזע אין פּוילן

יידישער ליטעראטור אין פּוילן. ביינוש מיכאלעוויטש, איינער פון די ליכטיקסטע געשטאַלטן אין „בונד“ דערציילט (אין זיינע „זכרונות“) וועגן דעם העלדישן מאַרטירער־וועג פון א יידישן סאַציאַליסט. מ. גראָסמאַן פאַרעפנטלעכט צוויי ביאָגראַפישע ראָמאַנען פון דעם לעבן פון קאַרל מאַרקס און ראָזאַ לוקסענבורג. יעקב פאַט גיט אַרויס א ביאָגראַפישן ראָמאַן („אויף די וועגן פון באַגינען“) געבויט אויף דאָקומענטן פון דער גע־שיכטע פון „בונד“. באַזונדער מוז אפּערגעהויבן ווערן דאָס מעמאָרן־בוך פון לייבעטשקע בערמאַן א. נ. „אין לויף פון יאָרן“ (זכרונות פון דער רעד־וואָלוציע אין 1905). לייבעטשקע בערמאַן איז אן אַלטער בונדיסט און אן אָנטיילנעמער אין די הערפֿאַרטישע קאַמפּן פון „בונד“ אין 1905. דער ערשטער טייל פון בערמאַנס זכרונות איז געווידמעט זיינע קינדער־יאָרן. יאָרן אין דער גרעסטער אָרימקייט. הגם בערמאַן איז, אזוי צו זאָגן, נישט קיין פּאַך־ליטעראַט, זענען די סצענעס פון די דאָזיקע קינדער־יאָרן אָנגעשריבן מיט אזא שריפטשטעלערישער בילדערישקייט, וואָס א סך פון די פּאַך־ליטעראַטן וואָלטן אים געמענט מקנא זיין.

פון דער יינגערער פּלעיאדע שריפטשטעלער, וואָס האָבן זיך באוויזן אין פּוילן עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה מוז באַזונדער אויסגעצייכנט ווערן ש. בערלינסקי. הגם ער האָט נאָך נישט זיין אייגענעם טאָן. אויך זיינע מאָטיוון זענען נישט אָריגינעל. ער שרייבט אין דעם נוסח, וואָס איז געווען אָנגענומען אין דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן. ש. בערלינסקי איז א שריפטשטעלער מיט טאַלאַנט און מיט צוזאָגן. ער באַ־שרייבט די יידישע אָרימקייט. זיין שרייבערישער אופן („א לעבן גייט אויף“) דערמאָנט אין פּערלעס „יידן פון א גאַנץ יאָר“. דאָס זעלבע מיליע און דאָס זעלבע געמיט. י. בערגנער געהער צו די בעסטע פון די יונגע. ער האָט קולטור און א שאַרף אויג פאַר צייכענונג. ל. אַליצקי האָט אָנגעשריבן עטלעכע ראָמאַנען. די קריטיק וועגן אים איז געווען פּונאַנדערגעטיילט אין פאַרשידענע מיינונגען. מ. צאַנין איז א יונגער נאָוועליסט מיט אייגנאַר־טיקע מאָטיוון. מרדכי האַלטער האָט אָנגעשריבן א ראָמאַן „מיר גרויסן זיך“ פון דעם לעבן פון די חלוצים אין פּוילן. קאַרנבלום האָט א ראָמאַן „געליטערטע“. איך וויל נאָך דערמאָנען מ. גרינען, א שריפטשטעלער מיט גאָר נייע מאָטיוון. פון אים איז נאָך דאָ א סך צו דערוואַרטן. עס דאַרף

פארצייכנט ווערן: דוד מיצמאכער, שיעוויטש, סמאָלאַזש, יקיר וואַר-
שאַווסקי, משה לעווין פון דער גרופע „יונג ווילנע" און א. שלעווין. דער
לעצטער שרייבט פון ארבעטער־לעבן און פון די קאמפן פון די ארבעטער
אין דער פּוילישער מלוכה. אויך פון לעבן פון די יידישע אקטיאָרן איז
געשריבן געוואָרן, און איך וויל דאָ דערמאָנען 5. דרייקורס מיט זיין ראַ-
מאן „קוליסן".

יוסף טונקלס („דער טונקעלער") הומאָרעסקען געהערן צו דער אינ-
טערהאלטונגס־ליטעראַטור. אסך פון זיי זענען געשריבן מיט פיל שאַרם,
טאַקט און ווייז. יוסף טונקל האָט אויך די יידישע ליטעראַטור אין פּוילן
באַגלייט מיט א ריי געלונגענע פּאַראַדיעס. ער האָט סיי די יידישע ליטע-
ראַטור, סיי די יידישע שריפטשמעלער געוויזן אין קרומען שפּיגל פון א
ליבן און גוטמוטיקן אָפּשפּעטער. יוסף טונקל האָט א פיינע און דעליקאַט-
טע שפּראַך. ער האָט אן אויג פאר די שוואַכע זייטן פון דעם בעסטן בוך
און פון דעם בעסטן שריפטשמעלער. דעם טונקעלנס פּאַראַדיעס האָבן דעם
קענער און דעם געניסער פון דער יידישער ליטעראַטור נישט איינמאַל
פאַרשאַפט פאַרגעניגן און אָפּרו.

ניו־יאָרק, 24 פעברואַר 1942

דעם פוילישע יידנטום

ביכער-סעריע פון דעם צענטראל-פארבאנד פון פוילישע יידן
אין ארגענטינע

רעדאקטאָר: מאַרק טורקאָוו

ביז איצט זענען דערשינען

- (1) מאַרק טורקאָוו: מלכה אָושיאני דערציילט ... (אויספארקויפט)
- (2) ה. ד. נאָמבערג: י. 5. פרץ (אויספארקויפט)
- (3) וו. גראַסמאַרין. וויערניק: טרעבלינקע (אויספארקויפט)
- (4) פרץ גראַנאָשטיין: מיין חרוב שטעטל כאַקאָלאָוו (אויספארקויפט)
- (5) ישראל טאָבאָקסבלאָט: חורבן לאָדזש (אויספארקויפט)
- (6) זרובבל: באַרג חורבן (קאָפיטלען פּוילן) (אויספארקויפט)
- (7) אלחנן צייטלין: אין א ליטעראַרישער שטוב (אויספארקויפט)
- (8) ד"ר ח. שאַשקעס: פּוילן — 1946 (אויספארקויפט)
- (9) ז. סעגאלאָוויטש: טלאָמאַצקע 13 (אויספארקויפט)
- (10) מ. וודעלאַמא: געלעכטער דורך טרערן (אויספארקויפט)
- (11) ד"ר מאיר באַלאַבאָן: די יידן-שטאָט לובלין (אויספארקויפט)
- (12) ישראל אפרת: היימלאָזע יידן (אויספארקויפט)
- (13) ד"ר יעקב שאַצקי: אין שאַטן פון עבר (אויספארקויפט)
- (14) דוד פּליגועקער: אַ הויז אויף נושיבאָוו (אויספארקויפט)
- (15) ד"ר הלל זייזמאַן: טאַגנבוך פון וואַרשעווער געמאַ
- (16) קינדער-חארטידראָלאָגיע (זאַמלונג פון דאָקומענטן)
- (17) חיים גראַדע: פּליטים (לידער)
- (18) ש. קאַטשערגינסקי: פּאַרטיזאַנער גייען! ... (ווילנער געמאַ)
- (19) פּרידע זרובבל: נע ונד (פאַרצייכנונגען פון א פּליטה)
- (20) חרדכי שטריגלער: מאידאַנעק
- (21) יעקב לעטצינסקי: אויפן ראַנד פון אָפּגרונט
- (22) ז. סעגאלאָוויטש: געברענגטע טריט
- (23) אברהם טייטלבוים: וואַרשעווער הויף
- (24) טאַניאַ פּוקס: אַ וואַנדערונג איבער אַקופּירטע געביטן
- (25) ש. ל. שניידערמאַן: צווישן שרעק און האָפּענונג
- (26) לעץ פּינקלשטיין: מגילת פּוילן
- (27) יאַנאַס טורקאָוו: אזוי איז עס געווען ... (חורבן וואַרשע)
- (28) ש. איזבאַן: „אומרענאַלע" יידן שפּאַלטן ימען
- (29) יעקב פּאַט: הענעך
- (30) ז"ר י. קערמיוש: דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געמאַ

- 31 שמחה פאליאקטיוויטש: א טאג אין טרעבלינקע
 32 מרדכי שטרינגער: אין פאבריק פון טויט
 33 אברהם נחתומי: אין שאטן פון דורות
 34 יחיאל לערער: מיין היים (פאָעמע)
 35 יוסף וואָלף: לייגענדיק פרצן...
 36 צפורה קאצענעלסאָן - נאכומאָוו: יצחק קאצענעלסאָן
 37 י. הירשהויט: פינצטערע נעכט אין פאוויאק
 38 נחום סאָקאלאָוו: פערזענלעכקייטן
 39 רחל ה. קאַרן: היים און היימלאַזיקייט (לידער)
 40 א. אלמי: מאָמענטן פון א לעבן
 41 חנוּה אונגער: פשיסכע און קאָצק (חסידות)
 42 מ. בורשטיין: איבער די חורבות פון פלויע
 43 מ. קיפניס: הונדערט פאָלקס-לידער
 44 ז. סעגאלאָוויטש: מיינע זיבן יאָר אין תל-אביב
 45 ד"ר חיים שאַשקעס: א וועלט וואָס איז פארבי...
 46 שלמה וואגא: חורבן טשענסטאָכאָוו
 47 אברהם זאָק: יאָרן אין וואַנדער (לידער)
 48 ש. איזבאן: פאמיליע קארפ (ראַמאן) ערשטער באנד
 49 ש. איזבאן: פאמיליע קארפ (ראַמאן) צווייטער באנד
 50 ד"ר א. מוקדוני: מיינע באַגעגענישן (זכרונות)
 51 ר. שושנה-קאהאָן: אין פייער און פלאַמען (טאָג-בוך)
 52 י. י. טרונק: די יידישע פראָזע אין פוילן

עס דרוקט זיך און דערשיינט בקרוב:

- יאָנאס טודקאָוו: אין קאמף פארן לעבן
 שלום אש: פעטערבורג; ווארשע; מאַסקווע.
 דוד פלינקער: אין שטורעם (ראַמאן)
 ד"ר פיליפ פרידמאן: אַשוויענטשים
 בעלכאָסטאָוו (זאמל-בוך)

עס גרייט זיך צום דרוק:

- פנחס ביזבערג: שבת-יום-טובדיקע יידן
 רבקה קוויאטקאווסקי: פון לאנער אין לאנער
 יוסף אקרוטני: אין קלעם
 האדיע מאלאדאווסקי: אמאָל איז געווען...
 עוזר ווארשאַווסקי: שמינלאַרם
 אברהם לעוו: א ליד נאָך אייך
 בער י. ראָזען: טלאַמאצקע 13
 ד"ר עמנואל רינגעלבלום: צו דער געשיכטע פון יידן אין פוילן
 ד"ר יצחק שיפער: קאפיטלען געשיכטע
 הערשעלע: שבת אויפן טראַקט
 יהושע פערלע: יידן פון א גאנץ יאָר

פרעסע - שטימען וועגן דער ביכער - סעריע דאָס פּוילישע יידנטום

1. **הירשקוויט** שרייבט וועגן דער דריייעריקער טעטיקייט פון דעם פאר-
לאג אין זיין ארטיקל א. נ. „א דענקמאָל פארן פוילישן יידנטום“
„אונזער וועג“, פארז, 2טער יוני 1949):

דעם דאָזיקן פארלאג. מיר ווילן טא-
קע אונטערשטרייכן דעם דאָזיקן
דערפאָלג, ווייל צוזאמען מיט די
אָנפירער פונעם פארלאג פיוערט די
גאַנצע יידישע קולטור-וועלט דאָס
דאָזיקע געשעעניש. פינף און פער-
ציק ביכער מיט אַן אויסגעשפראַכן
נאַציאָנאַלן אינהאַלט זענען דער
אויסדרוק פון אונדזער וויטאַליטעט,
זענען אונדזער שטאַלץ און גלייב-
צייטיק אַ באַוווּיזן, קעגן אַלע פעסי-
מיסטן, וואָס רעדן וועגן אונטער-
גאַנג פון יידיש ביי אונדזערע מאַסן.

ב.

די גרינדער פון דער ביכער-סע-
ריע „דאָס פּוילישע יידנטום“ האָבן
שטיל אָנגעהויבן זייער אַרבעט. מיט
באַשיידענע געלטימטלעך און אָן
רעקלאַמע זענען זיי צוגעטרעטן צו
דעם ווערק. נאָר אַ גרויסע אידי
האַט זיי באַלויבטן דעם וועג. זיי
האַבן געוואָלט שאַפן אַ ווערק, וואָס
זאָל פאַראייביקן די געשיכטע פון
יידישקייט אין פּוילן אין אַלע אירע
פאַרמען און אין אַלע צייטן. עס
האַט געדאַרפט זיין אַ צאָלרייכע און
אַלזייטיקע ביבליאָטעק פון ווערק
וועגן פּוילישן יידנטום. די ביז איצט
אַרויסגעגעבענע 45 בענדער שטעלן
שוין מיט זיך פאַר אַ כּבּודיקע זאַמ-
לונג פון ווערק. אָבער צום שליומת-
דיקן רעאַליזירן פון דער אידי אין
נאָך ווייט. דער פאַרצווייגטער לע-

א.

דער פאַרבאַנד פון פּוילישע יידן
אין אַרגענטינע האָט געפיוערט די
דריייעריקע עקזיסטענץ פון זיין
ביכער-פאַרלאג „דאָס פּוילישע יידן-
טום“. דאָס איז אַ געשעעניש,
וואָס האָט נישט בלויז אַ שייכות
צום אַרגענטינער יידנטום און נישט
אַפילו צו די פּוילישע יידן, וואָס
לעבן היינט צעשפּרייט אין אַלע עקן
וועלט. דאָס איז אַ געשעעניש, וואָס
ווערט באַגלייט דורך סימפּאַטיע
אויסדרוקן מצד דער גאַנצער יידי-
שער געזעלשאַפּטלעכקייט. די ביכער-
סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום“,
וועלכע האָט צו איר דריטן עקזיס-
טענץ-יאָר געצויגט די 45-טע אַרויס-
געגעבענע פּאַזיציע, איז נישט קיין
אויפטו פון עפעס אַ פאַרלאג, וועל-
כער טרייבט ביזנעס מיט אַרויסגעבן
אַ סך ביכער. די דאָזיקע ביכער-
סעריע איז איינע פון אונדזערע נאָ-
ציאָנאַלע דערגרייכונגען, אַ מאָנר-
מענט פאַר דעם פאַרשניטענעם
יידישן לעבן אין פּוילן, אַ מצבה
אויף די אומבאַקאַנטע קברים פון
יידישע שטעט אין פּוילן.

צום דריטן יאָר-טאָג פון דער
אַנטשטייאונג פונעם אַרגענטינער
טורקאוו-פאַרלאג, איז דערשינען
דאָס 45-טע בוך פון דער סעריע.
פינף און פערציק אַרויסגעגעבענע
יידישע ביכער במשך פון דריי יאָר
באַדייט, אַ גרויסן דערפאַלג פאַר

די יידן פון יענע לענדער, וואָס האָבן געהאַט דאָס גליק נישט איבער צולעבן אַליין די שרעקלעכע קאַטאַסטראָפּע. אָבער מאַרק טורקאָוו און זיינע חברים זענען אַרויסגעגאַנגען פון דער הנחה אז וואָס מער דער ייד וועט זיך פאַרשטאַפּן די אויערן און נישט וועלן הערן וועגן דעם אומקום, אַלץ מער דאַרף מען אים דערלאַנגען דאָקומענטן פון קי-דוש השם און פון דער יידישער העראַיאַק.

אַזוי אַרום האָבן מיר פון צווישן די 45 אַרויסגעגעבענע ווערק כמעט אַ העקסט ניכער, וואָס באַהאַנדלען דירעקט דעם יידישן אומקום אין פּוילן. דריי ביכער וועגן חורבן וואַרשע (יאָנאַס טורקאָוו; „אַזוי איז עס געווען“; דר. הלל זירמאַן; „טאַגבוך פון וואַרשעווער געמאַ“; ד״ר י. קער-מיש; „דער אויפֿשטאַנד אין וואַרשעווער געמאַ“) זענען אַ יסודות־דיקער צושטייער צו דער פאַרשונג איבער דעם אומקום פון דער גרעס־טער יידישער קהילה אין פּוילן. ישׁ ראַל טאַבאַקבלאַטס, „חורבן לאַדזש“ איז נאָך כּסדר (כמעט 3 יאָר זינט דאָס בוך איז דערשינען) דאָס יסודות־דיקע ווערק וועגן דעם אונטער־גאַנג פונעם אַמאָליקן יידישן לאַדזש. דאָס געביט פון טויטן־לאַנגערן און תּפּיסות איז רעפּרעזענטירט דורך פּאַלגנדיקע מחברים און ווערק: וו. גראַסמאַן - י. וויערניק; „טרעבלינקע“; מרדכי שטרין־לער; „מאַידאַ־נעק“ און „אין די פּאַבריקן פון טויט“; י. הירשהויט; „פינצטערע נעכט אין פּאַוויאַק“. וועגן דעם ערשטן פון די פיר דערמאַנטע בייכער איז כּדאי איבערצוגעבן פּאַל־נדיקן אינטערעסאַנטן פּאַקט: דער צווייטער טייל פונעם דאָזיקן בוך איז אַן איבערזעצונג פון יעקב וויער־

בנס־שטייגער פון פּוילישן יידנטום פון אַמאָל און די קאַשמאַר־פּולע חורבן־תּקופּה, בעת וועלכער דער יידישער קיבוץ אין פּוילן איז אונט־טערגעגאַנגען, פּאַדערן נאָך הונדער־טער ווערק. לאַמיר האָפּן, אז די סע־ריע „דאָס פּוילישע יידנטום“ גע־פינט זיך היינט אין סטאַדיום פון איר פּונאַדערבלי און אז נאָך די ביז איצטיקע 45 ביכער וועלן קומען נאָך ווייטערדיקע, ביז עס וועט פּויל־שטענדיק מקוים ווערן די אידיי פון די גרינדער פון דעם אַרגענטינער פּויליש־יידישן פּאַרלאַג.

דער חשוב־סטער טייל פון די ווערק, וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן אין די ראַמען פון דער סע־ריע „דאָס פּוילישע יידנטום“, גע־הערט צו דער אַזוי גערופּענער חורבן־ליטעראַטור. די איבעריקע ווערק פון דער סעריע זענען אָפֿ־שניטן פונעם אַמאָליקן יידישן לעבן אין פּוילן. אויב די חורבן־ליטעראַ־טור גיט אונדז איבער דאָס בילד פון דעם אומקום, ווערט אין דעם איבריגן טייל פון די ווערק געשיל־דערט דאָס, וואָס מיר האָבן פּאַר־לירן צוליב דעם אומקום. אַזוי אַרום פלעכטן זיך צונויף די צוויי מינים פון די דערשינענע ווערק אין אַ ווונדערבאַרער גאַנצקייט, וואָס איז מאָנומענטאַל אין איר פּאַרנעם און רייך אין איר אינהאַלט.

ג

עס איז נישט קיין לייכטע זאַך אַרויסצוקומען היינט אין דער יי־די־שער גאַס מיט ביכער וועגן אונדזער חורבן. דער יידישער עולם וויל ניט לייגענען די גרוילפּולע חורבן־באַ־שרייבונגען. „דער היינטיקער ייד — שרייבט ה. לייזוויק — וויל זיך טעמפּערהייט דערווייטערן פון די חורבן־איבערלעבונגען“. און כּפרט

ניקס בראשור, א יאָר אין טרעבלינג קע". די דאָזיקע בראשור איז אין יאָר 1943 דערשינען אין וואַרשע ווער אונטערגרונט, ארויסגעגעבן דורכן אונטערערדישן יידישן נאָר ציאָנאלן קאָמיטעט. אַן עקזעמפלאַר פון דער בראשור איז נאָך אין די מלחמה־צייטן דורך אומוועגן דער גאַנגען קיין לאַנדאָן און זי איז דאָן איבערגעדרוקט געוואָרן דורך פיל יידישע צייטונגען. אזוי אַרום איז יעקב ווערניקס, א יאָר אין טרעבלינגקע" געווען איינער פון די געציילטע דאָקומענטן וואָס האָבן אין די מלחמה־צייטן אויפגעטרייסלט די וועלט מיט דער פינצטערער בשורה וועגן דעם יידישן חורבן.

אויפן אָפּשניט פון דער יידישער פאַרטיזאָנער־באַוועגונג געפינען מיר צוויי די אַרויסגעגעבענע ביכער ש. קאַטשע־ניקסיס, "פאַרטיזאַנער גייען..." אַ ריי ביכער שפּיגלען אָפּ דעם מאַרטיר־וועג פון די יידישע קרבנות, געטריבענע איבער לענדער און וועלט־טיילן דורך דער נאַצי־שער חיה־רעה. אַנדערע שילדערן דעם גורל פונעם פאַרוואַגלטן פליט, וואָס שטרעבט צו דערשלאָגן זיך צו אַ זי־בערן ברעג. צו דעם מין ביכער גע־זערן, מאַרק טורקאָוו; "מלכה אָור שיאַני דערציוולט"; פּרידע זרבבל; "נע ונד"; ז. סעגאַל־וויטש; "גע־ברענטע טריט"; טאַניאַ פּוקס; "וואַנ־דערונג איבער אַקופּירטע געביטן"; שמחה פּאַליאַקעוויטש; "אַ טאָג אין טרעבלינגקע" און אַנדערע.

ד. צו באַשרייבן די געשיכטע פונעם פּוילישן יידנטום אין זיינע אלע ציי־טן, איז איינע פון די וויכטיקסטע אויפגאַבן, וואָס דער פאַרלאַג האָט זיך געשמעלט. אין די ראַמען פון דער דאָזיקער אויפגאַבע האָט דער פאַרלאַג אַרויסגעגעבן אַ ריי היסטאָ־

רישע ווערק איבער פאַרשידענע תקו־פות פון יידישן לעבן אין פּוילן און אַ ריי גרעסערע פּובליציסטישע אַר־בעטן וועגן דער יידישער פּראָבלע־מאַטיק אין פּוילן פון די עלטסטע צייטן ביז היינט. עס דאַרף דערמאַנט ווערן דאָס ווערק פון קדוש ד"ר מאיר באַלאַבאַן; "די יידן־שטאַט לובלין"; דאָס ווערק פון ד"ר יעקב שאַצקי; "אין שאַטן פון עבר"; זרובבלס "באַרג חורבן"; ד"ר ה. שאַשקעס; "פּוילן — 1946"; ז. סעגאַל־וויטש; "טלאַמאַצקע 13"; יעקב לעשטשינ־סקי; "אויפן ראַנד פון אָפּגרונט"; נחום סאַקאַלאָוו; "פּערזענלעכקיי־טן"; א. אַלמי; "מאַמענטן פון אַ לעבן"; אַברהם טייטלבוים; "וואַר־שעווער הייה"; לעאַ פּינאַלשטיין; "מגילת פּוילן" און אַנדערע. צוויי ווערק רעפּרעזענטירן די פּילזייטיקע פּראָבלעמאַטיק פון פּוילישן חסי־דות. דאָס זענען: דער מאַגנומענט־לער ראַמאַן פון דוד פּלינקער; "אַ הויז אויף גושיבאָוו" און מנשה אונ־נערס, "פּשיכע און קאַצק". ווייטער־דיקע צוויי ווערק באַהאַנדלען די פּראָבלעמאַטיק פון די פּוילישע יידן וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון אומקום און זוכן אַ וועג צו דער ניער היים. דאָס זענען די ווערק פון ישראל אַפרת; "היימלאַזע יידן" און דאָס בוך רעפּאָרטאַזש וועגן דער העפּלה; "אומלעגאַלע יידן שפּאַלטן ימען" פון ש. איזבאַן.

אַ גרויסע אויפמערקזאַמקייט שענקט דער פאַרלאַג די ווערק פון שרייבער קדושים. מיר האָבן אין דער ביז איצטיקער זאַמלונג אַזעלכע ווערק, ווי אַלחנן צייטלין; "אין אַ ליטעראַרישער שטוב"; יחיאל לע־דער; "מיון היים"; דאָס בוך פון קאַ־צענעלסאָן־נאַכומאָוו וועגן איר ברר־יער, דעם דיכטער־קדוש יצחק קאַצע־לעסאָן. אונדז איז באַקאַנט, אַז די

ביכער זענען ווי אן אנהויב פון א ברייט פארמאסטענער פארלעגערי שער אקציע פון די ווערק פון שרייב-בעריקדושים. דער גרינדער און לייטער פונעם פארלאג, מארק טור קאָו, האָט די אמביציע אַרויסצו-געבן אַ גרויסע זאַמלונג ווערק פון שרייבער קדושים. נעמענדיק אין אַכט זיין שטארקן איניציאַטיוו גייסט, קענען מיר האָפֿן, אַז זיינע אמביציעס וועלן דערפֿילט ווערן.

די נייע יידישע פּאָעזיע איז רע-פרעזענטירט דורך חיים גראַדע מיט דעם בוך: „פּליטים“ און דורך רחל קאַרן מיט איר לידער-באַנד: „היים און היימלאַזיקייט“. די ליטעראַטור-קריטיק דורך ה. ד. נאָמבערג: „י. ל. פּרץ“ און יוסף וואַלף: „לייענענדיק פּרצן“. אויך הומאָר איז פּאַראַן אין דער זאַמלונג, נאָר דאָס איז נישט קיין פּשוט, זאָרגלאָז געלעכטער. עס איז אַ געלעכטער דורך טרערן. אזוי הייסט טאַקע דאָס בוך פון מ. נר דעלמאַן, וואָס איז אַרויסגעגעבן גע-וואָרן דורכן פּאַרלאַג.

די לייטונג פון דעם אַרגענ-טינער פּאַרלאַג, וועלכער גיט אַרויס די סעריע „דאָס פּוילישע יידנטום“ באַשטייט פון צוויי מענטשן, פון מאַרק טורקאָו אַלס רעדאַקטאָר און אַברהם מיטלבערג, אַלס פּאַרלאַגס-לייטער. אויף די דאָזיקע צוויי מענטשן ליגט די גאַנצע לאַסט פון דער אַרבעט. זייער אַרבעט באַשטייט נישט פון יצן אין קאַבינעטן און לייטן מיט אַ גרויסער אונטערנע-מונג. אויך די שוואַרצן און אַפילו די סאַמע שוואַרצע אַרבעט פון

פּאַרשפּרייטן דאָס געדרוקטע בוך מוזן זיי אַליין אויספירן. און זיי פירן זי אויס. אַ באַווויז, אַז דער פּאַרלאַג האַלט שוין בע"ה כּיים 45-טן באַנד און אָנגעהויבן די אַרבעט האָט ער מיט באַשידענע, ביז נאָר באַשיי-דענע, געלט-מיטלען. אויך די פּיינע, עסמעטישע אויס-פירונג פונעם בוך דאַרף פּאַרשריבן ווערן אויפן חשבון פון דער לייטונג. ווייניק פּאַרלאַגן, און בפרט יידישע, קענען זיך רימען מיט אַזעלכע דער-גרייכונגען אויפן דאָזיקן געביט, ווי דער אַרגענטינער טורקאָו-פּאַרלאַג. זאָל דאָס טאַקע אויסגעדריקט ווערן לְשִׁבְחָה פון דער פּאַרלאַגס-לייטונג און זאָל עס דינען ווי אַ דערמוטי-קונג אין זייער ווייטערדיקער, שווע-רער און אַחיותפּולער אַרבעט. מיט די ערשטע 45 בענדער איז געמאַכט געוואָרן אַ וואַניקער אָנהייב אויפן וועג פון רעאַליזירן די אידיי פון פּאַראַייביקן די געשיכטע פון פּוילישן יידנטום. די יידישע געזעל-שאַפטלעכקייט האָפט, אַז דער פּאַר-לאַג וועט פּאַרזעצן זיין טעטיקייט ביז צו דער פּולשטענדיקער רעאַלי-זירונג פון דער אידיי.

עס איז דער חוב פון יעדן ייד, ביי וועמען עס זענען נישט איבער-געריסן געוואָרן די הייליקע בענדער מיט אונדזער אַמאָליקן פּאַרשניטע-נעם לעבן, צו שטיצן די טעטיקייט פון דעם דאָזיקן וויכטיקן פּאַרלאַג. אין יעדער יידישער שטוב דאַרפן זיך געפינען די ביכער פון דער סע-ריע „דאָס פּוילישע יידנטום“, ביי-כער, וואָס זענען דענקמעלער פון אונדזער אַמאָל.

